

DİNLER TARİHİ AÇISINDAN İBNE-İ NEDİM VE FİHRİST'İ

- Lisans Tezi -

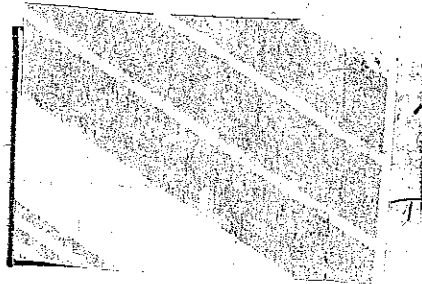
1974-1975

Tezi veren:

Prof. Dr. Hilmet Tahyo

Hazırlayan:

Duran TEKE

İÇİNDEKİLER

Sahife:

ÖNSÖZ.....	1
Giriş.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM	
İbn-i Nedin'in Hayatı.....	7
Kitabı'1 Fihrist ve Muhtevası.....	9
İKİNCİ BÖLÜM	
Müslümanlar ve Ehl-i Kitap Mezheplerine İndirilen Şeriat Kitaplarının İsimleri.....	12
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Dinler Tarihi Alanında Eser Veren Müellifler ve Eserleri.....	16
Nişân el-Kelbi.....	16
İbn-i Mekkâfi.....	17
Merzabânî.....	17
İbn-i Testerî.....	18
Ebu Zeyd el-Belhi.....	18
Muhammed İbn-i Ebu Uyeyne.....	18
İbnü'l- İshâkî.....	18
El-Hasânî İbn-i Musa en-Nevbaktî.....	18
En-Neccar.....	19
Bafsu'l-Yerdî.....	19
Wesefî.....	19
El-Mean İbn-i Mahbûb.....	19
Kindî.....	19
Ahmed İbn-i Tayyib.....	20
Mağsallâh.....	20
El-İdenî.....	20
El-Kerabisi.....	20
Hameyn.....	20
Kistâ.....	20

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Sahife:

m-i Nedin'in Bilgi Verdiği Dinler ve Mezhepler.....	22
ırraniler.....	22
ırranilerin Me'mun karşısındaki Durumu.....	25
ırranilerin Bayramları.....	27
ırranilerin Tanrıları.....	32
ırranilerin Kendilerine Has Yönleri.....	53
ırranilerin Başkanları ve Başkanlık Süreleri.....	33
ırranilerin Beş Sırları.....	34
ırranilerin Beş Sırları.....	34
ırranilerin Beş Sırları.....	36
ırranilerin Beş Sırları.....	37
ırranilerin Beş Sırları.....	38
ırranilerin Beş Sırları.....	42
ırranilerin Beş Sırları.....	44
ırranilerin Beş Sırları.....	45
ırranilerin Beş Sırları.....	45
ırranilerin Beş Sırları.....	45
ırranilerin Beş Sırları.....	46
ırranilerin Beş Sırları.....	47
ırranilerin Beş Sırları.....	48
ırranilerin Beş Sırları.....	49
ırranilerin Beş Sırları.....	49
ırranilerin Beş Sırları.....	51
ırranilerin Beş Sırları.....	52
ırranilerin Beş Sırları.....	53
ırranilerin Beş Sırları.....	56
ırranilerin Beş Sırları.....	61
ırranilerin Beş Sırları.....	61
ırranilerin Beş Sırları.....	62
ırranilerin Beş Sırları.....	65
ırranilerin Beş Sırları.....	66
ırranilerin Beş Sırları.....	67

BEŞİNCİ BÖLÜM

Sahife:

Hint Mezhepleri ve Tapınakları.....	68
Çin Mezhepleri.....	74
Çin Hususunda Ebu Dâlel'in Nakli.....	76
SONUÇ????.....	78
Bibliyografya.....	79

ÖNSÖZ

İbn-i Nedîm'in Fihrist'i her ilim adamı için büyük bir değere sahiptir. Başı darda kalan her âlim, her fırsatta bu esere baş vurmuş ama ~~Okunması~~ ilmeği çözmeyi düşünmemiştir. Eser, Türkçemiz için bir düğün olduğu gibi, kendi içinde de on düğüme sahiptir. Kısacası bir düğün ve bu düğün içinde on düğün... İşte teziminin konusunu bu düğümlerden dokuzuncusu teşkil etmiştir.

Tezimi hazırlarken yalnız Dokuzuncu Bölümle yetinmeyip eseri baştan sona tetkik ederek Dinler Tarihi ile ilgili kısımları da almış bulunmaktayım. Böylece tez, cüz içinde bir cüz değil, cüz içinde bir küldür. Kaydalı bir çalışma yaptığım kanaatindeyim.

Çalışmam sırasında gerçeği yanlış aksettirmek en büyük korku ve endişem olmuştur. Bundan dolayı istisnasız olarak her kelimenin, her cümlemin üzerinde titizlikle durdum. Eser (E. 377/937-88) de yazılmıştır. Bu sebeple o tarihlerdeki veya daha önceki eserleri ve inançları kapsamaktadır. Zamanımıza kadar olan on asra yakın bir zamanda olup bitenler, yazılanlar ve yazanlar ayrı bir araştırma konusudur. Şüphe götürmez bir hakikattir ki o zamanki toplumların oturduğu topraklarda bu gün başka bir toplum oturmaktadır. Bölgeler daha daralmış veya büyümüş, bazı önemli medeniyet merkezleri önemlerini kaybetmiş, hatta günümüzde adı ve yeri bile unutulmuştur.

Bundan dolayı tezimi hazırlarken coğrafya ile ilgili terimleri Yakut'un "Mu'cemu'l- Buldân'ın" dan, Coğrafya Lügatından ve Dozy'nin Subliman'ından araştırdım. Her dinle ilgili terimleri de mümkün olduğu kadar kendi kaynaklarından ve bu konuda yazılmış kitaplardan, ansiklopedilerden naklettim.

İlim Âlâmi için son derece mühim olan bir eserin tezimin konusu olması benim için ayrı bir sevinç ve gurur kaynağıdır. Bu çalışmayı bana vermiş olan değerli hocamız Sayın, Prof.Dr. Hikmet Tanyu'ya ne kadar teşekkür etsen azdır.

Ayrıca çalışmam sırasında bana yardımlarını esirgemeyen Sayın, Dr. Günay Tümer'e ve Okutman, İhsan İnan'a teşekkür borçluyum. İsabet Allah'dan, yanlış bendendir.

Duran Teke

12, Nisan, 1975

İslâm dünyasında ilk bibliyografyası olan İbn-i Nedim'in bize ka-
gıtlarını olduğu değerli eserin bu gün elimizde bulunan nüshası Alman mis-
terliklerinden olan Gustav Flügel tarafından bastırılmıştır. İsmi Lübnan
kütüphanesi taşınmaktadır. Flügel eseri iki defa bastırılmış olup ilk basım
(1882) larde olmuştur. Eserin bir de Nihire baskısı vardır.

Flügel eseri bastırırken geniş çapda bir araştırmaya girişmiş,
Gehrievanî, İbn-i Katuta gibi âlimlerin eserleriyle karşılaştırmış, ara-
larındaki farkları, Almanca olarak geçrederek aslını ve izahını bir kitap-
ta toplamıştır. Ama bu kadar araştırmaya rağmen bazı bakiyeler ommamış
bu gün öki kapağılığını devam ettirmektedir. Bu okunamayan bakiyelerde ay-
rı bir araştırma konusu olmaktadır. Zateninle öki ileriiki araştırmalarda
bu kapağılığın ayıklığa kavuşturulmasıdır.

İbn-i Nedim, eserini yazarken objektif bir yol izleniş, Onun bu
tutumu eserinin kaybetiminin artmasına sebep olmuştur. İleride hayatının
enatılılığı bakiyede görüleceği gibi, Onun hocalarının arasında Hristiyan
âline mensup olanların da bulunması, Onun tek yâni değil çok yâni bir
kisi olmasını, olaylara sübjektif değil objektif açıdan bakmasına sebep
olmuştur. Ayrıca kendisinin de kitapçı olması ve her konuda esere sahip
bulunması kütüphanenin çok geniş olmasının bir sebebidir.

İbn-i Nedim eserini yazarken çok iyi bir metod takip etmiş, her
bakiye ayrı bir eser kaviyeti kasmışdır. Yazdığı bakiyede veya bu
bakiyeye yakın olan yerlerde cereyan eden ve yaşanan imamları öki geniş
olarak ele alması, en ince noktalarına kadar inmiş, uzak bakiyelerdeki olay-
ları, haberleri nakillerine şayanarak eserini almıştır. Meselâ İslâmiyetin
asıl olduğu bakiyelerdeki diğer imamları öki boyuna araştırmıştır. Har-
raniler, Hanikeistler buna bir örnek teşkil eder. Ama Hindistan'dan, Çin'den
nakil yoluyla haber vermiştir. Kiri Sinlerini Yahya el-Dermekî'nin Hindis-
tan'a girdiği bir kimsenin eserinden, Çin Sinlerini de pistoposluk gı-
ravi ile ökiye gitmiş olan İsmailî bir nakilden, ve Çin'i geçen İsmailî-
ler nakletmiştir. "El-Fihrist", on bakiyeden meydana gelmiş olup, her bakiye
de kendi arasında şaklara bölünmüştür. Eserin içine aldığı konular, tozi-
minin bağlamında geniş olarak ele alınacaktır.

Bizim konumuzun ilgilendiren Dokuzuncu bakiyedir. Bu bakiye ökiye
bir Sinler tarihi eserini anlatır. Bu kısımda ilk önce Harraniler ele alın-
mış, imamları, ibadetleri, bayramları, hilak kayıfıtları, Şakıları geniş
bir surette incelenmiştir. Harranilerden önce Hanikeist gelir.

Murla zulmet arasında olup bitenler, insan neslinin başlangıcı, Mani'nin hayatı, ve bunların çeşitli fiillerini kapsar. Bunun ardında Maniheizme kaynak olmuş Deysaniyye, Markiyoniyye, Mazdekiyye mezhepleriyle, Hürremiyye ve Babekiyye mezhepleri gelir. Bunlar Dokuzuncu Bölümün birinci fıkrasıdır. Ve geniş olarak bir inceleme neticesi ortaya konmuştur. İkinci fıkrada ise Hint ve Çin Dinleri anlatılmıştır.

Eser, her yönüyle mükemmel olup bu güne kadar Türkçeye kazandırılması büyük bir eksikliktir.

İbn-i Nedim'in eserinden böyle kısaca bahsettikten sonra, Onun Dinler Tarihi ile ilgili olarak verdiği bilgilere geçmeden, biraz da Dinler Tarihinin kuruluşu, batıda, İslâm âleminde ve Türkiye'deki gelişmesine göz atalım:

1- Dinler Tarihinin Kuruluşu Ve Gelişmesi:

Eski den din,,bir ilim mevzuu olarak ayrıca incelenmezdi. Bütün ilimler gibi O da felsefenin bir parçasıydı. Dinin ayrı olarak, bir ilim olarak incelenmesi konusu, diğer ilimlerin felsefeden ayrılmalariyla ortaya çıkar.

Dinin sübjektif ve objektif olmak üzere iki yönü vardır. Dinin sübjektif cephesine önem veren psikoloğlar, Onun psikoloji ilmi içerisinde incelenmesinin gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Dini objektif yönden ele alan sosyoloğlar ise, O'nun sosyoloji ilmi içerisinde incelenmesinin doğru olacağını ileri sürmüşlerdir.

Fakat tarih ilminin genişlemesiyle Dinin felsefeden ayrı olarak incelenmesi lazumu hasıl olmuştur. Zira bu gün tarih, eskiden olduğu gibi yalnız hükümetlerin, siyasi değişikliklerinden bahsetmiyor. Siyasi Tarihin yanında birde Medeniyet Tarihi vardır ki, millet ve cemiyetlerin teşkilâtlarından, maddi ve manevi ilerlemelerinden, sanat ve teknikteki maharetlerinden bahsederek itikat ve dinlerdeki değişiklikler hakkında geniş bilgi verir. İşte bu sayededir ki Din bir ilim mevzuu olarak kabul edilmiştir. Batıda bu konuda Voltair (1694-1778) ve Herder (1744-1803) gibi ilim adamları tarafından kitaplar yazılmış olmasına rağmen Dinin bir müessesese olarak ele alınması daha sonraları ancak Büchl'un(1821-1862) gayreti ve eseriyle mümkün olmuştur.

Dinler Tarihinin seyrini üç bölümde incelemek daha doğru bir yol olacaktır.

2- Batıda Dinler Tarihi:

Batıda Dinler Tarihi M.Ö. altıncı yüzyılda başlar. ilk hareketi yapan Ksenofanes'dir. Yine M.Ö. beşinci yüzyılda Herodot tetkik ettiği milletlerin dinleri üzerinde büyük bir tecessüsle durmuştu.

Agarion, Collutha, Lucian ve Iliadargue, tanrılar hakkında yazılar yasadılar. Fakat Onlar öncelikle Yunan ve Roma ilmi üzerinde durdular. (1)

Yakın çağda ise ilk eseri Max Müller yazmıştır. Max Müller "Dinler Tarihi" adlı kitabı ile Dinler Tarihi alanında takip edilen yolu geniş olup, geniş bilgisi sayesinde, mistismlere rehberlik etmiş ve bu sayede çarşın mukadder kitaplarının batı dillerine tercüme edilmesi mümkün olmuştur.

Max Müllerin açtığı çıkar diğer milletlerde genişlemiş ve Hollanda'da Viole, "Dinler Tarihi" isimli kitabını yazmıştır. Bundan sonra Hollanda, İngiltere, Paris ve Roma Üniversitelerinde Dinler Tarihi geniş yer verilmiş ve özel kürsüler kurulmuştur. Fransa'da Dinler Tarihi ile en çok Ernest Renan meşgul olmuş. Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık hakkındaki genişli eserlerine "Dinler Tarihi İncelemeleri" adlı yeni kitabında ilave etmiştir. Aynı konuyla Münyanın Konstant ve Klavel ilgilenmişler, (1882) yılında Paris'te kurulan Asya Cemiyetinin çıkardığı Asya Gazetesi ve Dinler tomonasında, meşhur ilim adamları, Dinler Tarihi hakkındaki görüşlerini koymuş almışlardır. Bu özel incelemeler ve tarihi vesikaların meşri her menahette Dinler Tarihiine ait kıymetli eserlerin yazılmasını temin etmiştir. İtalya'da (1899'da Salomon Reinach, "Dinlerin İlmî Tarihi" adındaki eserini kaleme almıştır.

İngiltere'de kurulan, Hollanda ve Fransa'da gelişen Dinler Tarihi ancak Alman ilim adamlarının çalışmaları sayesinde son şeklini alabilmiştir. Bartlepe de la Saussaye tarafından yazılan "Dinler Tarihi" aynı konuda yazılan diğer eserlere üstünlüğü sebebiyle bütün dillere tercüme edilmiştir.

Dinler Tarihi konusunda en son olarak Emile Durkheim'i söyleyebiliriz. Durkheim, dini tamamen sosyal yünden incelemiş dolayısıyla Dinler Tarihinin meşri mübâddih artmıştır. "Din Hayatının İptidai Şekilleri" adlı eserinde bu konudaki görüşlerini açıklamıştır. Son zamanlarda daha bir çok eser yazılmış ve Dinler Tarihinin ehemmiyeti lûzun gelince aydınlığa kavuşmuştur. (2)

- Dr. Prof. Dr. M. Zeynepcioğlu Dinler Tarihi S. 6-7 Ankara, 1966

- Dr. Ahmet Rıdvan Dinler Tarihi S. 25-26 Dergi Met. İst.

3- İslâm Âleminde Dinler Tarihi:

İslâm Âleminde din felsefesi, tasavvuf, ve Dinler Tarihi birbirine karıştırılmıştır. Din felsefesi Mu'tezile mezhebinin kurucusu olan Vasilî, Âta, ve Amr b. Ubeyd ile başlamış, Kindî, Fârâbî, Gazzâlî, İbn-i Şînâ, İbn-i Rüşd, son olarak Muahmmmed Abdüh, Musa Carullah, Cemaleddin İzzî, İkbâl, İsmâil Hakki İzmirli ve Mahmud Esat Efendi tarafından incelenmiştir. Böylece Dinler Biliminin Din felsefesi kesimi Tanrısâl hikmet, metafizik, Kelâm ve Tasavvuf adları altında incelenirken bir taraftan da Dinler Tarihi çalışmaları başlamıştır. Abbasiler devrinde İbn-i Mukaffa' eski İran'ın din ve esatiri ile ilgili eserleri Arapça'ya çevirmişti. Bu sırada Hint Dinlerine ilişkin eserler de tercüme edilmişti. Kaldelilerin din ve Mitolojileri, mezhepleri, yıldızların sırtarı gibi eserler de Arapça'ya çevrilmişti. Saif Feryûmî (E. 330) yılında Esfar'î ve Tevrat'ı Arapça'ya çevirdikten sonra o konuda yorumlar yazmıştı. Musevi Dininin hükümlerini kapsayan Talmut'u da yine aynı yazara borçluyuz.

Hiristiyanlık ve Hiristiyan mezhepleri, Sâbiîlik üzerinde ilk günlerde başlayan araştırmalar daha sonra Hint, Çin ve eski Mısır Dinlerine kadar gitmişti.

Gerçek anlamda Dinler Tarihi eserlerinin en eskisi Ebu Mansûr Bağdadî'nin "El-Fark Beyne'l-Firak" adlı eseriyle Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî'nin "Kitâbu'l-Bedî' ve't-Târîh" adlı eseridir. Bu son kitapta Çin, Hint, Tibet, Türk, İran, Yahudi, Hiristiyan, ve Sâbiî inanç ve doktrinleri üzerinde değerli bilgiler verilmektedir. Yine aynı yüzyıllarda Mîlel ve Nihâl dair eserler yazılmıştır. Bunlardan en ünlüsü Şehristânî'nin "El-Mîlel ve'n-Nihâl" adlı eseridir.

H. Dokuzuncu yüzyıl yöneticilerinden Kurtubalı Ahmet b. Hazm'ın "Kitâbu'l-Fasl Fi'l-Mîlel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihâl" eserleri çokönemli bir Dinler Tarihi eseridir. İbn-i Hazm'ın dört ciltten ibaret olan bu eserinde Hiristiyanlık ve Hiristiyan mezhepleri hakkında malumat vardır. Bu yazar, Tevrat ve İncil'i tetkik ederek onların Muharref olduğunu ispata çalışmıştır. Şehristânî'nin eseri metod yönünden bu eserden daha muntazamdır. Şehristânî eserini yazarken Bağdadî'nin eserinden faydalanmış, İslâm fırkaları, Yahudi, Hiristiyan, Necusi, Sâbiî fırkaları hakkında geniş bilgi vermiştir.

Hintli Muhsin Keşmir'in, "Mezhepler Okulu" adlı eserinde İran ve ~~Hind~~ Hindistan mezhepleri incelenmiş, İslâm fırkaları, Batınîler, ve Mutasavvuf-
lar hakkında, bilgiler verilmiş, Yahudilik ve Hristiyanlık hakkında açık-
lamalar yapılmıştır.

4- Türkiyede Dinler Tarihi:

Türkiyede Dinler Tarihi çalışmaları büyük ölçüde yukarıda sayılan eserlerden faydalanmıştır. Bunun dışında Şemsettin Sami'nin "Esâtir" adlı eseri tetkik alanını, kendileriyle temas edilen milletlere hasretmiyerek Japon, İskandinav, Amerikan ve Eski Avrupa Dinlerinden söz açmıştır. Ahmet Vithat Efendinin (H. 1329) yılında yayınladığı "Tarih-i Edyân" Fransız yazar-
larından Chantépie de la Saussaye'nin eserini esas almıştır. Bu eser eski yazı ile yazılmıştır. İçinde Semavî Dinlere ait bahisler yoktur.

(H. 1338) yılında yayınlanan M. Şemsettin(Günaltay)'ın " Târih-i Edyân" ı ilkel dinlerden başka Çin ve Japon dinlerinden de bahseder. Ömer Rıza Doğrul'un "Yeryüzündeki Dinler" adlı eseri bütün bahisleri içine alır. İlkel dinlerden başlayarak bütün dinleri gözden geçiren tam bir Dinler Tarihi eseridir. Hilmi Ömer Budda'nın "Dinler Tarihi" Oldenberg'in "Tanrısız Dinler" adlı eserinden Mülhem olup Buda, Çin ve Japon dinlerini içine alır. Annemarie Schimmel'in (1955) yılında yazdığı "Dinler Tarihine Giriş" i derli toplu bir ders kitabıdır. Sâmih Tiryakioğlu'nun Felicien G. Hallaye'den Türkçeye çevirdiği "Dinler Tarihi" İslâmiyet dışındaki dinleri bilimsel bir metodla inceler. Ahmet Kahraman'ın "Dinler Tarihi" dinleri İslâ-
mî yönden ele alır. (3)

Türkiyedeki Dinler Tarihi çalışmalarına değerli hocamız, Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun çalışmalarını da eklemek yerinde olur.

BİRİNCİ BÖLÜM

İbn-i Nedim'in Hayatı

Künyesi Ebu'l- Ferrec Muhammed b. Ebû Yakûb İshak el- Varrâk el-Nedim l-Bağdâdî'dir. Arab bibliyografya bilgini olup H. 337 (M. 987/88) de Fihrist'i" yazmıştır. Hayatı hakkında pek az bilgi vardır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kendisi "Fihrist" te (H.340) da bir âlimle karıştığını söylemektedir. (4) Bu tarihe göre İbn-i Nedim en geç (325) de ölmüş olmalıdır. Ailesi hakkında pek fazla bir şey bilinmemektedir. Babası itapçı idi. "İbn-i Nedim" lâkabının babasından mı, yoksa dedelerinden mi geldiği bilinmemektedir. Bu lâkabin doğrudan doğruya Fihrist Müellifine ait olması mümkün ise de kendisinden ekseriyetle İbn-i Nedim diye bahsedilmektedir. Fihrist'teki parçalar (5) ve tanıdıkları arasında Bağdat'luların sık sık zikredilmesi(6) Bağdat'ta doğmamış olsa bile orada yaşadığını göstermektedir. Bir defa Musul'da kaldığından bahsetmektedir.(7) Ama diğer seyahatleri hususunda bir bilginiz yoktur.

İbn-i Nedim, İbnu'l-Müneccim'den ders almıştır. (8) Muhammed b. Yusuf l-Nâkit'ten naklen hadisler zikretmektedir. (9) Ayrıca Ebu Süleyman el-antîkî de onun hocaları arasındadır. İbn-i Nedim ayrıca Mantık Âlimi İbn-i Errah, Hristiyan Filozoflardan İbnu'l-Hammâr, ve Yahya b. Adi' ile de münâsebette idi. Bu dostlar çevresi İbn-i Nedim'in samimi tabiatına, manevi âleminin genişliğine ve eserinin Beşinci ve Dokuzuncu makalelerinde görülen diğer dinlere karşı olan anlayış ve müsamahasına çok uygun idi.

-
- El-Fihrist: S. 237
 - " " : S. 337-349
 - " " : S. 132-219-236-266
 - " " : S. 86-160-190-265-283
 - " " : S. 144
 - " " : S. 24-25

İbn-i Nedim'in şif ve un'vasılelede olduğu Osman hal tercemesini yazan kişiler tarafından ortaya konulmuştur. Keselâ hassef ve ammi kelimelerini şif ve şümf yerine kullanmak da şümfî hadiseilere Haseviyye demektedir. şâfifi- in açışa şif tenayüllü olduğunu, Vakıf'ında şif olduğunu söyler. İfllerin bir çoğunu dostları ve tanıdığı olduğunu söylemektedir.(10) İbn-i Nedim'in mesleği babasınıninki gibi kitapçılık idi. Bu hususta açık bir delil bulunmamakta ama kitabının bütününden bu yargıya varmak mümkündür. Bu eserde yalnız ilmi eserler değil aynı zamanda çağdaş şairlerin sayısız divanları, şâfifi bilismeyen pek büyük sayıdaki vakit geçirme ve eğlence kitapları, romanları, peri masalları, serginept, hatta ne ilimlerin, ne de kitap eserlerin dikkat etniyeseği ev idaresine, yemek pişirmeye, zahirlere, av ve imana dair hazırlanmış kitaplardan başlayarak, latife dergileri, büyü ve ala dair kitaplar, bir kelime ile H. Dördüncü asrda Bağdat kitap pazarında satılan bütün kitaplar yer almaktadır. (11) Yine gerek tetkik edilen eserlerin hacmi, gerek meşhur müstensihlerin istinsah ettikleri nüshalar ve kitap ticareti ile bilgileri de İbn-i Nedim'in kitapçı olduğunu düşündürmektedir. O sık sık başka kitapçıları da zikreder.

Fihrist'in iki ayrı metni vardır. Her iki metin de (377/987) tarihini taşır. Daha büyüğü bu gün elimizde ve kütüphanemizde mevcut olmaktadır ki makaleleri ihtiva eder. Bu makaleler hakkında gerekli bilgi ileride verilecektir. Bu eser Katip Çelebi tarafından "Fevzu'l-Ülüm" adı ile sikkedilmiş- tir. Münin olan bu esere eşsiz değerini veren ve tamamen bibliyografya tarzına göre ilk Dört asra ait bütün Arapça eserlerin orada gösterilmiş ol- maktadır. Halbuki diğer çağdaş kaynaklardan yalnız hal tercemesi usulü hakim bulunmaktadır. İbn-i Nedim, her ne kadar usulen muhtasar hal tercemesi ger- vesini içinde buluyorsa da, her seferinde ele aldığı şâfifi'lerin eserlerinin istesi bunların esasını teşkil ediyor. Bazen bir eserler bölümü, tâli şube- mi ile birlikte, tamamen bir bibliyografya tarzında ele alınmaktadır. Kısa bilgiler ve hay'etü usuliyeye hakkında toplu ve kısa bakışlar ileri ve yeri- ni edim teşkil etmektedir.

- El-Fihrist: S. 178-190-197-198

- Heyden Larousse: C. 9 S. 279

Eserin Dokuzuncu Bölümü esas tezminin Bölümünü teşkil eden bölüm olu, buradan bibliyografya ikinci derecede kalır. İbn-i Nedim'in faydalandığı kaynaklar esasen yasalı kaynaklardır. Zifahi malumattan mahrum iditizade eder. Bu eserden büyük ölçüde faydalanan en eski müellif Yakut (Ö. 626/1228) dur. Yakut Yavut eserinde İbn-i Nedim'in kendi eli ile yasadığı müşâhasan faydalandığını da ileri sürer. Mügat Âlimi el-Sağani aynı iddiada bulunuyor. İbnü'l-Kiftî (Ö. 624/1226), İbn-i Ebu Hx Usaybi'a (Ö. 668/1269) da Fihrist'ten ıktibasta bulunmuşlardır. Baba anneları Za-Zehabi (Ö. 748/1347), İbnü'l-Hacem el-Ashkalâni (Ö. 852/1448) ve nihayet Hatip Çelebi (Ö. 1067/1636) ve el-Hafaci (Ö. 969/1561) gibi müellifler arasına Fihrist'ten faydalanmışlardır.

İbn-i Nedim'in ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ölümü hakkında iki tarih zikredilir: 1- H. 385 2- H. 388. demek ki İbn-i Nedim bu iki tarih arasında vefat etmiştir.

Eserleri:

"El-Fihrist", "Kitâbu'l-Avsâf ve't- Teşhîât"

Bun eser bu gün mevcut değildir. (12)

Kitâbu'l-Fihrist Ve Muhtevası

Fihrist, On maddeden meydana gelir:

A- Üç bölüme ibarettir.

a- Arap, Acem milletlerinin dilleri, yazılarının niteliği, çeşitleri ve yasalı şekilleri.

b- Müslümanlarının ve diğer şenavî kitap halkının mezhepleri ve şerî kitapların isimleri.

c- Başından sonuna kadar kendisinden bütöl bir şey bulunmayan Kur'an-ı Kerim'in vasfı, Onun öğrenimi konusunda yazılan eserler, kurran ve ravilerin isimleri.

B- Nâhivcileri ve dille uğraşan kimseleri ve eserleri içine alan bu makale üç bölümdür:

- a- Nâhvin başlangıcı ve Basralı nahivcilerin haberleri, Arapçayı iyi konuşan ve onların eserlerinin isimleri.
- b- Kûfe'li dilci ve nahivcilerin haberleri ve eserlerinin isimleri.
- c- Sapık mezheplerde olan nahivcilerden olan bir grubun anlatımı ve eserlerinin isimleri.

C- Soy bilginleri, âdet ve gelenekleri, edebiyatçıları ve bunların haberleri. Üç bölümden ibarettir.

a- Tarihçiler, soy bilginleri, râviler, âdet ve gelenekçilerin haberleri ve bunların ortaya çıkardıkları bilgiler ve eserleri.

b- Devlet başkanları, kâtipler, müteressiller, devlet vergileriyle uğraşanlar, kâtipler sınıfı ve onların eserleri.

c- İçki arkadaşlığı, meclisler, zevk ve sefa, şarkıcılar, komedyenler ve bunların eserleri.

D- Şiir ve şair konularını kapsar, iki bölümdür.

a- Câhiliye ve cahiliye çağından İslâmi devre yetişen şairlerin tabakaları. Dîvan ortaya koyanlar ve nakleden kimselerin isimleri.

b- İslâm ve dördüncü asır şâirlerinin tabakaları ve isimleri.

E- Kelâm ilminin ve kelâmcıları içine alır, beş bölümdür.

a- Kelâm ilminin başlangıcı, Mu'tezile, Mürce kelâmcıları ve eserlerinin isimleri.

b- Şia'nın İmamiye kolu, Zeydiyye, bunların dışındaki Gulat-ı Şia Ekolü, İsmailiye kelâmcıları ve bunların eserleri.

c- Cebriye, ve Sünni (hâşeviye) kelâmcılar ve bunların isimleri.

d- Harici kelâmcılar, ~~nahiv~~ onların sınıfları ve eserleri.

F- Fıkıh ilmi, fıkıh bilginleri ve muhaddisleri içine alır, sekiz bölümdür.

a- İmam-ı Mâlik, ashâbı ve eserleri.

b- Ebu Hanife (Numan b. Sabit), ashâbı ve eserleri.

c- İmam-ı Şâfiî, ashâbı ve eserleri.

d- Dâvud, ashâbı ve eserleri.

e- Şia'nın fıkıh âlimleri ve eserleri.

f- Hadisciler, muhaddis fakihler ve eserleri.

g- Ebu Ca'fer et-Taberî, ashâbı ve eserleri.

h- Mutasavvıf fakihler ve eserleri. (13)

13- Metinde şurrat kelimesi geçmektedir ki tam türkçe karşılığı "Allah yolunda olanlar" demektir. Bu kelimenin verdiği mana da mutasavvıflara yorumlanabilir.

Ç- Eski ilâhîler ve felsefe konusunu kapsar. Üç bölümdür.

a- Tabiat ve mantık felsefecileri, eserlerin açıklamaları, eserleri. Yapılan nakiller, bu eserlerden mevcut olanlar, sikkedilenler, bulunmayanlar veya hutda ilk önce bulunupda sonra kaybolanlar.

b- Galineiler, mühendisler, aritmetikçiler, musikiciler, hesapçılar, astronomlar, alet yapanlar, mekanikçiler ve hareketler.

c- Tıbbın bağlanğıcı, eski ve yeni tıp alimleri, eserleri,, bu eserlerin nakilleri ve tefsirleri.

H - Masalları; hurafe, üfürükçülük, sihir ve gök bağıcılığına iğine alır, üç bölümdür.

a- Masallıklar, hurafeciler, vassalar,, hurafeler ve masallar konusunda yazılan eserler.

b- Üfürükçüler, göz bağıcılar, sihirbazlar ve eserleri.

c- Çeşitli konularda yazılan ve yazarı bilinmeyen eserler.

i- Mezhepleri ve inançları kapsar, iki bölümdür.

a- Ezanımızda Sabîfler diye bilinen Kelânlı Harranilerin mezheplerinin niteliği, Menâniyye, Deysâniyye, Hürremiyye, Marhiyoniyye, Nasîdekiyye, ve diğerlerinin ikili (düalist) görüşü ve eserleri.

b- Çin, Hind ve diğer memleketler gibi uzak doğu mezheplerinin niteliği.

J- Eski ve yeni felsefe senetleri, kimyagerler ve onların eserlerini ihtiva eder.

İKİNCİ BÖLÜM

Müslümanlar Ve Ehl-i Kitap Mezheplerine İndirilen Şeriat Kitaplarının isimleri: (14)

Buna dair bilgiyi Muhammed İbn-i İshak, eski nüshaları Halife Me'mun'un hazinesinde olduğu zannolunan, bir kitapta okudum der. Kitabı nakleden kimse, bu kitapda sahifelerin isimlerini, sayılarına Semâvî Kitapları ve bunların tebligicilerini zikretmiştir. Sünnilerin ve halkın ekserisi bunu doğrularlar ve inanırlar. Ben bu kitapdan, bu kitabımı ilgilendiren kısımları aldım. Bu anlattığım kısımlarda benim kitabımı ilgilendiren hikâyelerdir.

Emiru'l-Mü'minin Harun-zannettiğime göre Harun'-un mevlâsı olan Ahmet İbn-i Abdullah İbn-i Selâm şöyle der. "Bu kitabı "Kitabu'l-Hunefa" dan tercüme ettim. O hanifler (tek Tanrıcular) Hz. İbrahim'e inanan ve Ondan Cenab-ı Allah'ın kendisine indirmiş olduğu sahifeleri alan İbrahim Sâbiileridir. Bu kitap, konuları uzun olan bir kitaptır. Ancak ben, onların zikrettiğin ihtilâf ve ayrılıklarının sebebinin bilinmesi için o konulardan kısaltma yaptım. Bunu yaparken de bû hususda gereken delleri Kur'an-ı Kerim'den, Hz. Peygamber'in ve ashabının eserlerinden alarak oraya dâhil ettim.

İlk önce Ehl-i Kitaptan olup sonra müslüman olanlarda vardır. Bunlardan bazıları: Abdullah İbn-i Selâm, Yameyn İbn-i Yameyn, Vehab İbn-i Münebbih, Ka'bu'l Ahbâr, İbnu't- Teyhân, ve Bahiru'r- Râhibdir.

Ahmet İbn-i Abdullah İbn-i Selâm şöyle der: "Bu kitabın orijinalini, sahifeleri, Tevrat'ı, İncil'i, Nebiler ve Öğrenciler Kitabını, İbranice'den Yunanca'dan ve Sâbiice'den-ki o her kitab halkın dilidir. -Arapça'ya harf harf, yani hiç bir değişiklik ve ilâve de bulunmadan, tercüme ettim. Bu tercüme sırasında tahrif olur korkusuyla sözün güzelliğine ve süsüne tecavüz etmedim, Naklettiğim kitaplarda bulduğum konulara bir ilâve yapmadım. Aynı zamanda onlardan, bu kitab halkının dilinde geçmiş olan kelimelerin bazılarının Arapça'ya nakledilişi konusunda dışında bir eksiltme de yapmadım. Aksi takdirde kelimelerin Arapça'ya nakledilişi sırasında takdim tehir yapılmaksızın kelime doğru olmaz.

Muahhar kelime Arapça'ya tercümede Öne alınmadıkça manada olmaz. Mananın doğru olabilmesi için takdim- tehir gereklidir. Bu iddia da bulunan kimsenin misali: (لاءات) Arapça (لاءات) ibaresini kelimeler arasında takdim-tehir (Yer değiştirme, Öndekini arkaya, arkadakini Öne alma) yapmak suretiyle (لاءات) şeklinde tercüme ettim. Bu şekilde Arapça'ya tercümede doğruluk vardır. Burada delillerini açıkla-
ladığım yönler dışında, bu konuda eksiltme veya ekleme yapmaktan Allah'a sığınırım.

Kitabın başkamız bir bölümünden müellif şöyle der: Bütün Nebiler-
rin toplamı 100 bindir. Bunlardan 24 bini şifaden kendisine vahy gelen
Peygamber, ve 315 tanesinde Nebidir. Allah bunların hepsine 100 Sahife,
4 Kitap indirmiştir. Sahifeler Ademle, Musa (A.S.) arasındaki Peygamber-
lere gelmiş olup 100 sahifedir. Bunlardan ilk sahife gelen Peygamber
Adem 21, Şit (A.S.) 29, Ünnuh (İdris)30, İbrahim, 18, Musa(A.S.) 10 sa-
hife ve cem'an 100 sahifedir. Allah sahifelerden sonra gelen 10 levha
zamanında Musa'ya Tevrat'ı indirmiştir. Ahmet İbn-i Abdullah, levhaların
yeşil renkte olduğunu yazılarının güneş ışığı gibi kırmızı renkte oldu-
ğunu kaydeder. Ahmet İbn-i İshak'a göre Yahudiler bu sıfatı bilmezler.
Ahmet'e göre, Musa dağdan inince halkını ızza buzağıya taparken buldu.
Bu olayı gördükten sonra elindeki levhaları yere bıraktı ve levhaları da
kırıldı. Sonra Musa pişman olarak onların Allah'dan geri verilmesini
istedi. Sonra Cenabı Allah " Ben iki levha halinde sana geri iade ederim
rim." diye Musa'ya söz verdi. Allah iki levhadan birini anlaşıma levhası,
diğeri de Şehadet levhası yaptı. Bundan sonra yine Allah Davut'a bu gün
Yahudi ve Hristiyanların elinde bulunan Zebur'u indirmiş olup yüz
parça halindedir.

Yahudiler elindeki Tevrat, kitaplarının isimleri, bilginlerinin
ve musannıflarının haberlerinin anlatımı: Bu konuları İbn-i Nedim onla-
rın bu hususta uzman bir adama sormuştur. Onun ifadesine göre "Allah
Musa'ya beş bölüm halinde Tevrat'ı indirmiştir. Her bölüm de kendi ara-
sında sifirlere bölünmüştür. Her sifir sure demek olan birçok firaseye
ayrılır. Her firase de Ayet demek olan birçok sıpta ayrılır." Yine aynı
şahıs Mişna denilen kitabın Musa'ya mahsus olduğunu, Yahudilerin bu ki-
tapdan şeriatı, şeriat hükümlerini, fıkıh ilmini çıkarmıştır. Mişna,
Kestani ve İbrani diliyle yazılmış büyük bir kitaptır. Bundan sonra
Nebîm (Nebiler) kitapları gelir::

Yahudi Kitapları: Kitabu-Yahuse', Kitabu Sıftı, Kitabu Şimûyil, ~~Kitabu~~ Kitabu Sifrâi Eş'iyâ, Kitabu Sifr-i Ermiyâ, Kitabu Sifr-i Hazkıl, Kitabu Melhâ (Davud'un ve ashabının sifridir ve Kralların Melhası olarak bilinir.) Kitabu'l Enbiyâ, (12 küçük sifri ihtiva eder. Bunların Semeni Nebîler isimli kitaplardan çıkarılan Târât denilen bir kitapları vardır) Kitabu 'Azzûr, Kitabu Dâhiyel, Kitabu Eyyûb, Kitabu Sîr-i Sîrîn, Kitabu Ehâ, Kitabu Rût, Kitabu Kuhlet, Kitabu Zebûr-ı Davut, Kitabu Emsâlii Süleyman, Kitabu Divan-ı Eyyam, (Kralların göçlerini ve onlara dair bilgiyi kapsar.), Kitabu Haşvârîş (Mecelle diye adlandırılır.)

Yahudilerin, İbrani dili üzerinde derin bilgili şan, şöhret sahibi bilginleri ve faziletli kimseler vardır. Yahudiler Feyûmî'nin benzerinin görülmediğini iddia ederler. Onun ismi Saft olduğu halde Ona Yahudilerce Sadiyâ denir. O H. Dördüncü asra yakın bir zamanda yaşamış olup o çağda bazı topluluklar tarafından da bilinmekte idi. Onun kitapları: Kitabu'l Mebâdî, Kitabu'l Şerâi', Kitabu't Tefsirâi Eş'iya, Kitabu Tefsiri't-Tevrat, açıklamasızdır. Kitabu Emsâl (on makaleyi ihtiva eder Kitabu Tefsir-i Ahkâm-ı Davut, Kitabu Tefsir-i An-Nuket, (Davut A.S.indirilen Zebur'un Tefsiridir.) Tefsirîiş Seferi's Sêlis, (Tevrat'ın son yarısından Şerhedilmiştir.) Kitabu Tefsir-i Kitab-ı Eyyûb, Kitabu İkâmeti's- Salât ve(ş-Şerâi', Kitabu-Ubûr, (Tarih Kitabıdır.)

Araplar tarafından tercüme edilen ve Arapça'ya kazandırılan eserleri İbn-i Nedim faziletli bir şahıs olan Yunus el Kas'tan öğrenmiştir. Yunus'un ifadesine göre "Kitabu Suret" bunlardandır. Kitabu Suret eski suret ve yeni Suret olmak üzere ikiye ayrılır. Eski belgenin Yahudi Milletine yenisinin de Hristiyan Milletine ait olduğu iddia edilmiştir. Yunus el Kas'a göre eskisi yani ~~Ahd-i~~ Ahd-i Atik birçok kitaba dayanır. Bu kitaplardan ilki "Kitabu't Tevrat'dır." ve beş bölümdür. "Kitabu Muhtevi" kitaplardan birçoğunu ihtiva eder. Kitabu Yuse' İbn-i Nûn, Kitabu'l Eshat (gazalar kitabıdır.) Kitabu Şimûyel(Davud'un gazalarıdır.) Kitabu Ahbâr-ı Benî İsrâîl, Kitabu Gaziyet-i Rûs, Kitabu Süleyman İbn-i Davut fi'l-Hikem, Kitabu Ku hlet, Kitabu Sîr-i Sîrîn, Kitabu Hikmet-i Huse' İbn-i Sîyrî, Kitabu'l Enbiyâ: Dört kitabı içine alır. Kitabu Eş'iya(S.A.), Kitabu Ermiya, Kitabu'l - İsnâ Ağere Nebiyyen, Kitabu Hazkıl.

Yeni suret de (İncil) Dört bölümü içine alır. Kitabu İncil-i Matta, Kitabu İncil-i Markos, Kitabu İncil-i Lûka, Kitabu İncil-i Yuhannâ. Kitabu'l - Havâşîyyin, (Feraksis diye tanınır.) Kitabu Bûl es-Selîh(24 mektubdan ibarettir.)

Hiristiyanlardan bir toplumun fıkıh ve Şer'i hükümleri konularında kitapları vardır. "Kitab-ı Sihfeliâill - Mağribi ve'l Meşriki" bunlardan birisidir. Her ikisinden biri Şer'i hükümler konusunda bir çok kitabı ihtiva eder. Esas ismi Abd-i Yesû' (jesus) olan İbn-i Behriz fetvalar ve Şeriât konularında onların hakimlerinden biridir. Behriz ilk Harran ru hanî reisi idi. Daha sonrada Hire ve Musul ruhani reisliği yapmıştır. Onun mektupları (risaleleri) ve kitapları olup "Kitabu'l Markos" bunlardan biridir. Yakubîler bu kitabı Bedevî ismiyle tanırılar. İki kitabın cevabında ondan imân konusunda bazı bahisler yer alır. Yine bu iki kitapta Yakubiye ve Melikiye kitaplarında yer alan asallı asılsız haberlere rastalamak mümkündür. İbn-i Behriz İslâm düşüncesine yakın bir düşünce sahibi idi. Kendisi mantık ve felsefe kitaplarından çok şey nakletmiştir. Bâfız ve ibare yönünden nakledilen kitapların en güzeli, nakil olarak nakillerin en doğrusu olan Kanun, Syadoros, Yeşu Baht, Hakkil, Amasavos, Yûse İbn-i Eud bunlardandır. Bunlar daha ziyade nakilciler ve müfessirlerdir. Biz eski ilmi makalelerde bunlara dair haberleri etraflıca araştırırız. Toma (Thomoz) er-Rehâvî Hiristiyan bilginlerindendir. Bunun kendi ve İskenderiye'li muhalifleri arasında olan şeyler konusunda kız kardeşine yazdığı bir mektubu vardır. Kitabu'd-Dua sahibi ve Dimeşk ruhani meclisi reisi olan Elyâ(eliyas), Harran Melikiye piskoposlarından olan E Reis İstavrosa yazılmış "Kitabu Yat'an" ın sahibi bulunan Ebu İzzede Hiristiyan bilginlerindendir. Eserine bir topluluk tarafından itiraz edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Dinler Tarihi Alanında Eser Veren Müellifler Ve Eserleri.

1- Hişâm el-Kelbî:

Kufe filoloji okulunun parlak simalarındandır. İlk öğrenimini babasından görmüştür. Kufe'lidir. Kelbî, soy ve eski Arap Tarihini en iyi bilen bir kimse idi. Parlak bir zekâyâ sahip olup görüşüne çok uzaklardan bile baş vurulurdu. Kelbî, daha sonra Arap âleminde ilmin beşiği durumunda olan Bağdat'a gitmiştir. (H. 204) de diğer bir rivayete göre de (H. 206) da vefat etmiştir. İbn-i Kelbî hadis rivayetinde son derece ihtiyatlı idi. O kadar ki dikkatli ve güvenilir, hadisci olarak ün yapmıştı. Bizzat işitmiş olmadığı şeyi rivayet etmemiştir, veya şöyle demiştir "Ben bunu bilmiyorum yahut ben bunu işitmedim" Taberî ve Mes'ûdî ondan çok iktibaslarda bulunmuşlardır.

Fakat bunların yanında hadisciler arasında İbn-i Kelbî ve taraftarlarına karşı olan, ve onlarda sahih bir hadisin ravilerinden beklenen kalitenin olmadığını iddia eden bir gurup vardı. Sünnilerce ise Kelbî sadece mutaassıp bir Şîî idi. Sem'anî Ondan bahsederken "sağlam bir temele dayanmayan haberlerle acâîp ve garaibî anlatır." der. Ahmet b. Hanbel de "Hişamdan kim naklediyor? Fakat O sadece gece sohbetleri ve soy bilimi yazarıdır. Ondan birisinin bir şey rivayet edeceği aklıma gelmezdi." der.

Bilhassa taassup yönünden bu hucumlara rağmen gerçek şudur ki, İbn- Kelbî kendi ifadesinden de anlaşıldığı gibi dikkatli bir hadisci idi. O "Hadisde isnat, giyimde kumaşın damgası gibidir." derdi.(15)

Eserleri:

a- Kitabü'l Esnâm: Bu eser Dr. Beyza Düşüngen tarafından türkçeye çevrilmiş, A.Ü.İlâhiyat Fakültesi yayınları arasında neşredilmiştir. Mütercim eserin Ahmet Zeki Paşa incelemesinden faydalanmıştır. Aynı eser Rosa Klinke-Rosenberger tarafından da Almancaya çevrilmiştir.

15- Dr. Beyza Düşüngen ter. Kitabü'l Esnâm S. 13 ve Dv. A.Ü.İ.F. Ank. 1968

- b- Kitabı Ebyân-ı Arab
c- Kitabı Mesuk min Benî İsrâîl (16)

2- İbn-i Mukaffa' :

Arap yazarı, Maccac b. Yusuf'un oğludur. Öğreniminden sonra mezuriyet hayatına atılmıştır. İran'ın birçok şehirlerinde İmavi Hali-fesi Mervan'ın katipliğini yapmıştır. Kacra'da Ebu'l Abbas Saifan'ın ve Mansur'un amcası İsa b. Ali'nin hizmetine girdi. (17) İbn-i Mukaffa müslüman olmuş bir zerkâti idi. (M.757) yılında zandıklığından şüphelenilerek öldürülmüştür. (18)

Eserleri:

a- Kelile ve Dinne: Bu eser Sanskritceden, Farsça'ya, oradan da Arapça'ya tercüme edilmiştir. Eserin Arapça tercümesi çok önemlidir. Zira orijinali kaybolmuştur. Bütün dillere Arapçadan tercüme edilmektedir. Eserin yazarı Ridpa'zır.

b- Kitabı Hazek: (19) Hazek Hani'nin öğrencisidir. Kadında ve malda mülkiyetin olamayacağını iddia etmiş böylece ilk köminizm tohumlarını toprakla o atmıştır. Hazek bu iddiayı ortaya attığında tarih Beginci asrı gösteriyordu. (20)

3- Mervanî:

Aslen Karamanlı olup tarihçidir. Bilgisi geniş ve dili sadedir. Rivayetlerinin çoğu igitmeye dayanır. İbn-i Nedîm'in çağdaşıdır. (M.378) de vefat etmiştir. Tarih dalında birçok eser vermiştir.

Eserleri:

a- Kitabı'l Hikmî: Bu eser bütün bilimler. Kitabın üçüncü bölümü "Dinlere göre sairlerin mezhepleri" başlığını taşır. Burada birçok gair in şia, Hristiyan, Yahudi, Parisi, ve. Hani şine ve mezhebe ait oldu-ğu zikredilir. (21)

16- Kitabı'l Hikmî S. 96

17- Hayatı Larousse c. 6 S. 173

18- Prof. Dr. E. G. Yurdayın is. Tar? dersleri S. 43 Ank. 1971

19- Kitabı'l Hikmî S. 118

20- Prof. Dr. H. Taplamacıoğlu Dinler Tarihi S. 123-124 Ank. 1966

21- Kitabı'l Hikmî S. 132

4- İbn-i Testerî:

Ebu'l Hüseyin ismiyle kinâye olunur. Kendisi Hristiyan'dı. Yazılarında Seciyi kötüler. Bir çok eseri vardır. Bizi ilgilendiren en büyük eseri "Kitabu'l- Rusul fi'l- Fütüh heze't-Tertîp " dir. (22)

5- Ebu Zeyd el-Belhî: (23)

Ebu Zeyd Ahmed. Belh'de doğdu. Bir müddet memleketinde müderrislik yaptıktan sonra İslâm, Felsefe Filozofu El-Kindî ile birlikte felsefe öğrenimi yaptı. Sâmanoğulları vezirlerinden Ebu Ali Ceyhanî'nin himayesini gördü. Hocalık için Buhara'ya çağrıldığı söylenircede gitmedi. Kırtan fazla eser verdi. En ünlü eseri İslâm Ülkeleri Atlası olan Suveru'l-Ekâlim'dir. (24)

Eserleri:

a- Kitabu Şerâ'i'l Edyân

b- Kitabu'r-Redd-i alâ Ubdetu'l-Esnâm

6- Muhammed İbn-i Ebu Uyeyne:

"Fihrist" te hayatı hakkında bilgi verilmemiş sadece eserleri kaydedilmekle yetinilmiştir. Daha ziyade retâdiyeleriyle meşhur olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır. Konumuza ilgilendiren en mühim eserleri:

a- Kitabu'r-Reddâi alâ'n-Nasârâ

b- Kitabu'r-Reddâi alâ'l-Yahudi'dir. (25)

7- İbanu'l - Lâhikî:

Şairdir. Farsça ve diğer dillerden nakilleriyle tanınır. Künyesi İbân İbn-i Abdu'l-Hamid İbn-i Lâhik İbn-i Afîr'dir.

Eserleri:

a- Kitabu Zehr ve Berdâsef

b- Kitabu Mazdek (26)

8- El-Hasan İbn-i Musa en Nevbahtî:

Mütেকellim, filozoftur. Felsefe kitapları için Ebu Osman Dimeşkî, İshâk, Sâbit, ve diğer nakilciler etrafında toplanırdı. Onu, Mu'tezile mezhebinde olanlar kendisini mezheplerine davet etmiş fakat O Şia'ya meyletmiştir. Kelâm ve felsefe konusunda Ondan birçok âlim iktibasta bulunmuştur.

Eserleri: a- kitabu'l Arâi ve'd-Diyânât b- kitabu'r Redd-i alâ Ashabı't- Tenâstih. (27)

22- Kitabu'l Fihrist S. 134-	25- Kitabu'l Fihrist S. 162
23- " " S. 134	26- " " S. 163
24- Meydan Larousse c. 2 S. 267	27- " " S. 177

8-

9- En- Neccâr:

Münazaracıdır. Münazara ve münazara metodlarıyla tanınır. Konuştuğu zaman yarasa gibi bir ses çıkarırdı. Yani yarasa sesine benzer bir sesi vardı. Kendisi birçok münazaralarda bu lunoştur. Cebriye mezhebine mensuptur. Eseri: "Kitabu İsbâtı'r-Rusûl" dır. (28)

10- Hafzu'l Ferâ:

Bu da Neccar gibi Cebriye'nin büyük şahsiyetleri arasındadır. Mısır'lı idi. Baha sonra Basra'ya geldi. İlk mütezililerden olan Ebu Museyli tanıdı. Bu ikisi arasında sert konuşmalar olmuştur. Ebu Amr ismiyle Kinaye olunur.

Eseri: "Kitabu'r -Redd-i alân- Hasârâ" (29)

11- Heseff:

Eseri: "Kitabu Uvâni'd-Din" (30)

12- Al- Hasan ibn-i Mahbûb:

Eseri: "Kitabu'l Enbyâ-ı Ve'r-Rusul (31)

13- Kindî:

Kufede (H. 185/796) da doğdu.. Arap filofofu adıyla ün yapmıştır. Onu bî Arabistan Araplarının neslinden geldiği söylenir. Kindî Bağdat'ta yetişmiş, Yunan, Hint ve İran felsefesini iyi bildiği söylenir. Esasen tıp, felsefe, mantık, hesap, geometri, musiki, astronomi ve Kimya tahsili yapmıştır. Ayrıca yabancı dillerdeki birçok eseri Arapça'ya kazandıran bir şahsiyettir. Kindî felsefi bir çok kitapları tercüme etmekle kalmamış aynı zamanda bazı onları açıklamıştır. Bu tercüme ve bilgisizle Halife Me'mun'un itidarını kazanmıştır. Kindî yukarıdan fazla eser bırakan bir şahsiyet olup (252/866) da vefat etmiştir. (32)

Eserleri:

a- Kitabu Risâletini fi'r-Redd-i alâ's-Seneviyyeti.

b- Kitabu Risâletini fi Tesbîti'r-Rusûl. (33)

28- Kitabu'lâ Fihrist S. 179

29- " " S. 180

30- " " S. 189

31- " " S. 221

32- Prof. Dr. İ.A. Çubukçu is. Dilemceci Nak. Araştırmalar S. 13-14 Ank.

33- Kitabu'l Fihrist: S. 259

14- Ahmed İbn-i Hayyib:

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Hervan. Kindî'ye bağlanan ve ondan tahsil gören kimseler arasındadır. Eski ilimlerde ve Arap ilminin birçokunda usmandır. ~~Bilgi~~ Bilgisi güzel, akli iyi ve lisanı açıktı. İyi bir telif ve tasnif kabiliyeti vardı. Önce Öğretmenlik yapmış fakat sonra vazgeçmiştir.

Eseri: "Kitabu Risâletihi fi Vusûlî's-Sâbiyyin" dir. (34)

15- Müsâallih:

Hakim zamanından Me'mun zamanına kadar yaşamış bir Yahudi idi. Yaşadığı zamanın ahkâm ulemasının önde gelen şahsiyetlerindendi

Eseri: "Kitabu'l-Vahit ve'l İsrâf fi'l Kırânât ve'l-Bâyan ve'l-Milel." dir. (35)

16- El-Âdemî:

Müeyyid Ebu Ali Müseyin İbn-i Ma Muhammed'dir..

Eseri: "Kitabu 'l-Murâfat ve'l- Haytân ve Aseli's-Sâât." dir. 36

17- El-Kerâbisî:

Ahmed İbn-i Ömer. Kendisi sayı ve mühendis bilgilerindendir.

Eseri: "Kitabu 'l- Hint" (37)

18- Huneyn:

Kendisi iyi bir doktordu. Ayrıca Yunanca, Süryanca, ve Arapça-yı çok iyi bilirdi. Bilans bölgesini geçmiş, nakillerinin çoğunu Musa oğullarından yapmıştır. Ayrıca kendisinden önceki bilgilerde bol miktarda nakillerde bulunmuştur. Kendisi Hristiyan Dinine sennaptır. (H. 260) da vefat etmiştir.

Eseri: "Kitabu'l- Ahkâm'l- Arap alâ Mesâhibi'l- Yunâniyyin. 38

19- Kistâ:

Buda Huneyn gibi Hristiyan'dı. Tıp sahasında Huneyn'den daha bilgilidir. Kistâ, eski kitaplardan parçalar toplanmış etmiştir. Tıp, Pel-lase, Geometri, Sayılar ilminde sayılı kimseler arasında idi. Yunanca'da dan tercümelerde bulunmuştur.

Eseri: "Kitabu Şerh-i Mesâhibi'l-Yunâniyyin" (39)

34- El-Bihriat 3. 261-262

35- " " 3. 273

36- " " 3. 280

37- " " 3. 282

38- " " 3. 294

39- " " 3. 295

İbn-i Medin kendi zamanında bilinen yabancı milletlerin eserlerini bu milletlerin başlığı altında eseriade toplamıştır. Eserlerin konuları değişik olup yekûn bir konuya mahsus değildir. İncizin, Sihir büyü, Hurafe, masaller, çocuk hikâyeleri vs. sayılabilecek konular arasındadır.

İran Eserlerinin isimleri:

Kitabu Hurafe ve Kûshe
Kitabu Dürâ ve's-Sanemi'n-Zehab
Kitabu Hüdâ-nâze (40)

Hind Eserlerinin isimleri:

Kitabu Hinda
Kitabu Hudasef
Kitabu Hudasef Müfred
Kitabu İstetî'l-Hind ve's-Sîn
Kitabu'l-Hind fi Kiese't-ı Sebât Âdem.
Kitabu Şinak fi't-Te'dbir. (41)

Kur'a ve fal konusunda yazılan bu eserlerin müellifi ve muasırını bilmiyor. İbn-i Medin sadece eserlerin isimlerini sıfırlamakla yetinmiş etraflı bilgi vermemiştir. Bu eserler:

Kitabu Kur'a il'l-Karameyn
Kitabu Kur'a Mensûbet ilâ Mâniyel (42)
Kitabu Şindî'l-Hindî fi'l-Mdeb
Kitabu il'iz Mdeb ve'l-Emsâl ilâ Mesâhibi'l-Fene ve'r-Rum
ve'l-Arap. (43)

40-	Kitabu'l Fihrist	S. 305
41-	Kitabu'l "	S. 305
42-	Kitabu'l "	S. 316
43-	Kitabu'l "	S. 316

İbn-i Keddî'nin Fikriyatı Üzerinde Birkaç Soru Ve Cevaplar.

1- Harakâtîler:

İbn-i Keddî'nin Harakâtîler hakkında bildiği gibi göre bütün toplumların İslamda birleştiği nokta Allahın bir nedeni olduğudur. Bu neden birliğini devam ettirir, çoğaltılmasını. Nedenlerde bulunan bir sıfat da Allahın ilâhîyet olması. Allah yaratmış olduklarından, doğruya yanlıştan ayırma yeteneği olanlara kendi ilâhîliğini kabulde mükellef kılacaktır. Onlara doğru yolu açıklar, bu yollara devam edecek Peygamberler göndermiştir. Bu ilah kendi işlemindeki delilleri de bu Peygamberler vasıtasıyla tesbit etmişlerdir. Onlara hakikatın hakikatı, azabından korkmalarını Allah emretmiştir. Yine Allah itaat edene müreffehlik, isyan edene de azab vaatmiştir. Asil olanlara asil oldukları noktada kıyas vardır. Sonra bu mükellef katiyet katar. Harakâtîlerin ilk devirlerinde yaşayan birisinden anlatıldığına göre Allah altı bin defa azab eder. Sonra tekrar Allah'ın rahmetine döner. Allah'a ve tek Tanrı inancına bağlı olan bu toplumlar sonradan doğru yolu kaybetmiş, kendi emellerinde de parçalanmışlardır. İbn-i Keddî'nin şu ulaşan haberlere göre, bunların meşhurlarının ve kumandanları Ağasinos ve Hürakizdir. Fakat onlardan bazıları Filistin'in anne dedesi olan Solon da mikredeler. Bu toplumların hepsinin çağırması bir olup takip ettikleri yol ve şeriatları aynıdır. Kuze yönündeki Kibleyi Güneye çevirmek suretiyle kendilerine has bir kible yaptılar. Bira kendilerinden öncükilerin kibleni kuzeydi. Onlar bu harekati yaparken akıllı kimselerinin görüşlerinden istifade etmişlerdir. Onların bu kible değişikliğinden maksatları hikmet arama arzusudur. Bulundukları bölgeleriyle çıkışan inançları bir tarafa bırakıp sadece nefsin dört faziletinin kendilerine yeterli görümleridir. Cüz'î faziletleri alıp cüz'î çirkinliklerden uzak durmuşlardır. Onlara göre, Cüz'î serbest olarak hareket eder.

Harranilere göre, farz namazların akla yatkın olanı hergün üç defadır. Bu namazların ilki Güneş doğmadan veya Güneş ortaya çıkmazdan yarım saat önce kılınır. Namaz her rekatinde üçer secde olan sekiz rekattır ki bu sabah namazıdır. Namazın ikincisi öğle namazıdır ki, Güneş tepeden yeni cevâl noktasından besen kayınca vakti girer. Beş rekattır ve her rekatta üçer secde vardır. Üçüncü de aynen ikinci gibi olup Güneş batınca kılınır. Güneşin doğum, batım ve yükselme noktalarına olan üç noktada veri için bu vakitler gereklidir. Harranilerden bazı noktası vakti için farz namaz olduğunu kimse söylemez. Müslümanlar için gerekliliğinden dolayı vitir namazı yerinde olan, Onların nafile namazları her gün üç defa kılınan namazdır. Bu namazlardan ilki günün ikinci saatinde, ikincisi günün altınca saatinde, üçüncü ve sonuncu olan da gecenin üçüncü saatindedir. Temiz olmayan kimse için namaz da yoktur.

Harranilere göre, farz olan oruç otuz gündür. Bu oruçtan ilki Mart ayı toplanından sekiz gün geçtikten sonradır. Diğer dokuzu da Aralık ayından kalan dekuz gün içinde tutulur. Diğer yedi gün Şubat ayındadır ki Onlara göre orucun en mühimi bu yedi günde tutulan oruçtur. Nafile oruçları on altı veya yirmi yedi gündür.

Harranilerin yıldızlar için kesip onlara takdim ettikleri kurbanları da vardır. Bazılarına göre kurban, eğer Allah'ın ismi anılarak kesilirse bu, O kurbanın kıymetsiz olduğuna bir işarettir. Zira onlara göre bir şeyin kendisinden daha aşağı olanı terk etmesi büyük bir işe tesir eder. Bu tedbirde vasıta olarak kullanıldığı saman geçerlidir. Kurban olması için ismi geçen hayvanlar dana, öküz, ve keçidir. Bütün asi dişleri olmayan deve kurban edilemez. Harranilerce kurbanlık hayvanın şahdamarıyla yemek barutunu kesmek yeterlidir. Pençesi olmayan hayvanlar ve güvercin haricindeki kuşlarda kurbanlık olabilir. Kesmekle boğazlamak arasında bir fark olmayıp böyle bir ayırım da yapılmaz. Ekseriya Onlarca kurban edilen hayvan horozdur. Kurban eti yenilmeyip yakılır. Kurbanın içinde bulunulan ay, gelecek ay, ayın onyedinci ve yirmi sekizinci günü olmak üzere dört vakti vardır. Kurban günü beykeller ziyaret edilir.

Yedi iftar bayramı ve ay iftari denilen bayramları vardır. Onlarınca otuz günün ikisi iftardır. İlk önce beş gün sonra on sekiz gün daha sonra da üç gün olmak üzere bir ayda yirmi altı gündür. Harranilerin iplik bayramı Ekim ayının yirmi beşinci günüdür. Milât bayramı ise

Aralık veya Ocak ayının yirmi üçüncü günüdür. Temmuzun yirmi dokuzu da bayramdır. Bunlara göre cümle olan yıkanmakla teminlenir. Hacıları kadına dokunan kimse ise dokunduğu elbisesini değiştirir, ve kadından uzak durur. Bu harekette bir nevi temislenmedir. Kazan bayağılı ve okunb olan yıkanmakla da temislenebilir.

Harrenilere göre kani ve okuğeri olmayan hayvanlar kurban edilemez. Yine kesilmedikçe devenin, çenesinde dişi olmayan her hayvan, domuz, köpek, eşek, pengesi olanların ve güvercinin yenmesi yasaktır.

Bitkilerden soğan, karnabahar ve lahananın dışındaki bitkileri yemek yasaktır. Devanın keraketi komusunda kendi yiyeceği, içeceği ihtiyacını karşılamayan devanın yular altında olduğunu söylecek kadar ileri gitmezlerdir. Üssam, diğer bulacağı hastalıklardan ve kemik hastalıklarının her nevinden kaçınırlar. Düğün törenlerini terk ederler. Ve yeni bir icatta bulunarak tabiata yeni birşey ilâve etmekten uzak dururlar. Yakın akraba olmayan iki şahidin husurunda evlenirler ve gelin hitlik komusunda kadın erkek ayrımı yapılmaz. Açık ve kuvvetli bir sebep olmayınca da boşanmazlar. Ağlar boyanmakla birbiri terk edemezler. İki kadın bir nikah altında bulundurulamaz. Çocuk isteği dışında bir erkek kadınlarla cinsi temesda bulunamaz.

Harrenilere göre iyilik ve kötülük ancak rullara ilhak eder. Oğların inancına göre bu, insanların bilinen eseline kadar geçiktirilemez. Oğlar Peygamberin bütün evlâdın komularında tam olduğunu, beden, felâketler ve nefiste meydana gelen kötülüklerden arınmış olduğunu söylerler. Eğer Peygamber her meselenin sevabının icap ettirdiğini verdirmezse şüpheli komuları açıklığa kavuşturmasa, paşırısında bol ve bereketli yağurla, hayvanlardan ve bitkilerden felâketlerin atılmasıyla ilgili cevaplar vermezse, Onun yolu yöneticisi çok olan ve dünyayı islah edemeyen bir yol olur.

Reyulâ, unuz, suret. zaman, mekân ve hareket komularındaki sözleri varlığın iştirakası hususunda Aristotalis'in söylediği gibidir. Öküzün hakkındaki görüşleri de onun bu tabiat oluğu, dört unsurdan meydana gelmediği, karışmanın ve bozulmanın olmadığıdır. Çünkü Aristotalis öküzü konusunu kapsayan kitabında böyle derler. Dört tabiat ve bunların bozulması, nesil ve neslin varlığı konusundaki görüşleride Aristotalis'in varlık ve bozulma konusundaki kitabında söylediği gibidir. Ulvî eserler ve ayın gövdesinin oluşum konusundaki görüşleri Aristotalis'in ulvî eserler konusundaki eserine dayanır. Hefis, onun sitti olmadı, cisim olmayıp cevher olduğu, cisimde olanın ona ilhak ettirilemeyeceği hususundaki görüşleri yine Aristotalis'in nefis konusundaki

eserine dayanır. Allah'ın bir olduğunu, Ona bir sıfatın dayandırılmıyacağına ona cisminin verilemeyeceği konusundaki görüşleri de Aristotalis'in metafizik konusundaki kitabından aktarılmıştır. Eşyanın kesin delili hususundaki iddiaları yine Aristotalis'in "Eetikatika" adlı eserine dayanır. Kindî de bu toplumun Hızmız için tevhit konusunda makaleler yazdıklarını ispatlamıştır.

Harranilerin Me'mun Karşısındaki Durumu.

Sabiiler diye de bilinen Harrani mezheplerinin incelenmesi konusunda eseri bulunan Ebu Yusuf el-Kutay'î'n-Nasrânî'den nakledilğine göre Halife Me'mun Sarûnün son günlerinde Bizans bölgelerini fethetmek amacı ile Mudar'a uğradı. İçlerinde Harranilerin de bulunduğu bir topluluk kendisini dualar arasında karşıladı. Bu topluluğun kıyafeti pejmürde ve saçları da u zardı. Bunların bu hali tabki Sinan İbn-i Sabit'in dedesini andırıyordu. Me'mun bunların kıyafetlerini acayıp karşılayarak "Siz ehl-i zimmeden kimlersiniz?" dedi. (Ehl-i zimme müslüman memleketinde yaşayan, diğer dinlere mensup kimseler. Kısacası azınlık demektir.) Onlar Halife'ye "Biz Harraniyiz" dediler. Me'mun "Hristiyan mısınız?" der. Onlarda "Hayır" derler. Me'mun bunun üzerine "Yahudi mısınız?" der. Onlar yine "Hayır" diyerek cevap verirler. Me'mun "O halde siz necusîsiniz." der. Yine "Hayır" derler. Me'mun "Kitabınız veya Peygamberiniz varmı?" der. Yine ses çıkarmazlar. Me'mun bunun üzerine hiddetlenerek "O halde siz putlara tapan zındıklarınız. Sizin zimmilik hakkınızda yoktur. Kanlarımız helâldir" der. Bunun üzerine cizye üdediklerini iddia edince Me'mun "Cizyenin Allah'ın kitabında zikrettiği dinlere mensup, İslâm'a muhalif olanlardan alındığını" söyler. Me'mun, devamla "Müslümanların ve diğer dinlere mensup olanların bir kitabı vardır. Siz ise ne onlardan sizsiniz ne de bunlardan sizsiniz. Şimdi kendinize iki yoldan birini seçiniz: Ya Müslüman olun veya Allah'ın Kitabında zikrettiği diğer dinlerden birine girin. Eğer böyle yapmazsanız toplumun katlini emrederim. Size İslâm'a veya diğer Allah'ın Kitabında zikrettiği dinlerden birine girmeniz için bu seferinden dönmüceye kadar müddet veriyorum." der.

Halife Me'mun böyle dedikten sonra kılıcını kuşanarak Bizans diyarına gitti. Bunun üzerine Harraniler, kıyafetlerini değiştirip saçlarını tıraş ettirdiler. Kötü kıyafetlerini değiştirerek bir çoğu kemer kuşanarak Hristiyan oldular. Onalardan diğer bir gu rupda Müslüman oldu.

geri kalanlarıda eski hallerinde dağınık bir hayat sürmeye devam ettiler. Onların bu korkulu durumu Harranlılardan Âlim bir zatın kendilerine inda-
da yetiğmesine kadar devam etti. Bu zat onlara "Ben sizi Ülmünden kurtara-
cak bir çare buldum. Halifeye Harun Reşit zamanından beri hazinelerinize
doldurmakta olduğunuz malın birçoğunu gönderin. Ve bunna yanında Halifeye
benim size açıklayacağım elçilere gönderin..Bu hususta Allah yardımcınız
olsun. Eğer Me'mun söylediği gibi seferden dönerken size uğrarsa Ona de-
yin ki: Biz sabıyız. Bu Allah'ın Zur'an'da zikrettiği dinlerden biri-
dir. Bu durumda bu dinde de gıyilebilir. Ancak bu gıyile bir kartalın
garamis olabılır." dedi.

Me'mun, hükmi yerine getireceği zamanda vefat etti. Bu olaydan
uzun müddet bahsedilmiştir. Çünkü Harun ve çevresinde Sabîller adıyla
tanınan bir toplum vardır. Me'mun vefat haberi Harranlılara ulaştı
Onlardan Hristiyan olanlarla çoğu Hristiyanlığı terk edip teras Harra-
niliğe dönerak sağılarını uzatmışlar, eski durumlarına kavuşmuşlardır.
Onlardan Müslüman olupta kendi millî kaygılarından devam ettirenlerde
olmuştur. Zira onlara göre bu giyim ashabın Sultanının giyimidir. Müslü-
man olanların öldürölme korkusuyla dinlen çıkmaları imkânsızdı. Bunlar,
İslâm dininin tesettür anlayışını yerine getirmişler, Harrani kadınlarla
evlenip oğlan çocuklarını müslüman, kız çocuklarını da Harrani yapmış-
lardır. Harrana yakın iki meşhur köylerinde H. Dördüncü eserde takip
edilen yol bu idi. Bu durum yirmi sene kadar devam etmiştir. Bu iki köy
halkına "Ehl-i Zor'aa" ve "Ehl-i Selesin" denir.

Bilinen şeyhleri ve Âlimleri: Ebu Erûbe ve Ebu Zur'ere diye bilinen
iki şahsiyettir. Harran halkının bilginleri fıkıhla, iyilikle emretme ve
Harran halkının sorunlarıyla uğraşırlardı. Fıkıhlarının kendilerine has
oluşu zannedilmektedir. Harrani kadınlarla Müslüman erkeklerin evlenme-
ri yasaklanmış, müslümanlar için "Nikahları helâl değildir."denmiştir.
Çünkü Harranlılar Ehl-i Kitaptan değildir. Harranlılar çeşitli bölgeler-
de oturumaktadırlar. Bazıları Me'mun'un Ülmünden sonra teras eski dinle-
rine dönmüşler, bazılarıda Hristiyan veya müslüman olarak kalmışlardır.
Bu zamanda Müslüman ve Hristiyan olanlara "Beni Eblât" ve "Beni Kaytaran"
denmiş diğerleri de Harranlılar ismiyle meşhurdurlar.

Bu hikâyeden sonra başkanlık konusunda diğer bir hikâye anlatıl-
maktadır. Üst olarak bu hikâyeye değinmeyi faydalı buluyoruz.

İnsanlar inandırdıkları yıldızlardan şekillerini alırlar. Eğer bir yerde Utarit olduğu sanedilen bir suret bulunursa ondan birçok eşya yapılır. Bu yapılan şeyler Kandilde yakılmaya yarar. Devletin başkanı, Utarit'in diliyle konuşur. Onda olan şeyleri haber verir ve o konuda sorulan sorulara cevap verir. Zira insanın tabiatı Utarit'in tabiatına en çok benzeyenidir. Bu benzerlik daha ziyade konuşma ve iyivi kötüyi ayırma yapabilme kabiliyeti yönündendir.

Bu hikâyenin ardından da İbn-i Nedim, Ebu Saîd Vâhpe Vehep İbn-i İbrahim en-Nâsrânî'den kurbanlar konusunda bir hikâye almıştır:

Pazar günü güneşe ayrılmıştır. Güneşin adı Eyleyus'dur. Pazartesi günü onların Sîn dedikleri ay içindir. Salı günü Eris dedikleri Merih içindir. Çarşamba günü ismi Hûbuk olan Utarite ayrılmıştır. Perşembe günü ismi Bâl olan Hüfteri içindir. Cuma günü Belsa denen Zühre içindir. Cumartesi günü ise adı Kırmıs olan Zuhai yıldızı içindir.

Kurbanların Bayramları.

1- İlk âdetleri Nisan ayında başlar. Nisanın ilk, ikinci, üçüncü günlerinde Zühre yıldızını temsil eden Tanrı Belso'ya taparlar. Bugün Tanrı'nın evine bölük bölük ayrılmış olarak giderler. Koşullanacak hayvanlar boğuslanarak dişi diri yakılır. Nisanın altıncı günü Ay Tanrısı için bir öküz kesilerek günün sonuna doğru yenir. Bu ayın sekizinci günü oruç tutarlar ve kuzu etiyle de iftar ederler. Bu gün yedi gök Tanrısı, şeytanlar, cinler, ve ruhlar için bayram yapılır, yedi gök Tanrısı için yedi tane kuzu yakılır. Bununla birlikte bir kuzu köslerin Tanrısı, bir kuzu da şeytanların tanrısı için yakılır. Nisan ayının on beşinci günü Kuzey Tanrısının sarıları içleri, kuzen, takdis, yakma ve keeme işi yapılır. Yerler içenler. Nisanın yirminci günü Harrandaki "Deyr-i Kâdi" denen bir yere çıkarlar. Deyr-i Kâdi yağ fındığı kapısı denen Harran kapılarından bir kapıdır. Tanrı Kırmıs için öküz ayarında üç hayvan keserler. Tanrı Kırmıs Zuhâi yıldızını temsil eder. Diğer birisi Merih'in temsilcisi olan Tanrı Eris içindir. Merih köslerin Tanrısıdır. Sonuncusuda Ay Tanrısı olan Sîn içindir. Yedi gök Tanrısı için yedi kuzu kesilir. Bundan ayrı bir kuzu cin Tanrısı, bir kuzu da vakitlerin sahibi için kehilik. Nisanın yirmi sekizinci gün birçok kuzu ve horoz yakarlar. Bugün Sarap kapısı denen Harran kapılarından birinden çıkarak Siptî denen bir yere giderler. Orada Hürmus için büyük bir öküz

keserler. Aynı günde yedi gök Tazrisine kuzular kesilir. Bu kurbanlardan başka bir kuzu cin Tazrisine, Bir kuzu vakitlerle sahibine kesilir. Yerler içerler. Fakat hayvan yakmazlar.

2- Mayıs:

Bu ayın birinci günü kurban hazırlıklarına ayrılır. O ul koklarlar, yerler içerler. İkinci gün İbn i Sel m için bayram yaparlar, si ek adarlar, her taraftan kurmuş oldukları sofralara ka ururlar, helva ve ne ve yerler içerler.

3- Haziran:

Bu ayın yirmi yedinci günü kuzey Tazrisinin s rları takdis edilir. Hallar etrafa yayılır. Sofra kurmaya gayret ederler ve sofraya yedi gök Tazrisi için yedi kisma ayrılır. Kimmer denen (46) ok i leriyle ilgilenen zahip bir kafis yaparak olaya ok atar. Kimmer sofranın bulunduğu yerde ok yapar. Yine orada ate le bir oyun oynanır. Bu ate de Harran b lgesinde yetişen ze'ber isminde bir bitki yakılır. Orada ateş yanında yandı ı gibi alevlendirilir. Kimmer yapmış olduğu kafise on iki tane ok atar. Bunun ardından ok attığı yere doğru oklara ulaşıncaya kadar köpek y r y  u gibi eli ve ayakları üzerinde y r r. Bu hareket Kimmer tarafından on be  defa yapılır. Bu ateşli oyunun ateşinin s nme u ur tel ki edilir.  e Harranililere göre ateş s nmedik e bayram kabul ed edilmez. Kimmer ate i s nd r nce bayramda kabul demektir.

45- Bu kelimede metinde k-m-r şeklinde geçmekte ve geçitli  akillerde okunabilmektedir. Her okunuşuna göre manada da değişiklik olmaktadır. O ulede  sne olarak geçtiğine göre mutlaka    bir i le görevli insan olmalıdır. Metinde geçtiği yerin biraz a a ısında bulunan köpek y r y  u n  taklit ettiği anlatılmaktadır. Bu konuda D.İ. . F. Hocalarından Prof. Dr. Kemal Balkan'ın bilgisini almakta fayda gördüm. Ona göre bu kelime (M. . 72) aslında yegame  olan ok atmakta ne e Kimmer kaviminden gelmektedir.   n nd  onlarda aynı toprak üzerinde hayat s z t leridir.

4- Temmuz:

Bu ayın ortası yağmur bayramıdır ki kadınlar bu gün yas tutarlar. Bu bayram Hz.İsmail Tanrısının Hz.İsmaili ifade eder. Kadınlar Tanrılarının nasıl öldürüldüğüne, Onun kemiklerinin deyişinde nasıl öyütülüp savrulduğuna ağlarlar. Harranilerin kadınlara bugün deyişinde öyütülen birşey yemeyip aksine nesli buğday, nohut, kuru hurma, kuru üzüm ve buna benzer kuru yiyecekler yerler. Bu ayın yirmi yedinci günü de Harranilerin erkekleri, cinler, şeytanlar ve faşiler için ibadet ederler. Yine bu gün undan, sakız ağacının meyvelerinden kuru üzümünden kays ağacının meyvelerinden, cevizden çötenlerin yaptığı gibi ufak küllü okmekler yaparlar. Tanrılarının babası olan Heman reisi için yedi kuzu keserler. Bundan ayrı olarak bir kurban da Kemriye için kesilir. Bu gün Harranilerin başkanı toplusun bütün erkeklerinden ikişer dirhem hazine için para toplar. Yenler, içerler.

5- Ağustos:

Ağustos ayının sekizinci günü çeşitli isimlerle isimlendirilen bir çok Tanrı için mevelinin yeni parçaları sakılır. Bu gün yutların bir rize Tanrısı için doğrudan olan küçük bir çocuk Tanrıya kurban edilir. Çocuk kesildikten sonra Başıncaın diye hisle başına vurulur. Saka sonra da kesilen bu çocuğun eti semiz otu unu, simbul, kerefil ve seytinle yoğrulurak insir tenezi gibi küçük parçalar yapılır. Bu parçalar yeni bir farında pıdırılır. Bu tören her sene kasey tanrısının sırrını muhafaza eden halkın görevine yapılır. Yapılan bu parçacıklardan kadınlar, köle olanlar, hüsnüyeti olendo bulunmayanlar, deli ve bu çocuğun kurban edilmesine gönüllü olmayan kimseler yiyemez. Bu töreni üç kimmer'in dışında kimse yerine getiremez. Çocuğun etinden geri kalan, kemiklerini çok damarına ve damarlarını Tanrılara kurban olsun diye kimmerler tarafından yakılır.

6- Eylül:

Bu ayın sekizinci günü su isitilerek cinlerin Tanrısı olan kuzey tanrısı için gizlice yıkanır. Harranilere göre bu tanrı tanrılarının en büyük olanıdır. Isıtılan bu suyun içine çam, şeker kamaşı, bitki kökleri ve seytin konularak kaynatılır. Bu içi güneş doğmadan önce yaparlar ve suyu da bedenlerine dökerler. Yine bu gün bir tane kuzey tanrısına yedi tane de yedi tanrı olmak üzere sekiz tane kuzu keserler. Kesilen bu kuzuların etinde topla olarak yerlerdi. O toplantıda bulunan her bir bu ziyafet esnasında yedi kase şarap içer. Reisleri her birinden hazineye

hazineye ya ikişer dirhem para alır. Eylülün yirmi altıncı günü Harraniler güneşi, Zühre ve Zuhel yıldızını karşılamak amacıyla bir tepe üzerine çıkarlar. Burada sekiz kuzu, sekiz yağlı horoz ve sayısız civciv yakarlar. Korku tanrısına adanmış olan bu adanmış yerine getirmek için yağlı bir horoz ve civciv alır. Bu civcivin kemedine bir şerit bağlanır. Sonra bu şerit iki ucundan tutuşturularak civciv korku tanrısına gönderilir. Eğer bu gönderilme anında civciv tamamen yanarsa adakları da kabul olmuş demektir. Şayet yanmazsa yani civciv yanmadan şerit sönerse tanrı nezri kabul etmemiş demektir. Eylülün yirmi yedinci ve yirmi sekizinci günü kurban kesilmez. Harranilere göre sırlar, kurbanlar, kurbanlık hayvanlar, yakılacak hayvanlar en büyük tanrı olan kusey tanrısı için ve kendilerine koruyan, çevreleyen, korku veren cinler ve şeytan içindir.

7- Ekim:

Ekim ayının ortasında yiyecekleri yakma işlemi yapılır. Bu gün Harranilerden her biri pazarda bulunan kuru, yağ meyva çeşitleri ve etlerin hepsinden satın alır. Bu yiyeceklerden pişirilecek olanları pişirirler, helva yaparlar. Sonrada bunların hepsini geceyein ölümler için yakarlar. Bu yemeklerle birlikte devanın uyluk kemigi de yakılanlar arasındadır. Yiyecek yakma, ölümlerine havlanmasın diye yaramaz köpekler içinde yapılır. Onlar ölümlerden yardım dilerler. Yanmış yiyecekleri nasıl yiyorlarsa içmeleri içinde atöşe şarap dökerler.

8- Kasım:

Bu ayın yirmi birinde oruç tutarlar. Bundan ayrı olarak yedi gün de diğer günlerde oruç tutulur. Harraniler Kasımın yirmi yedinci gününü korku tanrısına yakı ayırmışlardır. Bu ayda her gece hurma ekmeği, nasli kıl, süt, saman ve arpa karışımından meydana gelen bir hamurdan yumuşak ekmecek yaparlar. Ayrıca bu ekmeğe yağ da ilâve edilerek karıştırılır. Bu ekmecekleri evlerinde dağıtarak şöyle derler: "Ey korku Tanrısı olan yolcuları, işte sizin köpeklerinize ekmecek, hayvanlarınıza arpa ve saman, lambalarınize yağ, taşlarınize kül, selâmla girip selâmla çıkınız. Sizin iyi ameller ve iyi evlâtlar bırakınız."

9- Aralık:

Bu ayın dördüncü günü Belaa'nın yatağı diye isimlendirdikleri bir kubbe yaparlar. Belaa gezide de geçtiği gibi Zühre yıldızını temsil eden bir tanrıdır. Harranilerce Berkaya Tanrısı da onların bulunduğu yer olarak kabul edilir. Yapmış oldukları bu kubbe mihrapdaki sermer üzerine yapılır. Bu kubbenin bulunduğu yere meyva çeşitleri, kokular, yağ kırıntısı, tuzun ve diğer bulması imkan dahilinde olan kuru ve yağ meyvaları asarlar. Kubbenin önünde bulunabilen kuşlardan ve dört ayaklı bütün hayvanlardan kurbanlar keserler. Harraniler "Bu kestikleriniz tanrınıza

a içindir." derler. Bu tören yedi günde yapılır. Ve diğer günlerde olduğu gibi bu günlerde de Tanrı, su kızıları, uzak yerlerde bulunan i vekil tanrıları için birçok hayvan yakarlar. Bu ayın otuz gününde gününde Hamd reisi aya vekillik eder. Bugün Kimmer eline bir ağaç alarak yedi merdivenle çıkılan bir mahfile oturur. Halk da Kimmer'in ana gelerek her biri Kimmer'in elindeki dala üç, beş veya yedi defa vurur. Daha sonra Kimmer bu minberden devletlerinin diğer devletlerden üstünlüğü, imkânlar yani yapılması gerekenler, nesillerinin çoğalması, devletlerinin bekası, devletlerini kabul etmeyen diğer devletlere üstün mesinâk, Onlara kendi krallarının gücünü kabul ettirmesi Harran cemini, Bizans kilisesinin, kadınlar çarşısı diye bilinen çarşının harabesi konularını kapsayan bir hutbe okur. Çünkü bu yerler Harranilerin tırlarının bulunduğu yerlerdi. Yukarıda açıklanan bu yerlerin Bizanslılar İnkılarına Hristiyanlaştırmak, Hristiyanlığı buralara yaymak amacıyla etilâ etmişlerdir. Bu hutbeyi okuduktan sonra Kimmer minberden iner ve esmiş oldukları hayvanların etlerinden yerler içerler. Başkar bugün azını için en her adandan iki dirhem para alır.

10- Ocak:

Bu ayın yirmi dördüncü günü Harranilerin ay tanrıalarının doğum günüdür. Bu gün kuzey tanrısının sırları tahdis edilir. Kurbanlıkları, kuşlardan ve dört ayaklı hayvanlardan sekiz tane kurban keserler diğer günlerde olduğu gibi bugün de yerler içenler ve tanrılar için çam dalına benzer birşey yaparlar.

11- Şubat:

İlki bu ayın altıncı günü olmak üzere bu ayda yedi gün oruç tutarlar. Bu oruç hayır ve büyük tanrı olan güneş içindir. Harraniler bugün akar suda yetişen yiyecek maddelerini yedikleri gibi şarap da içenler. Şubat ayında şeytanlar, cinler, ve kuzey tanrısı dışındaki tanrılardan başkasına ibadet etmezler.

12- Mart :

Martın sekizinci gününden itibaren Harraniler ay tanrısı için otuz gün oruç tutarlar. Yirminci günü de başkan halkına Merih yıldızının sembolü olan tanrı Kris için arpa ekmeği dağıtır. Onlara göre bu ayın otuzuncu günü kurma mevsiminin başlangıcıdır. Kurma tanrısı dişi tanrının hocasını ve bütün tanrılaraxx temsil etmektedir. Bu ayda kurma

Bu keçiler tanrılara kurban edilmek amacıyla satılırlar. Kığ bir kadın onu kurban edemediği gibi erkeklerde kolay kolay ona dokunamazlar. Astâ ve Trinkos zamanında ortaya çıkan su tanrısı da Harranilerin tanrıları arasındadır. İddia ettiklerine göre su tanrısı Hindistana kaçmak amacı ile Harran şehrinden çıktı. Bunun üzerine halk onun gitmesini istemiyerek buradan gitmesinin nedenini sormuşlar ve geri dönmesi için ona ricada bulunmuşlardı. O da onlara bu durum karşısında şöyle der; "Bundan sonra Harrana girmeyeceğim. Fakat - bulunduğu yeri işaret ederek - burada kalabilirim." Sürtüyanca da buranın manası Kâsâ denilen mevkidir. Ve bu mevki Harran'ın doğusuna düşer. Su Tanrısı devamla "Sizin şehrinizi ve iyilik sever kimselerinizin olduğunu biliyorum." der. Harraniler her sene Nisan ayında kadın erkek karışık Kâsâ denilen yere çıkarak bu Tanrının gelmesini ve kendilerine dönmelerini beklerler.

Harranilerin Kendilerine Has Olan Durumları.

Harraniler civcivin sol kanadını sonuna kadar erayıp bulamadıkları erkek Tanrısının mükîr evinin onda gizli olduğuna inandıkları için devamlı olarak saklarlar. Bu kanatları çocukların omuzlarına, kadınların گردانliklarına ve hanife olanların göbeklerine takarlar. Ruaların bir gizleme ve büyük bir sıgınamak olduğunu iddia ederler.

Ötvenilir kimseler bu konuda eski ve yeni bir çok makalelerin olduğunu söylemişlerse de bu gün onların elinde bu makalelerin bulunup bulunmadığı bilinmiyor. Harranilerden Rufisiyyun denen bir gurup vardır ki kadınları elbise giymezler, altın ziynet takmazlar, kırmızı ipek elbise giymekten çekinirler. Harraniler her sene - bilâssa Rufisiyyun - belirli bir günde dört domuz kurban ederek tanrılarına takdim ederler. Bu gün ellerine geçirebildikleri domuz etini de yerlendi. Harranilerden diğer bir gurub da evlerinin değişmezliğine inanırlardı. Harraniler bağlarını nakas veya ustura ile tıraş ettirirlerdi. Kadınlar da evlendiklerinde hocaları tarafından tıraş edilirdi.

Harranilerin Başkanları Ve Başkanlık Süreleri.

Harraniler Abdülcelik İbn-i Mervan zamanından itibaren İslâm'ın hükümlerine olduğu topraklarda yaşamışlardır. Bu tarih İskenderîye göre yani onun zamanındaki tarihe göre 1004 tarihine rastlar.

Hükümdarları:

- 1- Sâbit İbn-i Khusa: 24 sene hükümdarlık yapmıştır.
- 2- Sâbit İbn-i Tâbân: 16 sene " " "
- 3- Sâbit İbn-i Karsyâ: 17 " " "
- 4- Sâbit İbn-i Eyllâyâ: 20 " " "
- 5- Kurrat İbn-i Sâbit İbn-i Eyllâ: 21 sene hükümdarlık yapmıştır.
- 6- Câbir İbn-i Kurrat İbn-i Sâbit: 10 " " "
- 7- Sinân İbn-i Câbir İbn-i Kurrat İbn-i Sâbit İbn-i Eyllâyâ: 9 sene hükümdarlık yapmıştır.
- 8- Amrûn İbn-i Teybâ: 17 sene hükümdarlık yapmıştır.
- 9- Mihâil İbn-i Ahir İbn-i Bukrâris: 13 sene hükümdarlık yapmıştır.
- 10- Kâkin İbn-i Kasrûna: 5 sene hükümdarlık yapmıştır.
- 11- Muğallîs İbn-i Teybâ: 5 " " "
- 12- Osman İbn-i Mâli: 24 " " "
- 13- Kurrat İbn-i Eytar: 9 " " "
- 14- El-Kâsım İbn-i Kavkâf: 9 sene hükümdarlık yapmıştır.

Kâsım ilk önce burada misafireten kalıyordu. Bir ara ayrılıp tekrar döndüğünde dört sene daha hükümdarlık yapmıştır.

15- Kustâs İbn-i Yahya İbn-i Sübk: 43 sene hükümdarlık yapmıştır.

Bunlardan başka ressen tahta oturmayıp fakat kendilerine hizmet ve itiat edilenler de vardır. Bunlarda: Sâgun H İbn-i Hayrun (Heraklis oğullarındandır) ve yine aynı kabileden Kâkin İbn-i Yahya'dır.

Harranilerin Beş Sırları.

Besi nakilcilerin kitaplarında Harranilerin sırlarını ihtiva etmekte olan parçalar mevcuttur. Bu kitaplarda yer alan parçalara göre onların sırları:

1- a-) Hakilcilerin takip ettikleri siraya göre: Koyun sürüsünde kuzu, inek sürüsünde olan buzağının durumu gibi. Buğdar'lıların evine gönderilmiş akraba, azîmkâr, cefakâr insanların da zımnı gibi. " Ey Yüce Rabbiniz, biz onu gisleriz."

b-) Bu sır patların ve sessizliğin sırvıdır. Onların söyledikleri sözler: Kâkin iki gençten birine şöyle der: " Benim Ona verdiğim,

senin de bana verdiğin, benim sana teslim ettiğin, senin de Ona teslim ettiğin birşey yok mudur?" Ona böyle diyerek cevap verilir." O bize köpekler, karıncalar ve kargalar için gerekli olan şeydir." Genç de kâhine şu şekilde cevap verir: "Ey papazlar, onlar bizim kurdeğlerimizdir. Ey Yüce Rabbimiz biz onu gizleriz. "

2- İkinci sırada olduğu gibi: Koyun sürüsünde kuzu, sığır sürüsündeki buğdıkların durumu gibi. Buğdıkların tapınağına girip çıkan gineş çarpmış insanların varlığı gibi. "Ey üstün ev biz onu gizleriz."

3- a-) Yine kâhin geçen sıralarda olduğu gibi "Sizler konuşma ve anlayış yâhinden Buğdar Oğullarısınız" der. Bunun ardından bu sözün kabul eden kimseler "Biz susucularız" derler.

b-) Bunun koyun sürüsünde kuzu, sığır sürüsündeki buğdıklar gibi ve bazanda Buğdarlıların tapınaklarına gidip gelen insanların olduğu gibi ortaya çıkabilir." Ey Yüce Rabbimiz biz onu gizleriz."

4- a-) Bundan sonra kâhin şöyle der: "Ey Buğdar Oğulları, beni dinleyin" sonra da bunu kabul eden kimseler, "Biz susuncularız" diyerek cevap vermesi gerekir. Kâhin tekrar bağıırır. "Susunculardan olunuz." Bunun ardından da "Biz iğitiyoruz" diyerek cevap vermeleri gerekir.

b-) Buğdarlıların mabetlerine gidip gelenler" Ey Yüce Rabbimiz biz onu gizleriz." derler.

5- a-) Kâhin "Ey Buğdar Oğulları, dinleyiniz" der. Halk da şöyle diyerek cevap verirler: "Biz razi olanlarız" daha sonra kâhin "Susunculardan olunuz" der. Halk da yukarıda olduğu gibi "Biz dinleyicileriz" diyerek cevap verirler. Bundan sonra kâhin vay çekerek "Onlardan hiç bir kısaltma yapmaksızın bildiğini size söyleyen bir kimsesiyim" der.

b-) İkinci sıranın sonuncusu da Buğdarlıların mabetlerine giden kimselerin "Ey Yüce Rabbimiz biz onu gizleriz" demeleridir.

Bu mabette kâhinler tarafından söylenen söylenen sözlerin çeşitli örneklerin bir çok eserlerde mevcuttur. Yine bu mabette yedi günde söylenen yirmi iki söz örneği vardır. Bu da ilk halini değiştirip yeni bir yola girmek isteyen kimselere söylenebilir. Tapınağına girmeyi kafalarına koymuş olan gençler bu tapınakta sürekli olarak yedi gün kalırlar. Bu yedi gün sarfında onları hiç bir kadın göremez. İçeceklerini ni yosura diye isinlendirilen tesis yedi kâşeden alırlar. Bir şey söylemeden önce bu içeceklerden gözlerine sürerler. Aynı zamanda bu kâşeden

lerden etmek, tıx, tuz, çörek ve piliç yerler. Bazan bu mabetlerden bir köşeye yerleştirilmiş özel bir taş bulunur. Gençler başkanlarına ilk önce bir numune mahiyetinde şöyle derler: "Ey bizim büyüğümüz" diyerek dillerini alıştırırlar. Bunun dışında kalan ağa diğer yedi sar Harraniler tarafından mubâleğe derecesine varan bir noktaya çıkarılmıştır. Bu tapınakta bulunan gençler yukarıda sayılan yiyeceklerin dışındaki gıdaları ancak yedinci gün yiyebilirler.

Muhammed İbn-i İshak, bu beş sırrı nakleden kimsenin şüphesiz bir Arapçağı olmayan iffî bir kimse olduğunu, sözlerden doğru olanı bu kütü lisanla nakletmek istediğini, sözleri kendi hallerine bırakarak onları bozduğunu, nihayet münakaşanın uzağında sözü bitirdiğini söyler.

Harun İbn-i İbrahim İbn-i Hammad İbn-i İshak el-Kâfî, Harran'a ve hakimlik mesleğine döndüğünde onun eline Harranilerin mesheplerinin durumu ve namazları hususunda Süryanice bir kitap geçmiştir. Bu sırada Arapça'ya ve Süryanca'ya iyi bilen bir adam onun yanında idi. Bu şahıs ondan bu kitabı noksansız ve ziyadesiz olarak aktarmıştır. Harun İbn-i İbrahim bu kitabı Ebu'l Hasan Ali İbn-i İsa'ya vermiştir. Bu kitapta onlara dair birçok bilgi bulunmaktadır. Harraniler konusunda bu kitaba başvurulabilir. Zira bu eser doğruluğu konusunda ittifak edilmiş kitapların çoğundan daha muntazamdır.

Maniheizm.

Muhammed İbn-i İshak, Mani İbn-i Fettak Babek Ebu Bertan'ın Haskaniye şüalesine mensup olduğunu kaydeder. Annesinin ismi Meşe'tir. Ona Haskaniye Oğlundan Eza b. Hıfık Memeryem ve Otahim de denmiştir. Mani Cüha (46) halkından ve Kunne adlı bir köyde rahiplik yapıyordu, denmiştir. Bâdereyağlı ve Bakuseyalı olduğu görüşü de bu husustaki ihtifâfın başka bir çeşididir. Mani çok ibadet eden bir kimseydi. Babası aslen Hemedan'lı olup oradan Babil'e göç etmiş, daha sonra da bu t. hanesi bulunan Medâyin'in Teafon denilen yerine gitmiştir. Mani'nin babası olan

46- Bu kelime metinde Huha şeklinde geçmektedir. Biz bunun Cüha olduğuna ve burada bir noktanın unutulmuş olduğuna kanaat getirerek Cüha şeklinde düzelttik. Eserde bu gibi hatalar çoktur.

Yakut: Muğcemu'l-Buldân c. 1-2 S. 45 Mısır, 1906

Fettak bir gün tapınakta bulunduğu esnada bir heykel Ona gayipten seslenir. Bu gelen ses Ona şöyle diyordu: "Ey Fettak et yeme, şarap içme, evlenme" bu ses Ona üç gün defalarca tekrar edildi. Fettak bundan sonra Beistanisan çevresindeki Matexir Muhtasile ismiyle bilinen bir topluluğa ilhak etti. Onların zamanımızdaki (H. 4. asır) kalıntıları hâli bu vadiide bulunmaktadır. Halk da Fettak'ın kurmuş olduğu mezheptedir. Fettak'ın karısı bu sırada Mani'ye hamile idi. Mani'yi annesi doğurduğu zaman annesi uyanikken bile güzel rüyalar görüyordu. Sanki bir adam Mani'yi kendisinden alıyor, gövüsüne çıkarıyor, orada bir veya iki gün kaldıktan sonra tekrar geri dönüyorlar sonra bu seyahat yeniden başlıyordu. Daha sonra Mani'nin babası oğluna kalarak kendi kavminin bulunduğu bir yere göç etti. Ve orada oğlu ile birlikte kavîhlerinin arasında yaşamaya başladılar. Mani küçük yaşta hikmetli sözler söylüyordu. Kendisinin anlattığına göre henüz oniki yaşına basmıştı ki nur cennetinden bir meleik kendisine vahy getirdi. Söylediklerinden anlaşıldığına göre Mani'nin mu x dediği Allah idi. Mani'ye vahy getiren meleik "Tm" adını taşıyordu. Bu kelime Nebat dilinde dost ve arkadaş manalarına gelir. Tm Mani'ye şöyle dedi: "Sen bu millettten ayrıl. Zira sen bunun halkından değilsin. Senin kötülük yapmadan uzaklaşman ve hırsı terksetmen gerekir. Sana küçük yaşta bunlara açıklama görevi verilmeli." Mani yirmi dört x yaşına geldiğinde Tm kendisine tekrar gelerek "Artık ortaya çıkman vakleşt" dedi. Bunun üzerine de Mani emrolunduğu şeyi açıklamaya başladı.

Tm'nın Mani'ye Söyledikleri.

"Sana benden, beni sana gönderen ve seni elçi yapan Tanrı'dan selâm Mani. Sana hakka çağırmanın, hak müjdesiyle müjdelemeni, ve bu görevde bütün gücünle çalışmanı emretti." Maniheistler, Mani'nin bir gün kral şapur İba-i Erdeşir'in huzuruna çıktığını ve Onun başına taç giydirdiğini iddia etmişlerdir. Bu olay Nisan ayının ilk pazar günü güneş beğa burcunda iken cereyan etmişti. Mani'nin beraberinde kendi görüşünde olan şen'an ve Zekvâ adındaki kişi, onu kontrol eden babası vardı.

Muhammed İbn-i İshak, Mani'nin Sasan Krallarından Şapur'un ikinci senesinde ortaya çıktığını, Mani'nin önce ilk krallar devrinde (yaklaşık olarak yüz sene önce) Titus Antonyanus devrinde Markiyon'un ortaya çıktığını, Markiyon'dan da otuz sene sonra da İbn-i Deysan'ın sebebî dayanağı, Mani'nin dayanağıdır. Deysan diye isimlendirilmesinin ortaya çıktığını dayanağıdır. Bu işaretten Ona İbn-i Deysan denmiştir. Mani ise İbn-i Deysan'ın paygamber İsa olduğunu iddia etmiştir. Mani kendi mezhebini Hecce İslam'dan ve Hristiyanlıktan İslam olarak ortaya koymuştur. Bu görüş dinler konusunda yazılan Farça ve Süryanca eserlere dayanır. Mani Şapurla karşılaşmadan önce kırk sene yi aşkın bir zaman geçitli memleketleri gezmiştir. Daha sonrada Şapur İbn-i Erdisir'in kardeşi olan Firuz'a mezhebini davet etmiştir. Daha sonrada Firuz, Mani'yi kardeşi Şapurla tanıştırmıştır. Maniheiztlerin iddiasına göre Mani Erdisir'in huzuruna gelince iki omuzunda lamba gibi iki nur parlıyordu. Mani'nin bu hali Erdisir'in hayretini celbetti. Bunun üzerine Erdisir kendisi için tehlikeli gördüğü için Onu öldürmeyi ve ortadan kaldırmağı düşündü. Fakat Onunla karşılaşınca kendisini bir korku sardı. Ve bu düşüncesini de gizlemek mecburiyetinde kaldı. Şapur Mani'ye getirdiği esaları serdi ve geriye sağ salım döndürüleceğini dair Ona söz verdi. Mani de Şapur'a çeşitli konuları, memleket dahilinde kendi halkının her görüşmelerini, Onların istediği yere yarılmalarını istedi. Şapur da Onun bütün isteklerini kabul etti. Mani Hindistan da, Çinde, Herasanda, halim dinine davet ediyor, her yerde kendisine bir Halife seçiyordu.

Maniheizmde Nur Ve Zulmet Prensipleri.

Mani'ye göre Alemin başlangıcı iki varlıktan ibarettir:

- 1- Nur, 2- Zulmet. Bu ikisinin her biri birbirinden kesin olarak ayırdır. Nur sayısı olmayan ilk büyük olanıdır. Nur, nur cennetinin meleğinin tanrısidir. Nur'un beş organı vardır. Bu organlar şunlardır: 1- İlim (akıllılık ve ağır beklilik), 2- İlim (bilgi), 3- Akıl, 4- Gayb (yokluk) 5- Fitnet (enayış). Diğer beş tanesi de Ruhandır: 1- Sevgi, 2- İman, 3- Vefa, 4- Mürlüvvet, 5- Hikmet. Mani'ye göre bunlar son derece temiz ve enalidir. Ayrıca bunların dışında toprak ve hava da enalidir.

Mani'ye göre, havasında beş organı vardır: 1- Hilm (akıllılık ve ağır başlılık) 2- Akıl, 3- Gayb, 4- İlim, 5- Fitnat. Toprağın organları da: 1- Nâsîr (tatlı, hafif rüzgâr) 2- Rüzgâr, 3- Işık, 4- Ateş, 5- Su.

Âlemi meydana getiren diğer varlık da Zalmettir. Bunun da nur gibi beş organı vardır: 1- Kin, 2- Alev, 3- Semiyeli, 4- Zohir, 5- Zulmet. Mani'nin iddia ettiğine göre bu nurlu varlık karanlık varlığa konuştur. İkisi arasında bir sınır yoktur. Nur, karanlığı daima temiz yıldı ile kargılar. Ululuğundan dolayı nur için bir son olmadığı gibi karanlığın da alçaklığından dolayı sağ ve solu yoktur. Aynı şekilde zulmet de nur gibi sonsuzdur.

Mani'ye göre zulmet topraktan bizzat kendisi ezeli olmayan fakat ceheri ezeli olan şeytan meydana gelmiştir. şeytanın kendisi ezeli olmayıp unsurları ezalidir. Toprağın unsurlarından cevherler toplanarak şeytanı meydana getirmişlerdir. şeytanın başı arslan başına, bedeni bir çeşit balığa, kanadı kuz kanadına, kuyruğu büyük balıkların kuyruğuna, ayakları da boğan, yutan, kargaçalık çıkaran, sağa ve sola saldıran iblis-i kadime benzer. Bütün bu bozgunculuk çıkarmasının sebebi kendisinden üstün olanları helek etmeye onları karıştırmaya matuftur. şeytan nurun parıldayışını görerek nankörlük edip onun bulunduğu yüksek mevkiği istedi. şeytan nurun gökyüzüne yükselmiş olduğunu görünce hemen bir şingek çıkartarak nurun bazı kısımlarını bazısına, unsurlarının da birbirine karışmasına sebep oldu. Onun bu hareketinin sebebi nurun mevkiine özenerek kendisinin de bu mertebeye erişmek istemesidir. Sonra nurun toprak şeytanın yaptığı bu işi bilerek onu böyle bozgunculuk çıkarmadan ve haset etmesinden vazgeçirmeye karar verdi. Bu durumu kendisi öğrenince fitnat âlemi de öğren-di daha sonra bu durumu ilim, akıl, gayb, akıllılık ve ağır başlılık âlemleri de öğrenmiş oldu. şeytanın çıkarmış olduğu kargaçalıkları nur cennetinin meleği öğrenince onu yok etmek için hilaye bağvuranın en iyi yol olduğunu anlamıştır.

Mani'ye göre, nurun askerleri daima şeytana galip gelme gücüne sahiptir. Fakat nur askerlerine ihtiyaç gösterilerek bu durumu kendisi halletmek istedi. Bundan dolayı da koruma ruhuna, beş âlemini ve kendi unsurlarını ortaya çıkardı. Böylece on iki şey meydana gelmiştir ki buda bütün bu sıfatları kendisinde toplayan insan-ı kadimdir. İnsan-ı kadim meydana gelir gelmez, zulmetle savaşa karar verdi. Bunun içinde korunmak amacıyla şu beş şeyle sırlandı: 1- Nâsîr, 2- Rüzgâr, 3- Nur,

4- Su, 5- Ateş. İnsan-ı kadim bu beş cinsin kendisine silah edendi. Ayrıca bu beş cins, beş Tanrı da demektir. İnsan-ı kadim ilk önce nesim-in şekline bürünerek büyük nesimi kılıç olarak kuşandı. Toz zerrecikleri ne sahip olan suyla da nuru korudu. Daha sonra koruyucu vasfına sahip rüzgârla onu gisledi ve ateşi kalkan kılıç gibi eline alarak süratle cennetle harp sahası bitişigindeki sınıra koştı. Buna karşılık iblis-i kadim de bunun karşısına duman, alev, zulmet, kin, ve sayesinden meydana gelen beş cismi silah olarak kullandı. Aynı zaman da bunlar zulmeti cennetidir. İnsan-ı kadim ile iblis-i kadim birbirleriyle karşılaştınca uzun müddet savaştılar. Şeytan insana karşı yardım dilemek mecburiyetinde kaldı. Daha sonra şeytan insanın nurundan bir kısmını yutarak onu kendi cins ve organlarıyla kuşattı. Her cennetin bir melegini aldatarak başka bir tanrıya yudurdu. Kur'ânın sevgilisinin insanın şeytana esir düşmesi neticesinde onu kurtarmak amacıyla cehennemde indigi söylenir. İnsan-ı kadim mağna cehenneminden kurtarmakla birlikte karanlığın ruhunu da basılarını esir almıştır. Bu kurtarma esnasında güzellikle hayatın ruhu beraberce cennet ve cehennemin ayrıldığı sınıra gittiler. Ve kötü cehennemin dibine baktıklarında insan-ı kadimi ve melekleri şeytan vezulmet hayatının strafını kuşatmış bir durumda gördüler.

Kani'nin iddia ettiğine göre, hayatın ruhu insan-ı kadimin gelmesini istiyerek süratli bir sesle bağırdı. O diğer bir Tanrı idi. Yine Kani'nin iddiasına göre, insan-ı kadimin iblis-i kadime muharebeleri sırasında nurun beş parçasından karanlığın beş parçasına karışanlar oluştu. Bu esna da duman nesimi karıştırmış neticede melaz nesil meydana gelmiştir. Lezzet, nefsin işleniş olduğu şeyler, hayvan ve hayatında olan şeyler nesimin eseridir. Eziyet, helak dumanın, bozgunculuk çıkarması alevin, aydınlık ve yakınlık da ateşin eseridir. Kur'ân zulmetin birbiri-ne karışması neticesinde altın, gümüş ve benzeri sert cisimler meydana gelmiştir. Safılık, temizlik, iyilik ve faydalı şeyler nurun, pislik, bulanıklık, sertlik ve katılık da zulmetin eseridirler. Hafif tatlı esintinin rüzgârı karıştırması neticesinde rüzgâr meydana gelmiştir. Lezzetinde ve faydalı şeylerin kaynağı rüzgârdır. Tabiatteki yokluk ve karar da tatlı rüzgârın eseridir. Kinin suyu karıştırması suyun eseridir. Şark etme, boğma, helak, acırlık ve bostuma da kinden ileri gelir.

Hani'ye göre, nura ait beş cisim |ke zulmete ait olan beş cisim karışınca insan-ı kadim cehennem vadisinin derinliğine inerek üremesi için karanlığa ait olan cisimlerin köklerini kesmiştir. Yine Hani'ye göre insan-ı kadim bazı meleklerle bu tabiatın nur ülkesini kendisini takip etmekte olan karanlık ülkesinden kurtarıp onu kendi haline bırakmalarını emretti. Bunun üzerine onlar Ann zulmetin tasallutundan kurtararak karışmış şeyleri onadana defettiler.

Hani'ye göre, nur âleminin meleği meleklerden bazılarına nurun cüzelerinin zulmetin cüzelerinden kurtulması için karışık parçalardan düğ yayı ve onun çatisını yaratmalarını emretti. Bu sebebledir ki on gök ve sekiz takıma olarak yer bina edilmiştir. Her melek gökyüzünü taşımayı diğer bir melek de yeryüzünü oturtmaya görevlendirildi. Kapılardan her için kapılar, ve geniş büyük on iki dahliz yapılmıştır. Kapılardan her birinin tas karışına da iki sıra dahliz yapılmıştır. (Dahliz, bir cana tariki terimi olup uzun dar geçit demektir.) Bu dahlizlerde bulunan kapıların her birinde altı tane kapı eşği, her heşikte otuz tane geçit, her geçitte de on iki dizi yapılmıştır. Diziler gökyüzünün yüksekliğinde en üstün şeylerdir.

Yine Hani'ye göre, hava yeryüzünün en alçak yerinden gök yüzüne kadar ulaşmıştır. Bu âlemin etrafına nurun hepsini zorla alan karanlığın atılması için siperler de hendekler yapılmıştır. Bu hendeklerin ardına da bu müfret karanlığa nurdan hiç bir şeyin gitmemesi için surlar yapılmıştır. Hani'ye göre, dünyada bulunan nurların laınması için ay ve güneş yaratılmıştır. Bu ay ve güneşin alacağı nurlar daha önce zulmet tarafından zorla alınan nurlardır. Güneş sıcak şeytanlara karışan nuru, ay da sabah vaktinde soğuk şeytanlara karışan nuru kurtarmıştır. Dualardan, iyi şeylerden, temiz sözlerden, takdis etmelardan yükselen şeyler bu mağmayı yükselten duanın eseridirler. Bu görev ilk önce güneşe verilmiş halde daha sonra güneş bunu yüce âlemin üzerinde bulunan bur nura devretmiştir. Bu âlemde de katkısız en yüksek nura kadar dualar yayılır. Güneş ve ayın elde etmeye güç yetmedikleri, nurdan asıldayan bir şey kalıncaya kadar bu yoldeki şebalar devam eder. Bu esnada yer yüzünü taşımakla yükümlü olan meleğin gökyüzüne çıkmasıyla, gökyüzüne idare etmekle görevli diğer meleğin yükü hafiflemiş olur. Çok iyi olanın çok kötü olan karışması sonucunda bir alev yükselir ve eşyalardan şirlemeye başlar.

Bu gürleme yaptığı eşyalarda bulunan nur parçalarını o eşyalardan ayırınca kadar devam eder. Hani bu zamanın bin sene veya dört yüz altmış sekiz sene kadar olduğunu söylemiştir. Alınan tedbirler bozulursa mahafakar karanlığın ruhumu görebilirler. Artık askerler nurun halâsı, meleklerin yükselişi de böylece rahatlığa kavuşmuş olur. Zulmet savaşı görünce ilk önce yanında bulunan askerleri savaştan men eder. Ve kendisi de hususi olarak hazırlanmış bulunan kabrine döner. Zulmet böylece orada hapsedilmiş olup ve o zaman da nur zulmetin eziyetinden ve kendisinden kurtulmuş olur. Haniheislerden Hasiye zulmette mürdan kalan bazı parçaların olduğunu iddia etmiştir.

Hani Dininde Tensülün Bağlantısı.

Bu temsilcilerin biri, yıldızlar, yasaklar, hırs, şehvet ve gına evlidirler. Evlenme ilk insan olan Âdem ile başlamıştır. Evlilik ilk olarak kadın ve erkeğin temsilcileri durumunda olan iki kişi arasında meydana gelmiştir. Daha sonraları ise diğer bir evlilik vuku bulmuş bu evlilikten güzel kadın Havva meydana gelmiştir. Beş melek hırs tarafından çalınıp doğarlarda saklanan Allah'ın nurunu ve onun güzelliğini görünce ondan nurun serbest bırakılmasını, kendilerine ilmi ve iyiliği açıklamasını, kendilerini şeytanlardan kurtarmaları için elçiyi, ilahiyatı annesini, insan-ı kadimi ve hayatın ruhumu aracı olarak ona göndermeyi tasarladılar.

Hani'ye göre, bundan sonra Tanrı ile birlikte İsa gönderildi. Onlar, yer yüzünde, doğmaları, Ayı ve Güneşi zulmetten kurtarır Usidi ile iki temsilci dikilmiş oldu. Hani'ye göre, erkeklerin temsilcisi İsa seçildi. Ve doğmuş olan Âdem ile konuştu. Bu konuşma sırasında İsa Âdem'e yeri, göğü, Güneşi, Tanrıyı, cennetini, cenneti Ona anlattı. Ve Havva'dan uzak durmasını söyledi. Havva'nın kendisinden men edildiğini ve Ona Havva'dan uzak durması gerektiğini böylece öğütlenmiş oluyordu. Sonra temsilci kız olan Havva'ya dönerek Onu Şebak isimli bir zat ile evlendirdi. Havva bu evlilik sonucunda çirkin yüzü kumral bir çocuk may dünyaya getirdi. Kumrallığından dolayı bu çocuğa kumral adam Kayin denir. Sonra bu çocuk kendi annesiyle evlendi. Ve bu evlilik neticesinde de beyaz adam Hâbil ismi verilen bir çocuk dünyaya geldi. sonra Kayin annesiyle tekrar evlendi bu sefer de iki cariye dünyaya geldi. Bunlardan birinin adı, Rahmetü'd - Dehr, diğerinin adı ise İbnetü'l-Hırs'tır.

Kâşan İbnetü'l-Hırs'ı kendine, diğerini de Hâbil'e verdi. Hâbil bununla evlenmiş oldu.

Mani'ye göre, Hakimetü'd-Dehr'de Allah'ın hikmetinin ve nurunun fasileti vardır. İbnetü'l - Hırs'da ise bu şeylerden bir şey yoktur. Sonra meleklerden biri Hakimetü'd-Dehr'e mükafat vererek Ona şöyle der "Kendini koru, Zira senden Allah'ın sevinci için iki tane cariye dünyaya gelecek" gerçekten de böyle oldu. Bu iki cariye den birinin ismi, Beryat, diğerinin ismi ise Berferyat'tır. Bu haberi Hâbil duyunca şifkelenerek üzüldü. Ve Hakimetü'd-Dehr'e şöyle dedi, "Dünyaya getirdiğin bu iki çocuk kimeindir? Bunların seni hoşan Kayın'dan olduğunu tahmin ediyorum." Karısı Hakimetü'd-Dehr Ona, meleğin şeklini açıkladı. Ama Kayın bunu dinlemiyerek, Arnesi Havva'nın yanına giderek Kayın'ın kendisine yapmış olduğunu ona şikâyet etti ve şöyle dedi. "Kardeşime ve karıma Kayın'ın yaptığı şey sana haber verildi mi?" Bu haberi Kayın duyunca son derece sinirlenerek Hâbil'e hücum edip Onu attığı taşlarla paraladı ve öldürdü. Sonra da Hakimetü'd-Dehr'i kendine aldı.

Mani'nin ifadesine göre, bu topluluk, asilzade ve Havva Kayın'ın yapmış olduğu şeyleri görünce son derece müteessir oldular. Asilzade Âdem'e sihir yapısın diye Havva'ya sihir ilmini öğretti. Fakat Havva, Âdem'e gidince onu zehirlemekten vazgeçti. Âdemle Havva karşılaştınca birbirleriyle cinsi münasebette bulundular ve Havva Âdemden hamile kaldı. O yüzü sabah aydınlığı gibi güzel, beyaz bir erkek çocuk dünyaya getirdi. Bu haber asilzade'ye ulaşınca olan şeye ümitsizlikten dolayı hastalandı ve Havva'ya "Muhakkak ki bu yeni doğan çocuk bizden değildir Onun bize benzeyen bir tarafı da yoktur. Onun için onu öldürüp ortadan kaybetmen gerekir." dedi. Bu durum karşısında Âdem çocuğu kucagına alarak "Ben onu hayvan sütleri ve meyvalarla beslerim" dedi. Ve çocuğu Havva'dan alıp götürdü. Asilzade erkânı, daha önce meyva ve süt taşıyacaklarına dair vermiş oldukları sözü yerine getirerek Âdem'le Havva'ya birbirinden ayırdılar. Âdem bu durum karşısında çocuğu alarak bir yere oturttu ve onun etrafına üç tane daire çizdi. Bu çizmiş olduğu dairelerin ilkinde cennet meleğinin ismini, ikincisine insan-ı kadim'in ismini, üçüncü ve sonuncusuna da hayatın ruhumun ismini verdi. Böylece kurtularak Allah'a boyun eğdi. Âdem, Onların bu tutumunu karşısında şöyle dedi, "Eğer ben size karşı bir günah işlemişsem bu suç çocuğum değil

beslediler." Öğünden biri eline güzel yiyecekler alarak çocuğa yedirmesi için Âdem'e verdi. Asilzade yiyecekleri görünce Âdem için Lûtûs isminde bir ağaç ortaya çıkardı. Lûtûs ağacından süt çıkıyor çocuk da bu sütle besleniyordu. Çocuk bundan dolayı bu ikisinin adıyla anılır. Daha sonraları bu çocuğa Şaseli denmiştir. Bundan sonra Asilzade çocuklara ve Âdem'e düşmanlık beslemiştir. Asilzade Havva'ya "Ben Âdem'e birşeyler ver umulur ki sayende bazı şeyler elde eder." dedi. Bunun üzerine Havva Âdem'e giderek onu doğru yoldan saptırdı ve şevvetle onunaklıni karıştırdı. Şaseli de Âdem'i bu durumda görünce ona şikâyetle güyle dedi: "Gel doğuya, Allah'ın nuruna ve hikmetine git" Sonra Âdem su süge uyarak oradan ayrıldı ve Cünnüceye kadar da ayrı yagadı. Öldükten sonra da cennete girdi. Bundan sonra Şaseli, İeryat, Berferyat ve bu ikisinin annesi olan Hakimetü'd -Dehr sanki hepsi bir ve aynı yolda, Cünnüceye kadar birliklerine ve bağlılıklarına sadık kaldılar. Kayın, İbnetü'l Hars cehenneme gitalırlardır.

Nurun Toprağı Ve Havvanın Niteliği Ve Bu İkişiyile Birlikte Bulunan Nur Tanrısının Ezeli Cinaları.

Mani'ye göre, nur toprağının Kösüm, rüştâr, nur, su ve ateşten meydana gelen beş organı, aynı şekilde nurun havasının da yamugaklık, ilim, akıl, gayb ve fitnatdan meydana gelen beş organı vardır.

Yine Mani, bu on büyük organın hepsinin toprak ve havaya ait olduğunu söylemiştir. Ona göre, bu nurlu toprağın güzel, hoş bir cismi vardır. Güneşin doğması ve güneğin çıkması onun eseri'dir. Güneş tüm tecizliği ve cisminin güzelliğiyle parça parça, güzel güzel, beyaz beyaz, saf saf, hoş hoş, nurlu nurlu, aydınlık aydınlık, manzaralı manzaralı, iyi iyi, güzelgüzel, yol yol, burg burg, yer yer, mesken mesken, ağaç ağaç, yüksek, meyvalı ve güzel manzaralı, bazıları bazılarından daha iyi, daha güzel, kış mevsiminin renkleriyle, güzel nurlu dallar üzerine örtülü örtülü, gölge gölge döşer. Toprak da bulunan nur Tanrısı ezeli bir tanrıdır. Mani'ye göre, toprak bulunan tanrı için raplarına sabah akşam tesbih eden on iki büyük kişi vardır ki şüretleri tanrının suretine benzer ve hepsi akıl sahibi bilgin kimselardır. Yine on büyük amelleri işleyen, idareciler diye isimlendirilenler vardır ki Onlar da Mani'ye göre nesim ve ilmin hayatıdır.

Zulmet Toprağının Sıfatı Ve sıcaklığı.

Mani'ye göre, zulmet toprağı, derinliğe, çukurluğa, su damlasın karanlığa, örtüye ve kuraklığa sahiptir. Toprağın ormanı ayrı, dağınık bir şekilde kırk ayaklar doldurulmuştur. Zultetten devamlı bir şekilde kısım kısım ateş kaynayan ve duman kabaaran yerler vardır. Bazısı bazısından daha yüksek, bazısı bazısından daha aşağı olmak üzere karanlık kaynar. Dumanın kondisinden ve onun yerinin kaynağının derinliğinde kaynayan dumunda toprağı, ateğin, şiddetli rüzgarın, ağır suyun, unsurlarını karıştıran kimsenin bütün yağlarıdır. Zulmet bu karanlık toprağın komşusudur. Fakat daima nur üstte karanlık ise alttadır. Zulmette aşağılık, toprakta da yükseklik hususunda herbirini için son yoktur.

İnsan Nasıl Dine Girer?

Dine girmek isteyen bir kimsenin her şeyden önce kendi kendini imtihan etmesi gerekir. Eğer nefsi çekveti, hırsı, etyemeyi, garap içmeyi, evlenmeyi, suya, ateği terkı, sihri rüyayınan etmeye muktedirse o şahıs dine girsin. Bunların hepsine yapmaya muktedir değilse bu haliyle kişi dine giremez. Fakat dini sever ama kendinde hırsı men etme gücü yoksa dini doğru olanları korumayı ganimet bilsin. Eski vakitlerde eidiyetle amel, iyilik, gece namazı, dini meseleler ve Tanrıya boyun eğme doğrultusunda iş yapsın eğer acele ve esel durumlarında buna kanaat getirebilirse kıyamette onun surati ikinci bir suret olup, ileriki kânatlarda bunun anlatımı daha geniş bir biçimde anlatılacaktır.

Mani'nin Getirmiş Olduğu Şeriat Ve Esasları.

Mani halkına, dinleyicilere uymaları için on şeyi farz kılmaştı. Her ayda aralıksız olarak yedi gün oruç tutunur. Dört büyük tannınan nuruna, kurvetine ve hikmetine iman farzdır. Allah nurun cennetinden bir melektir. Onun nuru ay ve güneş, kurveti de meşim, rüzgâr, su, nur ve ateş olan beş şeydir. Kutsal dinin hikmeti Öğretmenlerin Bilim sahiplerine, hıristiyan ulularının bilgi sahibine, hikâyecilerin akıl sahiplerine, doğruların yokluk ilmi hakkında bilgisi olanlara, dinleyicilerin maharet sahiplerine beş mana üzerine açıkladıkları ve öğrettikleri, şeydir.

Hani'nin ashabına farz kıldığı on farz: Rutlara ibadeti, yalanı, cim-ziliği, insan öldürmeyi, zina yapmayı, hırsızlığı terk ve bütün ve hastalıkların şifrenilmesi, cinde şüphesi olan kimseyi geniş bir anlayış içinde doğru anle sevkette ve bu işte gayretle çalışmadan ibaret-tir.

Namazın Farzları.

Namaz kılmak isteyen kimse akar su veya diğer durgun sularla mesheder ve ayakta en büyük ateggedeye doğru yüzünü çevirir. Sonra secde eder ve bu secde canasında şöyle der, "Mübarek, bizi nur bağış-ları olan büyük Faraklıtö, kutsal koruyucu meleklerine, onu tesbih eden nurlu askerlerine uğuştur." Bu sözler secde yapılırken söylenir ve secde geciktirilmemes. Bu sözlerden sonra secde de tamamlanmış olur. Sonra ikinci secde de tesbih eden kimse "Ey Hani'nin ateggedesi, sen bizi ışığın aslına yani nurun aslına, herşeyin sıfatsı olan büyük hayat aşacındanalına uğuştur." Üçüncü secde de, temiz kalple, doğru dille unsurların tesbih edici olan büyük Tanrı'ya tesbih ve ona secde ederim. Mukaddes olan sensin. Senin herşeyini, senin tesbih eden kimseler askerlerini, kelimelerini, iyiliklerini ve halkan tanrıları olduğun için senin hoşnutluğunu, senin davetine davet eden mübarek alimlerini ulu-ların, der. Dördüncü secde de: "Bütün Tanrılara, bütün geçniş melek-lere, bütün nurlara ve büyük tünrilerden olan bütün askerlere secde ve tesbih ederim," der. Beşinci secde de: "Bütün askerlere, hikmetleri sayesindeculmetli atan, kütüleyen, ve onu lönnetleyen, onu terkeden nur-lu tanrılara secde ve tesbih ederim," dendir. Altıncı secde de: "Öğre-ticiler tarafından getirilen büyük nura azametli babam için secde ve tesbih ederim," dendir.

Bu, on ikinci secdeye kadar böyle devam eder. Namaz kılan kimse bu on namazı bitirince kendilerinin tesbihi bulunan başka namazlara geçer. Burada bunu anlatmaya lüzum yoktur.

İlk kılınan namaza gelince bu, zaval vaktinde yani güneş tam tepede iken kılınır. İkinci namaz zaval vakti ile güneşin batması arasında geçen zamanda kılınır. Bunun ardından da akşam namazı gelir ki güneş battıktan sonra kılınır. Akşam namazını geçenin şöte birlik bir vaktinde kılınanyatsı namazı takib eder. Her namaz ve secde de

ilk namaz da yapılan şeyler yapılır. Zaten ilk namaz bir numune niteliğindedir.

Oruca gelince, güneş ufuktan kaybolur ay da tam ışığı iye meydana çıkınca iki gün arasında iftar etmezsiniz iki gün oruç tutulur. Yine aynı şekilde yeni ay doğduğu zaman iftar etmezsiniz iki gün oruç tutulur. Yeni hilâl doğduğu zaman, güneş kova burcuna inince ve aydan da sekiz gün geçtiğinde otuz gün oruç tutulur. Bu oruçlu günlerde güneşin batmasıyla iftar edilir. Mâni didine mensup avamdan bir kişi Mâni'yi büyük bilir, onu tanırsa, yine aynı şekilde Aristokratlardan iki kişi onu büyük tanırsa Mâni onları elinden geleni yapar, onlara içinde bulundukları toplulukta yardım eder.

Mâni'den Sonra Mânîistlerin İmamet Konusundaki İhtilâfları.

Mânîistlere göre, Mâni Ölmeyip bur cennetine yükselmiştir. Yükselmeyen önce de Seyy adlı birisini kendi yerine imâm tayin etmiştir. Mâni Ölmeye kadar Allah'ın dini ve bu dinin temilîği ayakta duruyordu. İmanlar, kendi aralarından "Dineveriyye" ismiyle tanınan bir fırka meydana çıkıncaya dek, dini aralarından da hiç bir ayrılık söz konusu edilmeksizin elden ele devrediyorlardı. Dineveriyye imanlarını kütüllüyor, halkı ona iltihâttan men ediyorlardı. Bu fırkaya göre imâm Babâli olmakla imameti tam oluyordu. İmanın Bahîl dışındaki bir yerdan olması caiz değildi. Dineveriyye bu tezini savunmuş ama ihtilâf söylememesinden fayda olmayan bu veya diğer konularda, külli riyaset anlayışının Mehre uğraşmasına kadar devam etmiştir. Bu ihtilâf Halife Velit İbn-i Abdülmelik zamanında Halîf İbn-i Abdullah el-Kasrî'nin vilâyeti olan Irak'ta giddetini devam ettirmiştir. Onların Zethürriiz isminde geniş bir bilgi dünyasına sahip olan bir adam gelerek onların yanında bir vüddet kalıp aralarındaki ihtilâfı halletmeye gayret etmiştir. İsmi geçen bu adam daha sonra onları terk ederek Sadukilere iltihak etmiştir.

Zethürriiz daha sonra Zeth Mehriin karısı tarafında bulunan Dineveriyye'ye gitmek istemiş, Medain şehrine gelerek çok zengin bir zat olan Kaccac İbn-i Yusuf'un kütübüyle tanışmıştır. Bu ikisi arasında sağlam bir dostluk kurulmuş birbirlerine güven duygularıyla bağlanmışlardır. Zethürriiz katibe halisi, kendisinin toplumundan ayrılma sebebi ve Dineveriyye meşebine gitmek için Kaccac'a gitmek istediğini

açılmıştır. Katip ona "Ben senin komutanlığın burada sana bir kilise yapar senin için onu gar-İtiği gibi itadete hazır bir duruma getiririm" dedi. Böylelikle onun için bir kilise yapıldı ve Zethürmüz de Horasan'a gıtalıyarak orada kalmıştır.. Zethürmüz Dineveriyelere bir mektup göndererek kendilerinden orada kalacak bir başkan istediklerini bildirdi. Dineveriyeler ise mektubun cevabında Bahil dışından bir kimsenin başkan olmasının caiz olmadığını bildirdiler. Mürmüz Dineveriyeler haricindeki kiliselerden bu anası koyan kimsenin kim olduğunu soruyordu. Ve müg-kilini nasıl halledebileceği hususunda düşünceye daldı. Mürmüz Dineveriyelere kraliyet konusunda mualeffet edince vefatından önce kendisinden kendilerine bir idareci bırakıp bırakmadığını sordular. Mürmüz onlara "Bu Maklas'tır. Siz onun yerini bilirsiniz. Maklas sizin için şahsi tedbirleriyle güvenilir bir kimsedir. Ben ona risa gösterdim" dedi. Halk da Zethürmüz'ün ölümünden sonra Maklas'ın etrafında toplandılar.

Maniheistlerin Maklasiyye Ve Mibrıyye diye İki Parça Olması.

Maklas'ın toplanan kendi aralarında dini konularda ihtilafa düşmüşlerdir. Ebu Hilâl Beyhürî Afrikadan gelinceye kadar devam eden vasile konusundaki ihtilaf buna bir örnek teşkil eder. (Vasile: On batın doğuran deve, yedi batın ikis doğururı korun demektir. Cahiliye abetlerinden) Maniheistlerin idareci Ebu Cafir el-Mensur zamanında Ebu Hilâl Beyhürî'ye verildi. Bu adam Maklas'a tabi olanlara Maklas'ın kendilerine vasile konusundan gizli olduğu yalı terke çağırdı. Halk da bu çağırışı kabul etmiştir. Bu sırada Maklas taraftarları arasında başka konular ortaya atarak yeni meseleler getiren, kendilerinden bir grubun sempatisini kazanan Bozrinahr adıyla tanınan bir adam ortaya çıktı. Onların bu hususlardaki tartışmaları idarecinin Ebu Sait Reha'ya geçmesine kadar devam eder. Ebu Sait Reha diinde vasile konusunda devam eden ihtilafa ve yine aynı konuda Mibrıyye'nin görüşüne karşılık vamaig bir kimsedir. Bu anlayış Halife Ha'mun zamanında Yazdenbaht olduğu zamanlanan bir şahsın ortaya çıkışına kadar devam eder. Yazdenbaht onlara dini esaslar ve bunları anlayışları konusunda ihtilaf etmiş ve onlardan bir grubun sevgisini kazanmıştır.

Maklas Taraftarlarının Mıhrilere Mıcmaları.

Mıhrilere göre, Halit el-Kasrî Mıhri'yi Ruşâyre götürmüş orada ona gümüş yüzük takmış, elbise ve giyecek şey vermiştir. Ke'mun ve Mu'tasım devrinde Maklasîlerin idarecisi Ebu Ali Sait'dir. Onun yerini katibi olan Nasr İbn-i Mürmür ~~cece~~ Semerkândî almıştır. Bunlar dinen yasaklanmış olan bir takım şeyleri mezhep ehline ve dine yeni girenlere ucuz satmışlardır. İdareciler ve onların vekilleri arasından bir ayırım yapmamışlar, baki tabakaya eğitilmiş bakıp bunları birleştirilmişlerdir. Ebu'l - Hasane'd-Dimeski onların başkalarınınındandır. Mani, Behram İbn-i Şapur'un memleketinde öldürülünce cesedi iki parçaya ayrılmış bu parçalardan birini Gündişapur'un bir kapısına, diğer parçasında diğer kapısına acılmıştır. Bu iki kapı en yüksek ve en alçak yer olarak belirlenmiştir. Özmanlar Mani'nin, Şapur'un hapishanesi de öldüğü söylenmiştir. Şapur ölünce Behram, Mani'yi hapishaneden çıkardığı söylenmişse de buna itiraz edilerek bilâkiş hapishanesinde öldüğü iddia edilmiştir. Fakat bu konuda hiçbir şüphe edilmemelidir ki Mani, acılmıştır.

Bası kimselerden anlatıldığına göre, en çok ibadet edenlerix Mani ve Yemani bir şahıstır. Diğer Peygamberler, onun eserinden tan olarak sayılmıştır. Peygamberler ayıplanmış, onlara yalan sözler aydınlanmış, şeytanların Peygamberlere galip geldiği iddia edilmiş ve onların şeytanların dillerini konuştuğu iddiası yayılmaya çalışılmıştır. Yine eserinin bir bölümünde Mani, Peygamberlerin şeytan olduklarını söylemiş gerek bizce gerek Hristiyanlarca meşhur olan İsa Peygamberin şeytan olduğunu iddia etmiştir.

Manihâizimde Kiret İnancı.

Mani'ye göre, doğru olan bir kimse ölmek üzere iken ezeli insanı o kimseye hidayet edici ve yanında üç melek olan Hakîm surbetinde bir nur Tanrısı gönderir. Bu gelenlerin yanında küçük bir su damarcığı, elbise, sarık, taç, nur meyvaları ve ölecek olan bu doğru kimsenin ruhuna benzeyen bir bekâr erkek vardır. Bu genç erkek, O şahsa hars,

şehvet ve diğer şeytanlara aşıklar. Eğer doğru olan kimse yani ilim dö-
ğesinde olan bunları görebilirse, üç Tanrıdan ve Hakis suretinden olan
ilâhtan yardım dileyebilir. Onlar da bu çağrıya uyup ona yardım edecek-
lerdir. Şeytanlar bu tanrıları görünce O şahsın yanından kaçarak geri
dönerek, Tanrılar ve hakim, doğru olan kimsayı alarak ona tağ giydiri-
ler, getirmiş oldukları soyu ve elbiseleri teslim ederler, sağığı da
eline vererek onu İsa yollarıyla ay foleğine, esili imana ve nur canne-
tindeki ilk varlık olan dirilerin arasına götürürler. Sonra bu ceset
canı çıkıp olarak orada kalır. Daha sonra güneş, ay ve nur tanrıları
bu cesetten atıp, su ve nesinden oluşan kuvveti çekip alırlar. Bu kuvvet
güneşe yükselerek bir tenezi İman olur. Herşey zulfetten meydana gelen
cesedin geriye kalan kısmı cehenneme atılır.

İmini kabul edenler, iyilik yapanlar, bu ikisi içinde doğru olan-
larla doğruluk yolunda yaşayan kimselere gelince, bunların vefatları
anında yine yukarıda anlatılan melekler gelir. Bunlardan ayrı olarak
şeytanlarda orada hazırduklar. Bu kimse doğru olanların, iyilik yapanla-
rın, İmini koruyucuların müdafatlarını vesile ederek yardım diler. Sonra
melekler de onu şeytanlardan kurtarırlar. İnsanın gördüğü korkulu
rüyalarında kendini batağa ve çamura batar görmesi gibi korkulu haller
onun ruhu ve nuru kurtulup doğruların sınıfına girinceye kadar bu âlemde
de insanın benzeri olarak devam eder. Kurunun ve ruhunun geri dönmeye-
den uzun bir müddet sonra doğru kimselerin elbisesini giyip onların kis-
vesine bürünür.

Kendini hırs ve şehvete bastıran günahkâr insan ise vefatı anında
bu kimsayı ilim şeytanlar hazırlar. Sonrada şeytanlar onu alarak azab
ederler ve karlımı şeyler gösterirler. Bu esnada bu günahkâr kimsenin
yanında kendilerinden doğruluk kıyafeti bulunan melekler de hazır bulu-
nurlar. O bu meleklerin kendini kurtarmaya geldiğini sanıyordur. Fakat O
melekler, orada onu kınamak yapmış olduğu kötü fiilleri kendisine hatırla-
tmak ve doğru olan kimselerle müsterek çalışmayı terk etmesi hususun-
daki asılları ortaya koymak için oradadırlar. Azab hususundan bu âlem-
deki dili dolayıklık son vaktine kadar yani canı çıkıncaya dek devam
eder ve sonra O şahıs cehenneme atılır. Mani'ye göre, bu üç yol insania-
rın ruhlarını da ayırır. 1- cennetlik olanlar: Doğru olan kimselerdir.
2- Dünyaya bağlı olanlar: Korkaklar, dinin koruyucuları ve doğruların
yardımcıları olanlardır. 3- Cehennemlikler: Kötü olanlardır.

İlahin Son Bulmasından Sonra Ahiret Nasıldır? Cennet ve Cehenne-
min Sıfatları.

Hani'ye göre, kâfir insan doğudaki kova ve öğlak burcu âleminde ve Yemen'deki büyük binalardan, hayatın ruhu da batı dünyasından gelir. Binalar pek kışgın ateşle ısınmış yeni cennet olan büyük binalarda otururlar ve bu ateşe bakarlar. Sonra bu nara cennetten doğru olanlar gelerek bu binada hep beraber otururlar. Tarrilar topluluğuna katılarak cehennemmin etrafına oturup kötü amel sahiplerinin durumlarını seyrederler. Kötü amel sahipleri cehennemde istedikleri gibi hareket ederler, gelinler, giderler ve açlıktan kıvranırlar. Cehennem sittiklara zarar verne gücüne sahip değildir. Günahkâr gurubu doğru olanlara göre, onlara kendilerini kurtarmaları için yalvarırlar. Sittiklar da onlara süslerinde asarlanmanın dışında menfaatleri olmayanın haricinde cevap vermezler. Günahkârların nedamet, ümitsiz ve sıkıntı durumlarında günahları fazladır. onların bu durumları ebediyen değişmeyecektir.

Hani'nin Kitapları.

Hani'nin yedi kitabı vardır. Bunlardan biri Farça, diğer altı el Süryanidir.

1- Kitabı Sifri'l-Esrâr: Öğitli bölümleri kapsar. a-) Deysaniyye'nin anlatımı. b-) Yastaseffin Hudayp aleyhine şahitliği. c-).....?.... : Takup için kendi aleyhine şahitliği. d-) İbn-i Aruel c. bölümü: Bu zat Yahûdiler tarafından asılan, Hani'nin asılan Mesih dediği kimsedir. e-) Yahuda'da İsa'nın kendi üzerine şahitliği bölümü. f-) Galip geldikten sonra, yemin şahitliğinin başlangıcı. g-) Yedi ruhlar bölümü. h-) Dört neval ruhları konusundaki söz bölümü. i-) Gülm bölümü. k-) İsm'in, İsa'ya şahitliği. l-) Binden çıkma bölümü. m-) Ceset ve nefis konusunda Deysaniyye'nin görüşleri. n-) Hayatın canı hususunda Deysaniyye'ye reddiye bölümü. o-) İki hendek bölümü. p-) İlahin korunması bölümü. q-) Üç gün bölümü. r-) Nebiler bölümü. T-) kıyamet bölümü. Bunlar, Sifri'l-Esrâr'ın ihtiva ettiği bölümlerdir.

2- Kitabı Sifri'l-Cebâbire.

3- Kitabı Herâ'izi'l-Semâ'in: Mütebillerin farsları.

- 4- Kitabu Şebirkân: Mütebillerin ve Semâlihotin helalleri.
5- Kitabu Sifri'l-Ahyâ.
6- Kitabu İraknâtiyâ.

Risâleler.

Risâletü'l-Aslî, Risâletü'l-Kurâ, Risâletü'l-Hindî'l-Asîme, R
Risâletü'l-Hey'i'l-Birr, Risâletü'l-Kadai'l-Adl, Risâletü'l-Meskor, Risâletü
Fettaki'l-Asîme, Risâletü'l-Ermeniyîye, Risâletü'l-Haveliyâ'l-Kâfir,
Risâletü'l-Misafon fi'l-Varak, Risâletü'l-Malimati'l-Aşer, Risâletü'l
Muallim fi'l-Vasâlat, Risâletü'l-Velâmet fi'l-Mâtini'l-Yemni, Risâletü'l-Hâşem
Bât fi'l-Ma'niye, Risâletü'l-Kaberkat fi.....?....(47)
Risâletü'l-Mahassât- Tinofoziyye, Risâletü'l-Yakya fi'l-İtr, Risâletü'l-Ma
berhas fi.....?...., Risâletü'l-Misafon fi's-Semâfîn, Risâletü'l-Fazî, Risâ
letü'l-Hedyi's-Sagîbe, Risâletü'l-Seyz Zati'l - Vecheyn, Risâletü'l-Babili'l-
Kebîre, Risâletü'l-Seyz ve Fettak fi's-Savâr, Risâletü'l- cennet,
Risâletü'l-Seyz fi's-Zaman, Risâletü'l-Ba'yân-fi'l-Aşer, Risâletü'l-Seyz fi'
Mehven, Risâletü'l-Tedbir, Risâletü'l-Eba't - Telâviz, Risâletü'l-Eba fi'l
Habbu, Risâletü'l-Meyman fi'n-Ma'har, Risâletü'l-Eba fi.....?...., Risâletü
Eba fi Zikri't-Tayyib, Risâletü'l-Abd-i Yessî fi'l-Asabât, Risâletü'l-Şayel
ve Süknâ, Risâletü'l-Ebi fi's - Zekvât, Risâletü'l-Zekvi fi's - Zaman,
Risâletü'l-Sihriyâ fi'l-Aşer, Risâletü'l-Kerh ve'l-Aray, Risâletü'l-Sihriyâ
fi'l-Pars, Risâletü'l-İbraniya, Risâletü'l-Ebi Yusani'l - Muhammedis, Risâ
letü'l-İbrahiyâ'l-Kafir, Risâletü'l-Ma'mudiye, Risâletü'l-Yakya fi't-Berâhim,
Risâletü'l-Efint fi'l-İgaril Erbaa, Risâletü'l-Efint fi's-Sa'di'l-Evvel,
Risâletü'l-Yuhanna fi Tedbirî; Sedaka, Risâletü'l-Semmain fi's-Savun ve
Kerz, Risâletü'l-Semmain fi'n-Mariâl Kibra, Risâletü'l-İhvazî fi
Zikri'l-Melik, Risâletü'l-Semmain fi Tedbir-i Vazdenbaht, Risâletü
Minakî'l-Perisiyyeti'l-Ülâ, Risâletü'l-Minaku's-Saniye, Risâletü'l -
Aşri ve's-Sadekât, Risâletü'l-Erdeşir ve Minak, Risâletü'l-Silm ve unsura,
Risâletü'l-Bato, Risâletü'l-Haberhat fi'l-Melik, Risâletü'l-İbrahiya fi'l-
Esakbay ve'l-Menda, Risâletü'l-Eddîzî fi's-Devabb, Risâletü'l-Ecafi'l-
Huffaf, Risâletü'l-Hamalâni'n-Neyre, Risâletü'l-Mana fi't-Maslib, Risâletü
Mehri's-Sema, Risâletü'l-Firûze Mâsîrî, Risâletü'l-Abd-i Fâil fi Sifri'l-
Esrar, Risâletü'l-Sem'un ve Râmin, Risâletü'l-Abd-i Bâfi'l-Kisve.

47- Buralardaki kelimeler metinde de okunamamıştır.

Maniheistlerin Yayılması.

Sümeniyye hariciade Maveraünnehir bölgesine ilk giren din Maniheizmdir. Bunun da bebebi Kısra Mani'yi idam ederek öldürünce kendi sınırları içinde yaşayan halka din konusundaki mumakazayı yasaklamış olmasıdır. Kısra, Maniheistleri bulduğu yerde öldürmeye başlayınca bunlar Elmdern kurtulmak için Belh nehrinin karşısına geçerek onadan kaçmışlardır. VB bu nehrin karşı yakasında bulunan Han'ın memleketine sığındılar Han onların dilinde bir lâkab olup bu kelimeyle onlar Türk hükümdarını kestelerler. Ne zaman ki Fars emirliği zayıflayıp Arap emirliği kuvvetlendi onlarda Maveraünnehir bölgesine yerleşmeye başladılar. Daha sonra Maniheistler Beni Üneyye Kralları zamanında Fars fitnesinin kuvvetli olduğu bir anda bu memleket geri döndüler. Halit İbn-i Abdullah el-Kasri onlara bu bölgede Babil dışında da hükümdarlığı olduğuna inanmaları üzerinde önem veriyordu. İdarecilerin Maniheistleri emin bir bölgeye götürdü. Bu durumda onlar, Muktedir oldukları dinlerde yaptıkları işlerden de geri kalmış oluyorlardı. Onlar kendilerini buradada selânette hissetmemenin korkusuyla Horasan'a girdiler. Bu bölgede kalanlarıda ayıplarını ve inancılarını işlemek mecburiyetinde kaldılar. Maniheistlerden begyüz kadar erkek Semerkant'da toplanarak dinlerinin emirlerini açığa verdular. Bunlar halk için tehlikeli olmaya başlayınca Horasan emiri bunları yok etmeyi düşündü. Bu düşüncesini gerçekleştirmek için de Tegazgus emiri olduğu sannediler Çin kralını "Benim memleketinde olan müslümanlar, kendi dininin halkından seninkine nazaran kat kat fazladır" diyerek onların üzerine gönderdi. Bu iki hükümdar Maniheistleri bu bölgeden atacaklarına dair birbirine yemine söz verdiler. Eğer Çin kralı Maniheistlerden birini öldürürse sanki bir topluluğu ortadan kaldırmış gibi olacaktı. Bunların yemininden emiller işleyemez bir duruma düşmüştü. Çin kralı bölgeyi Maniheistlerden temisleyince müslümanlar üzerindeki tehakkünde ortadan kaldırılmış oldu. Fakat Horasan hükümdarı onlarla uğraştıktan vas geçerek gizye almaya karar verdiğünden sonra Maniheistler İslâmiyetin bulunduğu bölgelerden yeterince faaliyet gösterme imkânı bulamadıklarından dolayla sayıca azalmak mecburiyetinde kaldılar. Medine'de Muizziddin Devle zamanında ügyüz kadar Maniheisttin olduğu bilinmektedir. Belirli bir toplulanı oluştuyup dağınak bir şekilde yaşarlar. Onların bazı yerlerindeki sayıları beşi bile bulmaz. Daha ziyade Horasan, Semerkant ve Şoğâ bölgelerinde yaşarlar ve bura halkı tarafından Ücari diye

isimlendirilir. Bu isim daha ziyade Benankas çevresinde yaşayanlara mahsustur.

Abbasi Devleti Zamanındaki İdarecileri.

Soyca Muhammed İbn-i Mervan'a bağlanan Cad İbn-i Birham'dır. Ona bu bağlama dolayısıyla Mervan el-Cadi de denmiştir. Cad edebi-yatçı idi. Bir oğlu vardı ki Onu zindıklığa sokmuştur. Hişam b. Abdül-melik hilâfeti zamanında onun yani Cad'ın hapisliği, Halit İbn-i Abdullan el-Zasrin'in elinde uzamasından sonra onu öldürmüştür. Cad'ın taraftarları Hişama Cad'ın hapsinin uzun sürmesi ve kendi acizlikleri ni hapseden bir mektup sundukları söylenir. Hişam bunun üzerine "O hala daha yaşıyor mu?" diyerek Halid'e onun öldürülmesi hususunda bir mektup yazar. Halit de bunun üzerine kurban bayramı günü cad'ı kurban yerine keser. Daha sonra da bunu halka anlatmak için minbere çıkar. Çünkü Cad, Halit'e zindıklıkla şamur atıyordu. Cad'ın amesi Hristiyan olduğu halde kendisi zındıktı.

Zindıklığın Sırlarını Bilâikleri Halde İslâmi Hükümleri Açıklayan Kelâncı İdarecileri.

İbn-i Talute, Ebu Şakir, İbn-i Ahi Ebi Şakir, İbnü'l Aca'l Hurezi, Buman, İbn-i Ebi'l-Avca, Salih İbn-i Abdül-Ruddûs. Bunların dualist görüşün yardımları ve dualist mezhepleri hususunda kaleme alınmış eserler vardır. Bu konuda Kelancılar tarafından yazılmış olan birçok eseri tenkit etmişlerdir. §

Şairleri: Bişâr İbn-i Burde, İshak İbn-i Halef, İbn-i Sinane, (bu kâlime bu ana kadar okunmamış bundan dolayı da Sinane kelimesinin noktaları konmamıştır. Ben bunun Sinane olduğuna kanaat getirdim. Selemlü'l Kasir, Ali İbnü'l Halil, Ali İbn-i Sabit. Daha sonra meşhur olanları da: Ebu İsa el-Varrak, Ebu'l Abbas en-Nağî, Elclibhani Muhammed İbn-i Ahmed'tir.

Sındıklıkla İftira Edilenleri.

Muhammed İbn-i Halit İbn-i Barmek'in dışında sındıklığın en gialisinin Berramike fırkası olduğu söylenir. Barmek ve kardeşi Hasan faziletli kimselerdendirler. Muhammed İbn-i Ubeydullah sındık olduğu halde Halife Me'mun'un katilini yapmıştır. Fasi mezhep ehlinin yazılarında Me'mun'un da sındık olduğu ortaya atılmışsa da bu gerçek değildir. Muhammed İbn-i Abdülmelik'te Ziyad'ın sındık olduğu ileri sürülmüştür. Muhammed İbn-i Ubeydullah sındıklığına itiraz edince Me'mun tarafından öldürülmüştür.

Abbasi Devleti Samanındaki Mezhep Reisləri.

Ebu Yahya'r-Reis, Ebu Ali Sait, Ebu Ali Reza, Yazdenbaht. Bu şahıs yani Yazdenbaht Rey şehrinde Halife Me'mun'un yanında bulunmuş kendisini burada esin hissetmesinden sonra mütekallimler yakasını bırakmışlardır. Me'mun yazdenbaht'e "Hüsküm ol, Ey Yazdenbaht eğer bizim sana verdiğimiz eman olmasaydı. Hemsenin için hem bizim için bir kusur olurdu." demiş Yazdenbaht de ona "Ey Emirü'l -Mü'min'in şefi ve nasihatini içittim. Fakat sen insanlara mezheplerini terke zorlatmayan kimselerdensin değil mi?" demiş, Me'mun da buna "Evet" demiştir, Me'mun onu mahrem bölgeye göndermiş ve sapıklardan korkusundan ötürü onun yanına muhafızlar vermiştir.

Ricri Dördüncü Asırdaki Reisləri.

Riyaset bu asırdan Semerkant'a taşındı. Babilisiz Riyaset tenek olmaz. görüşünden vazgeçmelerinden sonra Babil'in dışında da Riyasetini olabileceğine inanmaya başlamışlardır. Onların taifesi H. Dördüncü asırda hala daha Semerkant'da varlığını sürdürüyorlardı.

Maniheizmden Etkilenmiş Mezhepler.

1- Deysaniyye:

Bu mezhebin kurucusunun, Deysan diye isimlendirilmesinin sebebi Deysan nehri üzerine düm yaya gelmiş olmasındandır. Deysan Fani'den öncedir. Fakat bu iki din bazı yönlerden birbirleriyle birleşir. Bazı yönlerden birbirinden ayrılır. Nurla zulmetin birbirine karışması hususunda ikisinin arasında ayrılık vardır. Deysaniye bu mesele üzerindeki ihtilâfı dolayla kendi arasında da iki fırkaya ayrılmıştır. Fırkalardan birinin iddiasına göre nur, zulmeti düzeltmek için kendi arzusuyla ona katılmış, sonra zulmet demeydana çıkan kötü şeylerden dolayı ondan ayrılmak istemiş fakat buna muktedir olamamıştır. Diğer gurubun iddiasına göre nur, kendinden zulmeti uzaklaştırmak istemiş, fakat onun pisliğini ve kokuşunu hissedince mecburen ona katılmıştır. Üçüncü olarak şu misâli verebiliriz. Eğer insan sayasız dağınık şeyleri kendinden uzaklaştırmak isterse, onlar birbirine karışır. Ne zaman ohalari başından atmak istese bunlar birbirleriyle karışarak fasialaşır. İbn-i Deysan'a göre, nur da zulmetde tek bir cinstir. Bazı Deysanfiler ise, zulmetin aslinin zıddı olan kör, duyusu ve bilgisi olmayan, boğuk bir sese sahip bir şey olduğunu iddia ederler. İbn-i Deysan'ın taraftarları Batâik bölgesinde idi. Onlar bu bölgede epeyce eskidydiler. Aynı zamanda Horosan da, içinde Halifeleri vardı. Dağınık bir şekilde bayatlarına sürdüklerinden dolayı sayıları kesin olarak bilinmez. Onlarda biatda yoktur. Ama iddiasındadır. Maniheiztler hakikaten çoktur.

İbn-i Deysan'ın, "Kitabu'n-Nur ve'l-Zulmet" Kitab-ı Ruhâniyeti Rahk" ve Kitabu'l-Hüverrih ve'l-Comâd" adlı eserleri vardır. Mezhepleri idarecilerinin ve İbn-i Deysan'ın daha buna benzer eserleri vardır. A Ama ele geçirilememiştir.

2- Markiyeniye:

Markiyon'un cemaati Deysaniye'den öncedir. Onlar bir Hristiyan toplumdur. Ve Hristiyanlığa Maniheizmden ve Deysaniye'den daha yakındır Markiyeniye, nur ve zulmetin iki ezeli asıl olduğunu iddia etmiştir. Bu ikisinin birbirleriyle karışmasından ve birinin diğerine girmesi neticesinde bir varlık meydana gelir. Onlara göre, Allah şeylerden, süneze zehit ve bütün şeyyayı O yaratmıştır. Neve Allah'dan bir kitabolduğu halde sarardan yokum değildir. Nurla zulmetin karışması neticesinde meydana gelen üçüncü oluşun ne olduğunu haneunda ayrılığa düşmüşler, Onlardan bir gurup

"Bu hayattır. O da İsa (A.S.)dır" demistir. Diğer gububus iddiasına göre ise, İsa oluğun Peygamberidir, O kendi kudreti ve emriyle eşyanın yapıcisıdır. Ancak onlara göre Âlem sonradan yaratılmış, sanat dünyada ortaya konmuş, bukonâhiç bir şüphesiz ortaya çıkmamıştır. Zine onların iddiasına göre, Kötü koku ve pis şeylerin geldiği bir yol vardır. Allah kendi Dehrine namaz kılar, ve ebedi olarak oruçludur. Markiyon'da hikâşeler ve şertan tuzakları konusunda çok hareketli ve çeşitli bilgiler nakledilmiştir. Bu bilgilerden ayrı olarak Markiyonilerin kendi diyanetlerini yasadıkları, kendilerine mahsus bir kitapları, Markiyon'un İncil adıyla bilinen eseri, halkı için de bugün mevcut olmayan kitapları vardır. Onlar Morasan bälgesinde çok olup takip ettikleri yolda Maniheiztlerin ayıdır! Ama Firistigan olduklarını gizlerler.

3- Mehâniyye:

Bir Markiyoniyye toplumdur. Sadece bir hususla Markiyoniyye'ye uymuşlar, diğer bir hususla onlara itilâf etmişler. Mehâniyye mensupları Markiyoniyye'ye kurbanlar ve nikah konusun dışında bütün durumlarında uyurlar. Murun ve zulmetin aralarının birbirine eğit olduğunu ve bunun da Mesih olduğunu iddia ederler. Bunların dışırdâ dini esaslarına dair teferuatlı bir bilgi yoktur.

4- Cünciyyin:

Bunlardan Cünci'l-Cühâniye tabi olanlardır. Cünci'l Cühâni putlara tapar ve puthanede def çalarlardı. Baha sonra bu mezhebi terk ederek kendi bid'at mezhebini kurdu. Orada nur ve zulmetden önce olan bir şeyin olduğunu iddia etti. Zira zulmet de kadın ve erkek olmak üzere iki suret vardı. Ona göre, bu ikisi zulmet de evlenmişlerdir. Cünci'l-Cühâniye göre kadına canlı Âlemin nurundan az bir miktarını çalan bir nur görünür. Sonrada nur tenya gibi hareket eder. Önce nur kadına bir şey giydirir. Fakat sonra kadın nuru fark ederek ondan birazını çalar. Ve yerine döner. Kadın kendi dağı, göğü, yeri ve diğer eşyaları kendine giydiren, nurdan, yapmış olduğu harsızlıktan dolayı utanır. Onlar atığı bu Âlemin meleği, ayyayda onların sikkârdan dolayı Allah'ın bize mağfiret olarak verdiğini iddia ederler. Kitapları hususunda bir bilgi yoktur.

5- Hasru'l-Arzumkâr Makalesi:

Bu mezhebin kurucusu Cuhalıdır. Kendisi Mervandaki bir köyde yaşamıştır. Bu mezhebin toplumu gym eşyası ve zinetle övünürdü. Arzumkan'ın Balkına emti de buydu. Arzumkan'a göre nur devamlı yaşıyor. Nur Hı uykuda iken zulmet onu bastırıp ondan bir nur parçası alarak yerine dödü. Bunun üzerine nur kendisini yaratmış bulunan dirilerin oğlu diye isimlendirilen (İbnu'l-Ahya) tanrıya, "Git zulmetin benden galmış olduğum nuru bana geri getir." diyerek onu zulmete gönderdi. Fakat İbnu'l Ahya zulmete vardığında nurun onda yerleşmiş olduğunu gördü. Zulmette nurdan meydana gelmiş olan kuvvetle kadın ve erkek meydana gelmiştir. Bundan sonra tanrı yaya olarak nura, hayatın ve nefislerin kaynağına dördü. Onlardan birer tane alarak doğmuş olan kadın ve erkeğe giydirdi. Yani kadın ve erkeğe hayat ve nefis verir. Kadın ve erkeğin sevgilerinin birbiriyle sürülmesi neticesinde suyun meydana geldiği söylenir. Bu sudan yerler, gökler ve yer ve gökte bulunan yıldızlar, dağlar ve sular yaratılmıştır. Arzumkan İsa'yı kötüliyor, onu aciz olarak görüyordu. Mezhebini gizliyor, onu yaymıyordu. Ne kendisinin ne de halkın düşüncesinin aktıran bir kitabı yoktur. Bu dünya da keçi çobanı olan bizler dünyanın büyük bir malıydık. Sonrada nehre giderek yüzdük. Ama nehre siyah olarak gidip beyaz olarak döndük. Neşeli şarkılar söylüyerek Tanrı'yı getirdik. Bu şarkılar vezin ve makasla söylenir. Bunlar bu görüşleriyle Hürremiyye'ye benzerler.

6- Reşiiyyin:

Sadece zulmetten başka bir şeyin olmadığını savunan Reşiiyyin, zulmetin karnında su, suyun karnında rüzgâr, rüzgârda rahim, rahimde çocuk keşesi, çocuk keşesinde yumurta, yumurtada canlı su, Canlı suda da büyük dirilerin oğlunun olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre büyük dirilerin oğlu yükseklerle çıkıp eşyayı, yeri ve Tanrıyı yaratandır. Habası zulmet olduğu halde kendisi bundan habersizdir. Bu eşyaları yarattıktan sonra tekrar dünyaya geri dönmüştür.

7- Muhâcirin:

Bunlara göre, hediyelerin ve birbirine yaklaşımların yalısı vardır. Satış mevsimlerinde sığır, koyun ve domuz kurban ederler. Bunların etinden yemeklerini anne olan kadınlara yasaklamazlar. Zinayı kötülerler.

8- Keştiyyin:

Kurbanları, şehveti, hırsı ve övünmeyi benimserler. Onlara göre, ilk var olan büyük diridir. Bu kendinden bir oğlan yaratmıştır. Ona kendisi "Işığın Yıldızı" adını vermiştir. Mezhep ehli ise, Onu ikinci diri adıyla bilirler. Kurbanları, hediyeleri ve güzel eşyalara makbul sayarlar.

9- Muhtasile:

Bu toplum daha ziyade Bataik bülgesinde çoktur. Onlar Bataik'in sabilleridir. Yedikleri her şeyi yemeden önce yıkarlar. Onların hükümdarları, Millete şeriatı açıklayan Nesih ismiyle tanınır. Emlara göre kadın ve er erkek olmak üzere iki varlık vardır. Sebzeier erkeğin dininden, ekş ekş denenen yiyecekte kadının dinindendir. Ağaçlar ekşüğün amarılarıdır. Mutaselenin masal kaynaklarında anlatılan kötü sözleri vardır. Bu mezhebin kurucusunun Şem'un adında bir öğrencisi vardı. İki asıl söz konusu olunca maneviyata son derece saygılıdır. Daha sonra lara bu mezhep salikleri birliklerini kaybedip dağılmışlardır. Hicri dördüncü asrın ikinci çeyreğine kadar yıldızlara taze edenleri vardı.

Mutasile halkı eski Nebat mezhebindeydiler. Yıldızları büyük sayarlardı, bu yıldızların sembolledi ve putları vardı. Mutasile diğer bir adıyla Harranlılar adıyla tanınan Sabi halkıdır. Onların ayrı, başka bir topluluk olduğuda gelen rivayetler arasındadır. *

10- Anahikamâ Makalesi:

Builer basıları, bazılarına benzeyen dört varlığın olduğunu iddia ederler. Birinci varlık, büyük Rostif, ikinci varlık Ruybân, üçüncü varlık yılan kadınların kalpleri, dördüncü varlık da Ömertlikler ismiyle bilinir. Onlara göre yerde, gökte ve bu ikisinin dışındada ilimde var olan herşeyden önce bu varlıklar vardı. Onların idareciliğini ele geçirinceye kadar Rostif bu üç varlığın aleyhine çalışır. Daha sonra bu dört varlık hükümdarlık konusunda aralarında ayrılığa düşmüşler bu ayrılık neticesinde de perler ve günahlar meydana gelmiştir.

11- Şiyliyyin Makalesi:

Şiyli muhtasile mezhebinden olmasına rağmen omalara muhalifti. Sert giyscekler giyer, temiz şeyler şiyerdi. Yahudi dinine meyleder, onu beyenirdi.

12- Havlâniyyin Makalesi:

Bu topluluk Melihü'l-Havlâni'nin toplumu idi. Havlâni Babek İbn-i Behram'ın öğrencisidir. Babek de Şiyligine öğrencisiydi. Şiyliliyle iyi anlaşıyorlardı. Şiyli ona Yahudilikten alakoymuştur.

13- Mâriyyin ve Deştiyyin:

Bu dinin kurucusu Mâri'l-Askastır. Her iki mezhep Senaviyyeyi gördüler, kurbanı yasaqlamışlardı. Deştiy, Mâri'nin cemaatındandı. Ama sonradan ona ters düştüştür.

14- Hayfethü's Semâ Halkı:

Bu dinin kurucusu olan Öreydi, Tsafona ve Hürsîr'e inmiştir. Kendisi zengin bir kimseydi. Yahudi dinine mensup bir adamı aldatmıştır. Öreydi için Kitabu'l-Enbiya ve'l-Mukemâ eseri yazılmıştır. Kendisi bir topluma meydana getirip insanlara bu topluluğa devat etmiştir. Tsafon çevresindeki halk onun meshebindeydi.

15- Âsuriyyin:

Bu mezhep halkının âkîmdarı ve meshebin kurucusu İbn-i-Sektari ve İbn-i Âsuri denilen kimsedir. Kazançlarını ve mallarını meşterek olarak aynı yerde topluyorlardı. Bir meselede Yahudilere uyarlar, diğer bir meselede onlara karşı çıkarlar. Onlar İsa'nın milletini ortaya çıkarmışlardır.

16- Urducin Makalesi:

Urduciler, denizi tazim ediyorlardı. Onlara göre deniz öncesizdir. Deniz dalgalandığı zaman onun kaynağı ve rüzgârı ortaya çıkar. Rüzgâr, denizin öfkeli halini görünce -ki bu dalgalı halidir- ondan bir sakinleştirme aleti yaparak onu yatıştırır. Urducilere göre, deniz yedi tane yumurta yumurtlar. Bu yumurtalardan da yedi Tanrı çıkar. Bu Tanrıdan birisine Ok Tanrısı denir. Zira onun denizin dibine daldığı kabul edilmektedir. Sonra da bu Tanrı onun yaydan çıktığı gibi süratle su yüzüne çıkmıştır. O sel diye bilinen kevseri yaratmış bu kevser de Büyük Eirat ismi verilen bir nehir akıtmış, bu nehir de bir hurma ağacı boğulmuştur. Bu yedi tanrıdan biri ok, 2- Muryaş, (yardım edici) 3- Şimşek çaktıran, 4- Taç, 5- Âlenin efendisi, 6- Genç, 7- Gece ve gündüz idi.

Onlara göre, Taç Munyaş'ın üzerine düşmüş onu sakinleştirmiştir. Sonra Tanrı kendisinde bulunan eşyadan âlemde de bulunmasını istedi. Bu Mezhap ehli denizi tazim eder. Onlara göre, Deniz en büyük Tanrıdır. Urducilerden sahil bölgelerinden oturan birçok kavimlerin olduğu rivayet edilmiştir. Ama İbn-i Nedim onlardan böyle bir toplumu görmediğini söyler. Hurafe kaynaklarında onlara ait parlak sözler vardır. Ama eseri u zaltmamak gayesiyle bu sözler Fihrist'e alınmamıştır.

Hız. Muhammed'le İsa'nın Arasında Geçen Fırkalar.

Muhammed İbn-i İshak, Kahtâbî'nin "Hristiyanlığa Reddiyye" isimli eserinde zikrettiği şu fırkaları vermiştir.

El-Melikiyye, El-En-Nasrîyye, El-Yakubiyye, Es-Samiyye, El-Ketsaniyye, El-Bahaniyye, El-Elyaniyye, El-Maruniyye, Es-Sâliye, El-Erbusiyye, El-Menaniyye, Ed-Deysaniyye, El-Mariyoniyye, El-Markiyoniyye, El-Ercianiyye, El-Mukdamusiyye, El-Makadoniyye, El-Yemasiyye, El-Gavliyye, En-Navliyye,?....., El-Atahariyye, El-Heylâniyye,?....., El-Muharraniyye, Es-Sürvaniyye, Es-Savirmiyye, El-Alâniyye, El-Efhariyye, El-Yumaniyye, El-havihsiyye, El-Ünsiyye, El-Kevanikiyye, El-Kaliyye, Er-Redviyye, El-Uliyye,?....., El-Levaniyye, El-Kayratisiyye, Es-Semgasaniyye, El-Esreniyye, El-Artimasiyye,?.....,?....., El-İshakiyye, Es-Semaniyye, El-Maruniyye, El-Mevlâyaniyye, El-Ekuliyyartiysiyye, El-Otahiyye, El-Bevanturiyye, El-Bakalusiyye, El-Mersiyye, El-Meluriyye, El-Bakuriyye, El-Edmîyye, En-Nefsaniyye, El-Anzevniyye, En-Nefsaniyye, El-Hasbiyye, Ed-Diktaniyye.

Hurremiye ve Mazdekiyye.

Muhammed İbn-i İshak'a göre, Hurremiyye iki kısımdır. İlk Hurremiylere Muhammeriyye denir. Onlar Azerbeycanla Ermenistan arasındaki dağlık bölgede, Daylam ve Hemedan çevresinde her biri dağınık bir şekilde yaşarlardı. İsfahanla Ehvaz arasında da bunlara rastlamak mümkündü. Bunlar esasında bir mecusîtopluluğu idi. Sadece bu isimler altında mezhepleri sonradan ortaya konmuştur. Onlardan Mazdek,

halkına lezzetleri tatmayı, gençlik çağını değerlendirmeyi, yemeyi, içmeyi, eğlenceyi ve cinsi birleşmeyi öğütlemişti. Aynı zamanda bazıları bazılarının üzerindeki başkaya bırakmaları, Mazdek'in onlara verdiği öğütler arasındadır. Bu mezhebe göre, haram diye birşey yok, Tabiatla olan herşey müsterekti. Halk kendilerinden birini bir haramdan çekinti yaptırmaz, O kimseyi işlemiş olduğu günah tan dolayı ayıplamazdı. Bu şekilde davranmak onlara göre, bir nevi hayırdır. Nefisleri yani canlılara üzüntü vermeyi ve adam öldürmeyi hoş karşılamazlar. Bu mezhep milletlerden birinin resmi mezhebi olmayıp bir nevi meyletme mezhebidir. Eğer bir kimseyi kendi mezheplerine meylettirebilirlerse Ona var olan her varlıktan faydalanmasına cevaz verirlerdi. Yukarıdaki esaslar, ilk Mazdekilerin esaslarıydı. Son Mazdek ise Kubbad İbn-i Pirûz zamanında ortaya çıkmıştır. Mazdek'i ve halkını, ştanınmış meşhur âlimlerini Anuşirvan yok etmiştir. Belhi, Hurremiyye hakkındaki bilgiyi onların mezheplerini, içki konusundaki düşüncelerini zevklerini ve ibadetlerini "Meseleleri ve cevapların kaynağı" atlı eserinde derinlemesine incelemiştir. (Kitabu 'Uyunî'l Mesâil-ve'l-Cevâbât) Onun burada anlatılmasına lüzum yoktur.

Babekî Hürremiyeleri.

Bu mezhebin kurucusu Babek el-Hürremi'dir. Bu kendisini yoldan saptıranın Tanrı olduğunu söylüyordu. Hürremiyyez mezheplerinden bir takım adam öldürme, gâsp, misilleme ve harpler ortaya çıkmıştır. Ama bunu Hürremiyyer bilmemezlikten gelirler.

Ortaya Çıkışın, Savaşların, Adam Öldürmenin Başında Gelen Sebebler.

Babak'e dair haberler hususunda Vakıt İbn-i Ömer et-Temimî'nin anlattığına göre Babek'in babası Medainli'dir. Bu adam yağ ticareti ile meşgul olur, Azerbeycan şehirlerinden yağ satardı. Zaten esas mesleği de yağcılık idi. Rustak köylerinde Bilâl Abaz köyünde oturuyordu. Yağını bir kap içinde sırtında taşır, Onu satmak için Rustak köylerini dolaşırdı. Bu dolaşma esnasında Babek'in annesi olan tek gözlü bir kadına aşık oldu. Uzun müddet bu kadınla gayri meşru bir hayat yaşadıktan sonra her ikisi de köyden uzaklaşmak mecburiyetinde kaldılar. Köyden ayrılarak köyün dışında ağaçlık bir yerde uzun müddet tek başlarına bir hayat sürmeye başladılar.

Bulundukları mevkide bir su kay nağı vardı ki bir gün köyün kadınları bu kaynağa su doldurmaya varınca şarkı söyleyen yabancı bir ses duydu- lar. Bunun üzerine kadınlar, bu sesin kime ait olduğunu öğrenmek için sesin geldiği tarafa doğru gittiler. Ve bu ikisini yakaladılar. Abdul- lah kaçmaya muaffak oldu. Ama kadınlar Babek'in annesinin sağından tutarak onu köye getirdiler.

Vakidî'nin ifadesine göre, bu ikisinin yakalanmalarından sonra yağ tüccarı kızın babasına kızı vermesi için hayli yalvarmıştır. Neti- cele kızın babası bunları birbiriyle sevmiştir. Bu evlilikten sonra Babek dünyaya geldi. Yağ tüccarı Mutad olan seferlerinden birinde yağ satmak amacıyla Seblân dağlarına çıktı. Bu seyahatini engellemek iste- yen birkişi ile yaptığı kavgadan kendisi yaralandı, hasmını da öldürdü. Bu yaranın etkisiyle de bir müddet sonra kendisi de ölmüştür. Bu olay- dan sonra Babek'in annesi oğlunun ve kendinin geçimini sağlamak için Babek on yaşına basıncaya dek, insanları emzirmeyi kabul etti. Babek on yaşından sonra bir müddet annesinden ayrılmak mecburiyetinde kaldı. Günlerden bir gün annesi Babek'i aramaya çıktı. Babek bu sırada bir toplumun sığırını otlatıyordu. Annesi, Onu çıplak olarak bir ağacın altından bir şeyler söylerken buldu, sırtında ve başında bulunan her kılın altındaki kanı gördü. Babek, uykudan uyanıp ayağa kalkınca annesi Onun ilk gördüğü kanlı halini uyanınca göremedi. Bunun üzerine kadın "Oğlumun büyük bir adam olacağını öğrendim." dedi.

Vine Vakidî'nin anlattığına göre, Babek Rustak'da Es-Şiblu'l- Manki el-Ezdi'nin yanındaydı. Ezdi onu binek hayvanlarının terbiyesi işinde kullanıyordu. Babek'de Onun oğlundan tambur çalmasını öğren- miştir. Babek daha sonra Azerbeycan'dan Tebriz'e geçmiştir. Buradan Muhammed İbn-i Rivad el-Ezdi'nin yanında iki sen keder çalıştıktan sonra on sekiz yaşında annesinin yanına döndü. Bundan sonraki hayatı da annesinin yanında geçer.

Babek, Buz dağlarında iken bu dağda oturan şaşrflı, zengin, muhterem iki iri adam kendisine yardım eder. Bu iki adamın aralarında Buz dağlarındaki Hürremilerin hükümdarlığı konusunda ihtilâf mevcuttu. Bunlardan birinin adı, Cavidan İbn-i Sehrek, diğerinin ismi de kendi- sinden künyesi ile bahsedilen Ebu İmran'dır. İkisi arasında yaz mevs- minde şiddetli bir harp başlamıştı. Bu harp Kış mevsiminde karın ara- larına girmesiyle son buldu. Babek'in hocası olan Cavidan bin koyundan

neydana gelen sürüşüyle Zenean'a gitmek amacıyla köyünden ayrıldı. Şehri giderek sürüşünü sattı, ve tekrar Euz dağlarına dönmek için yola çıktı. Bustak'ta geceleyin yağan kara görünce Bilal Abaz köyüne uğradı. O köyde karın yüksekliğini soruyordu. Daha sonra Cavidan yağan karı hiçe alarak Babak'ın annesinin yanına gitti. Fakat kadın yokluktan ve güçlükten dolayı onu kabul etmedi. Bunun üzerine Cavidan nöbetten korunmak için orada bir ateş yaktı. Zaten bundan başka çaresi de yoktu. Sonra Babak, Cavidan'ın oğluna ve hayvanlarını hakkıyla hizmet ediyor, Onlara bakıyor suluyordu. Cavidan da kendisini bu işe teşvik ediyor gerek kendisine gerekse hayvanlarına yiyecek, içecek satın alıyordu. Ayrıca Cavidan, burada Babak'le karşılıklı sohbet edip fikir teatisinde bulunuyordu. Cavidan herşeyden önce Babak'ın çıplaklığına bir çare bularak ona bir gömlek satın aldı. Cavidan, Babak'ın dilini yabancıların dili gibi anlaşılmas bir şekil aldığını gördü. Onun kirli paslı haline bakarak annesine "Ben Euz dağlarında yaşayan bir kimseyim ve güç durumdayım. Oğluma ihtiyacım var. Beraberinde götürmem için Onu bana ver. Verimli araziye ve malıma Onu vekil ederim. Ayrıca her ayda ücret olarak sana elli dirhem öderim." Babak'ın annesinde "Sen hayırlı birisine benzersin. Senin üzerindeki saadet eserleri apaşıktır. Oğluma sana isindi. Sen gittiğinde oğlumu da beraberinde götürebilirsin." dedi.

Ebu İmran, kendi bölgesinden Cavidan'ın üzerine doğru hareket etmişti. İkisi arasında cereyan eden savaş neticesinde Cavidan, Ebu İmran'ı yenerak öldürdü. Kendisi de bu savaştan ağır bir yara aldığından geri dönüşünde üçüncü gününde evinde öldü. Cavidan'ın karısı Babak'e açık olmuş ikisi gizli bir hayat yaşıyorlardı. Cavidan'ın ölümü üzerine karısı Babak'e "Muhtakkak sen, önemli işleri yapabilecek kuvvetli bir kimsesin. Cavidan'ın ölümünden halkından hiç birine haber vermeyeceğim. Yarın olsun ben onun cemaatını ve ileri gelenlerini sana bırakacağım." dedi. Kadının yaptığı kileys göre, güya Cavidan şöyle demişti, "Ben bu gece ölmek istiyorum. Benim ruhum bedenimden çıkarak Babak'ın bednine girer. Böylelikle Benim ruhum onun ruhayla birleşmiş olur. Ruhum onun nefesine ulaşacaktır." Daha nice emirler vardı ki kimseye ulaştıramadı. Ondan sonra da kimse ulaştırmıyacaktı. Zira Babak, yeryüzünü enki altına alır, zorbalara öldürür, "Havdekismi kabul etmez, kötü durumda olanları kuvvetlendirir ve arazilerinin verimini artırır."

Babak kendisi için söylenenleri ilgilile karşıladı ve bu duruma sevinerek kendini türene hazırlamaya başladı. Cavidan'ın ordusu toplanınca "Bizi nasıl bıraktın ve kime emanet ettin?" dediler.

Bunun üzerine kadın onlara "Bu vasiyetten Onu ne eänen birşey yoktur. Ancak Sizler, köylerdeki evlerinize dağılmıştınız. O size adam gönderip sizi toplar, bu haberi oikleri duyuluyebilirdi ama, Size karşı Arap ın qerrinden emin değildi. Eğer kabul eder Onu bilirsiniz size söyleyeceği bazı şeyleri bana anlattı. Ve onlara size ulaştırmamı bana vasiyet etti." dedi. Ona şöyle dediler, "Sözünüz vasiyetin ne olduğudur. Çünkü ona bütün hayatı boyunca bir işinden dolayı Muhalefet edilmemiş, Öldükten sonra da muhalefet edilmeyecektir." Kadın Cavidan'ı bana şöyle dedi, dayerek söze bağladı. "Bu gece ben ölüyorum." Ruhuz kendi cesedından çıkar bu gencin bednına girer. Ona hizmet et, ashabına hizmet edecek ancak onu görüyorum. Ben ölüştün zaman da Onlar, ona bilginler. Bu konuda bana muhalefet edenin dini yoktur. Kendi dileğine göre hareket eden kimse benim dileğine de muhalefet etmiş olur." dedi. Onlar da "Bu genc hususunda sana yapmış olduğun vasiyeti kabul ettik." dediler. Sonra Cavidan'ın karısı bir inek getirilip kesilmesini yutullarak derisinin yere serilmesini, Bu derinin üstüne bir şarap leğeni konmasını orada ekmeğe değrenip leğenin etrafına yayılmasını istedi. Kadın bir s adama diğer bir adama çağırarak Ona dedi ki, "Ey Babek'in ruhu Cavidan'ın ruhuna iman ettiğin gibi sana da iman ettim. Sonra elini tut ve elini göğsüne koyarak ona saygı göster ve Onun elini öp."

Bu işe yemek hazırlanuncaya kadar devam ettiler. Bir müddet sonra kadın yiyecek ve içecek şey hazırlattı. Babek'i de kendi döşegine oturtdu. Kendisi de Onların görüşmesi için Babek'in yanına oturdu. Eğer eğer iştikten sonra kadın bir feslegen alarak Babek'in üzerine atar ve elinden tutar. Bu onların evlenmesi demektir. Orada bulunanlar da bu ikisinin evliliğini saygıyla karşılayıp kabul ederler. Müallimanlar onların garibi ve mevvelileridir.

İslâmi Devirde Horasan'da Hecûsîlikten Ve Mürreniyeden Ortaya Çıkan Meshepler.

Abbasi devleti zamanında Ebu'l-Abbâs daha henüz ortaya çıkmadan önce imaine bir köye nisbetle Behaferid denilen bir adam ortaya çıktı. Bu köy Kbrogehr'den rivayet edildiğine göre, Rustak bölgesinde bulunan Kecûsi denen köyün adıdır. Kille partı koybakenzin seodesin

olarak günde beş vakit namaz kılar, bahilik yapardı. Halkıda kurmuş olduğu mezhebe çağırırdı. Onun davetine çok kiasse uyanıktır. Behaferid'e Ebu Müslim Şebibî'nin Bah ve Abdullah İbn-i Sait gönderilmiş kendisine İslâmın hükümleri açıklanmıştır. Bundan sonra Müslüman olmuş çanı ve şeretide artmıştır. Fakat daha sonra kahanetinden dolayı Müslüman olduğunu kabul etmeyince öldürülmüştür. Kicri dördüncü asırda onun mezhebinde bir topluluk vardı. Bunun anlatımı İbrahim İbn-i Abbas es-Sulî'nin "Kitabu Devlet-i Abbasiyye" adlı eserinden geçmektedir. Doğru olup olmadığını Allah bilir.

El-Müslimiyye.

İslâmın sonra Horasan'da ortaya çıkan inançlardan biridir. Müslimiyye Ebu Müslim'e tabi olanlardır. Onun ashâbı Ebu Müslim'in imametine inanır. Onlara göre, Ebu Müslim rizik verirken diridir. Ebu Mansur, Onu öldürünce ashâbı kendisine aramak için memleketin dört bucağına dağılmışlardır. Bu sırada Naveratnnehir'de bulunan Türklere İshak isminde bir şahıs iltihak etti. Orada dailer yetiştirip Ebu Müslim'in Bey dağılarında hapis olduğunu iddia etti. Müslimiyye, Keysaniyye'nin Muhammed İbn-i Hanefiyye'nin bir gün ortaya çıkacağını iddia etmeleri gibi Ebu Müslim'in de bir gün ortaya çıkacağını savunurlar. Onların bu iddiası Haki'den nakledilmiştir. İbn-i Nedim İshak'ın niçin Türklükle ismlendirildiğini onlardan bir topluma sormuş, Onlarda İshak'ın Türk bölgelerine girip halkı Ebu Müslim'in peygamberliğine davet etmesinden dolayı bu isimle ismlendirildiğini söylemişlerdi. Yine Türklerden bir topluma iddiasına göre, İshak büyük bir zattır. Fakat kendi yanlarında mezhebini gizlemiş açığa vurmamıştır. İshak, Yahya İbn-i Zeyd İbn-i Ali'nin oğludur. Horasan'ın Naveratnnehir bölgesi olayların haber veren bu hususta eser yazan bir satır iddiasına göre, İshak, Umeyye ağullarından kaçarken ortaya çıkmış ve Türk bölgelerine sığınmıştır.

Müslimiyye'nin bilgisi konusunda Âlim bir zat olan İbrahim İbn-i Muhammed'den İbn-i Nedim'e naklâtınadığına göre, Ebu Müslim Naveratnnehir halkından ümmî bir kimseydi. Kendisinin bir cin toplumu vardı. Ebu Müslim'e bir soru sorulduğunda üzerinden bir gece geçmedikten sonra cevap vermedi. Müslimiyye mezhebine mensup bir kiasse insan-

ları bu mezhebe davet edince Ebu Müslim'in Zerdüş'ten tarafından gönderilmiş yani baka geçirilmiş bir Peygamber olduğunu iddia etmiştir. Ebu Müslim'e göre Zerdüş'te olmamıştır, O sağıdır. Ebu Müslim'in baskı olamıyacağını, bu din durduğu müddetçe ortaya çıkabileceğini iddia etmişlerdir. Bu husus Müslimiyye'nin sırlarından biridir. Belhî ve insanlardan bazıları Müslimiyye'nin Harmaşiniyye olarak da isimlendirildiğini söylemişlerdir. Belhî Belh'de onlardan kendisine bir kâş halkının geldiğini, onlara Harmaş dendiğini rivayet eder.

Sümeniyye.

Hakik konusunda kendisine pek itimat edilmeyen, geçmişteki Horasan olaylarına derleyen, Horasan halkından bir adamın yazısından -ki bu yazı daha ziyade bir düstura benzer- İbn-i Nedî'nin okuduğuna göre Sümeniyye'nin Peygamberi Badaseftir. Sümeniyye kelimesi yağ veya bıldırcından gelir. Sümeniyye'de yağa veya bıldırcına tabi olanlar demektir. Eski, İslâmadan önce Maveraünnehir halkının çoğu bu mezhepte idi. Onlar yeryüzü halkının ve mevcut dinlerin en cömertleridir. Peygamberleri olan Badasef onlara bütün yasak olan emirlerin sözlerini bile aşışlarını almamalarını, insanların inanmakla mükellef oldukları emirleri, kendilerine hâlâî olmayan emirlerin en büyüklerini öğretmiştir. Onlar gerek hareket gerekse söze aynı yol üzerindedirler. Sümenilerin yanında şeytan işlerinden bahsedilmez. Çünkü onların bu mezheplerinde şeytana yer verilmemiş O defedilmiştir.

KİMLİKİNDEN

Hint Mezhepleri.

İbn-i Nedî bu konudaki bilgiyi hikayelerini tercüme ettiği Hint dinlerini ve milletlerini ihtiva eden bir eserden almıştır. Bu kitabı (H. 249) da kaleme alanın Çina gümrüğün haramları komşuna işleyen bir kitaptan istinsak etmiştir. Bu kitapta bulunan hikayelerden de Yakup İbn-i İshak el-Kindî'nin yasıyla teferruatlı olarak gördüğü hikayelerden dışındaki hikayelere pek iltifat etmemiştir. Bu tercümenin altında Kindî'nin anlattığı olduğu olayları katibinin esasıyla de yer almıştır. Bazı kâşiflerin anlattıklarına göre, Yahya İbn-i Halit el-Berâkî Hindistan'a, orada bulunan akakir bitkisini getirmesi ve onların dinlerini yarması için bir adam gönderdi. O şahısta Berâkî'nin bu kitabı ortaya koymuştur. Muhammed İbn-i İshak'dan nakledildiğine göre, Yahya İbn-i Halit ve Berâkî ailesi topluca Arap devletleri arasında Hindistan'a en çok önem verenidir. Onlar Hindistan halkının fîlberine, medeniyetine, tıp sahasındaki âlimlerine ve hukumasına önem verirlerdi.

Hindistandaki Mabedlerin İsimleri, Tapınakların Vasıfları Ve Putların Durumu.

Tapınakların en büyüğü Mankir tapınağıdır. Uzunluğu bir fersah-
tar Mankir Belhara bölgesindedir. Uzunluğu kırk fersah olan bu şehir
etrafı büyük, uzun ağaçlar ve diğer bitki çeşitleriyle örtülüdür. Bu
şehirde halka yiyecek, ve konuları için lüzumlu faydalı şeyleri taşı-
yan binlerce fil vardı. Kralın karargahında atları bin, bu şehirde ba-
lunan saraylarda da yüz yirmi bin fil mevcuttur. Bu tapınakta altın,
gümüş, tunç, demir ve bakır gibi kıymetli madenlerden, yumuşak taşlar
dan yapılmış tapınağı parlak madenlerle süsleyen donatan yirmi bin
kadar put vardır. Kral her sene evinden bu tapınağa yaya olarak gider,
ve binekli olarak da geri döner. Mankir tapınağında altın bir kubbenin
altında, bir kaide üzerine oturtulmuş her tarafı beyaz maden, kırmızı,
yeşil, sarı yakutla işlenmiş on iki arşın yüksekliğinde bir put vardır.

Bu put için hayvan kurban ederler ve kendileri de senenin belirli bir gününde buraya ziyaret ederler.

Multan Tapınağı: Bu tapınağın yedi tapınaktan biri olduğu gelen rivayetler arasındadır. Bu tapınakta bulunan Kubbenin altında her yünden miknatıs taşıyla tutturulan yedi argın uzunluğunda demir bir put vardır. Put bir afet dolayısıyla her hangi bir yöne kayma yaptığı zaman bu miknatısın ona müdahale ettiği söylenir. Multan tapınağı yüksekliği sekiz yüz argın olan bir dağın başındadır. Hindistan'da buraya uçuk bölgelerde oturanlar karadan ve denizden gelerek hacı olurlar. Multan reisliği ile Belh reisliği birbirine komşu olduğundan Belh'den Multan'a düzgin bir yol vardır. Bu tapınağın bulunduğu dağın tepesinde, eteklerinde abitler ve zahitlerin yapılmış evleri, kurban kesimi için ayrılan yerler vardır. Bu tapınağın hiç bağlanmadığı rivayet edilir. Zaratılan insanların buraya ziyaret etmek için belirli bir vakti yoktur. İnsanların Gumbuzt ve Zumbukt adında iki tane putları vardır. Bu iki surat büyük bir vadinin iki tarafında bulunan dağın taşlarından yontmak suretiyle yapılmıştır. Her birinin yüksekliği seksen argın olan bu putlar uzak mesafelerden rahatlıkla görülebilir. Bu konudaki bilgiyi nakleden kişiye, Hintlilerin bu iki putu ziyaret ettiklerini, buraya giderken beraberlerinde yağ, kurbanlıklar ve baharat götürdüklerini rivayet eder. Eğer bir kimse onları ziyaret etmek amacıyla yola çıkar, onları yolda uzaktan gördüğü zaman onlara iltifatı kasden veya dalgınlıkla terk ederse, ikisine bakarak tekrar bu ikisinin görünmeyeceği bir yere döner. Tekrar yola çıkarak bu iki puta lazım gelen hürmeti gösterir. Bu şekilde hareket putlara yüceltmektir. İlm-i Medin'e ulaştığına göre, iki putu gören kimsenin onların yanında kurban kesip kan akıtsası çokçalıkla anılmayan bir iştir. Yani bu, topluluktan çok kişiler tarafından yapılan bir şeydi. Çoğu kes bunu yapan kimse kendini ellibin defa veya daha çok onlara maklayacağına bilmediğiştir. Doğrusunu Allah bilir.

Bamiyan Tapınağı: Bamiyan Siciistan'a tabi olan ilk Hindistan bölgelerinden biridir. Bamiyan'a Hindistan'ı fethetmek amacıyla yola çıkan Yakup İbn-i Leys varmış, bu fetih sırasında Bamiyan'dan Medine'ye bir çok reisin getirmiştir. Bamiyan tapınağı Abidlerin ve zahitlerin oturdu-

Bu büyük bir tapınaktır. Ve yine bu tapınakta miktarı sayılamıyacak kadar kıymetli altından yapılmış putlar vardır. Çok güzel olup onlara tanınmak için sıfatlar kafi gelece. Uzak bölgelerde oturan halk karadan ve denizden bu tapınağa gelerek hacı olurlar. Altın tapınağın ortasında bir tapına daha vardır ki bu konuda ihtilaf edilmektedir. Bazıları bunu taştan yapılmış bir tapınak olduğunu, ancak altın tapınak diye k isimlendirilmesi Arapların Haccac zamanında burayı fethettiklerinde bu tapınaktan yüz kadar altın almalarından sonradır,, demişlerdir. Euraları dolayan Ebu Dilef'iz İbn-i Medin'e haber verdiğine göre Araplarca altın tapına denen tapınak bu olmayıp Hindistan da Mekran ve Kundehar bölgesinde bulunan, Hint halkından abitlerin ve zahitlerin dışında kimsece gidimidiği altından yapılmış olan tapınaktır. Onun uzunluğu yedi arşın, genişliği de uzunluğunun aynı, yüksekliği mücevher çeşitleriyle donatılmış olup on iki arşındır. Tapınakta kırmızı yakuttan ve onun dışındaki kuş yumurtası büyüklüğünde veya ondan daha iyi olan kıymetli incilerle edantılmış, şayılacak kadar güzel, parlak tağlardan yapılmış putlar vardır. Hint halkından sözüne güvenilir bir kimse, bu tapınak üzerine yağın yağmuru sepiştirip ona üzerine yağmaktan aciz bira-kır ve yağmuru kestigi gibi kendisinde seli kendisine isabet ettirmez. Böyle yağmur acizlik içinde ve kesilmiş olarak sağa ve sola döfün ka-yar. Hindistan hakkında bilgi toplayan kimseye bazı hintliler her hangi bir hastalıktan şikayetçi olan kimse bu tapınağı görünce Allah ona gifa veriyordu, demişlerdir. Tapınağın durumu araştırıldığında bu hususta çeşitli görüşlerin olduğu görülür. Bazı Sırahmanistler onun yeryüzüyle gökyüzü arasında hiçbir bağlantısı ve dayanağı olmaksızınboğlukta dur-duğunu iddia etmişlerdir. Ebu Dilef İbn-i Medin'e, altın duvarları ku-mar ağacıyla, tavanı da Hindistanda yetişen, herbirinin uzunluğu on iki arşın veya daha da uzun olan El ağacıyla kaplı bulunan bir tapınağın bulunduğunu anlatmıştır. Bu tapınağın putları Mıhrapıları ve ibadet edilen kışeleri büyük yakutlar ve kıymetli incilerle süslenmiştir. Ebu Dilef şöyle demiştir, "Onlardan güvenilir kimselerin bazılarının bana naklettiğine göre, Hintlilerin Sanef şehrinde bir tapınakları daha var-dır ki bu tapınak eski olup orada bulunan bütün putlar ibadet eden kim-lerle konuşur, kendilerine sorulan her soruya cevap verirler. Ben Hindis-tan bölgesinde iken bag hükümdar olan kral Sanef şehrine seldirdi. Bu

Bu vakitte bilinen kral İscin'di." Necranlı rahibin İbn-i nedim'e hab-
ber verdigine göre bu vakitte bilinen kral İskifin Malik denen kraldır
Bu kral Şanef şehrine saldırmış, şehri ve bütün halkın malına harem et-
miştir.

Budda.

İbn-i Nedim bu bölüme dair malûmatı Kindî'nin eserinin işan-
saki bir eserden almıştır. Hintliler Budda hususunda itilafa düşmüşler
onlardan bir grup onun dedesi Allah Teâlânın sureti olduğunu iddia ei-
miş, diğer bir grup da onun, Allah'ın kendilerine verdiği Peygamberi
olduğunu söylemişlerdir.

Sonra burada fikir ayrılığına düşmüşler bir grup onun meleğ-
lerden gönderilmiş biri olduğunu, bir grup onun insanlar arasından se-
çilmiş bir beyer olduğunu, bir grup onun dahilerden bir dahi olduğunu
diğer bir grup ise Bana Allah tarafından kendilerine gönderilen Haki
Padişef'in sureti olduğunu iddia etmiştir. Onlardan her grubun Budda'
ya ibadet ve tazim konusunda ayrı yarı yolları vardır. Hintlilerin
güvenilir kimselerinden rivayet edildiğine göre, Hintlilerden her mill-
letin ibadetlerinde ve tazimlerinde kendisine dâdükleri bir resmi var-
dır.

Budda bir cins isim olup neviler gibi putlar demektir. Bu büyü
Budda'nın sıfatına gelince, yünlüde sakalı olmayan, çenesi altında göl-
müş, tebeassüm eder bir şekilde, elinde iki veya üç dolu kase bulunan,
küresel kürsine oturan bir insan demektir. Yine güvenilir kimselerin ri-
vayetlerine göre, her evden bütün esya peşitlerinden yapılan resmi var-
dır. Bu sebeble insan ya mücevher peşitleriyle süsli altından, gümüş-
ten, taştan veya ağaçtan bir puta yünlü çevirmek suretiyle onu
tazim eder, yahı da bu resmi doğudan batıya veya batından doğuya doğru
gevirmekle onu tazim etmiş olur. Fakat onlar ekseriytle doğruya yönelmiş-
leri için onu da doğuya doğru dâdükler. Hintlilere göre, bu resmi
dört yönü vardır. Bu yönler her hangi bir yoldan ona dâdüklerinde ta-
zimin görülecek bir şekilde geometri ve ince bir sanatla ayarlanır
Onlar, bu resimden birşey gizlemezler.

Mehâkâliyye.

Bu mezhap sahiplerinin E Mehâkâli isminde bir putları vardır. Bu putun dört eli, turuncu rengi, başında çok düz olan sağı, sıradık dişleri vardır. Mehâkâli filin sırtına çekilen koluna keşfetmiş, Onun yare alıp kanının akmasını bunnula önlemiştir. Mehâkâli bunu filin ön tarafına, ön ayaklarına yakın bir yere bağlamıştır. Bu putun ellerinden birinde ağzı açık büyük bir ejderha,, bir elinde bir değnek üçüncü elinde bir insan başı, dördüncü elini ise yukarıya doğru kaldırmıştır. Kulaklarında kipe gibi iki yılan, bedeninde ise çöreklenmiş vaziyette iki büyük ejderha vardır. Başı üzerinde çanakten büyük bir taç, bunun üzerinde de bir gerdanlık vardır. Onun güzel övülmüş huya, Mevruh olan kötü şeylerden korunmuş, iyilik timsali, hastalara bakıcı ve kudretinin büyüklüğü sebebiyle ibadete layık olan şeytanlardan korkunç bir cin olduğunu savunurlar. O tehlikeli durumlarda halkın sığınacağıdır.

Binekeytiyye.

Bunlar güneşe taparlar. Güneş için araba üzerinde bir put yapmışlardır. Arabanın ayakları dört attır. Putun elinde ateş renginde bir maden vardır. Onlar güneğin ibadete ve boyun eğmeye layık meleklerden biri olduğunu iddia ederler. Binekeytiyye mensupları mühar, duman ve galgılarla onun etrafında dönerek bu puta secde ederler. Onun kendine has aracıları olup arazi ve geliri bu araziyi koruyan, Güneşini takip eden ve günde üç kez yapılan ibadete başkanlık eden, koruyucular ve idareciler tarafından idare edilir. Halkın putun yanında söyledikleri müsterek sözleri vardır. Hastalar, cüzamı, alaca, müzmin hastalık ve diğer hastalıklara yakalananlar puta gelerek yanında dururlar, secde ederler, yalvarıp gecelerler. Ve ona kendilerini kayıf düğün sebebi sorarlar. Yeneyerek, içmeyerek onun için oruç tutarlar. Hastalar rüyalarında Put kendilerine "Artık sen iyileştin ve dilogine ulaştın" diye konuşur görünceye kadar bu durumlarına devam ederler. Putun hastanın rüyasında kendisine konuşması dolayısıyla onun iyileştiği ve tekrar sıhhatli haline kavuştuğu söylenir.

Ölindermekeniyye.

Bunlarda aya taparlar ve Onun tazine ve ibadete layık meleklerde biri olduğunu kabül ederler. Aya araba üzerinde bir put yapmaları onların dini esaslarından. Bu arabayı dört tane ördek çeker. Putun elin ölinderkit denen bir maden vardır. Puta secde etmek, ibadet etmek, he

ayın yarısını oruçlu geçirmek onlarca sünnettir. Ay doğuncaya kadar iftar atasslar. Sonra putlarına yiyecek içecek ve sütl getirip ona yalvarırlar. Aya bakarak Onun ihtiyaçlarını sorarlar. Ay bağı olup yeni ay doğduğunda yüksekçe bir yere çıkarak yeni hilâli gözlerler. Bu esnada y yağ yakarlar ve onun görünmesi anında dua ederek ona yalvarırlar. Sonra da tepeden inereksevinçli ve neşeli bir biçimde yerler içerler. Çuileğ yüzü olmaksızın Aya bakmazlar. Ayın yarısında iftar ettiklerinde Ayın ve bütün önünde dans ederler, oyunlar oynarlar ve çalgı çalarlar.

Engeniyye.

Bunlara Bakrantiyye de denir. Kelime anlamı olarak kendilerini demirle bağlayanlar demektir. Koltuk altılarını ve saçlarını tıraş etmek onlarca sünnettir. Avret yerleri haricinde bedenlerini örtmezler. Dinlerine gıvaksızın bir kimseye konuşmak, bir kimseye dinin esaslarını anlatmak onlarca, sünnet değildir. Dinlerine giren kimseye doğruluk ve alçak gönüllülikle hareket etmeyi emrederler. Dinlerine giren kimseyi layık olduğu mertebeye çıkıncaya kadar demirle bağlamazlar. Onlar kendilerini, demirle karınları gübeklerinden ayrılmanası için göğüslerine doğru bağlarlar. Bilgisi çok olanın fikirde de galip geleceğini iddia ederler.

Kenkapatra: Bu gurupta olanlar bütün Hindistan'a yayılmışlardır. Eğer insan büyük bir günah işlerse günah işlediği yerdan uzak veya yakın bir yere çıkar. Bu ayrılık Keyf nehrinden yikanıncaya kadar devam eder. Onların sünnetlerine göre, insan ancak bu suretle işlediği günah-tan temizlenmiş olur.

(.....?): Bunlar kral taraftarlarıdır. Onlara göre, esas olan krallara yardımcı olmaktır. Allah'ın kendilerini kendi hallerine terkettiğini söylerler. "Allah'a taat yolunda öldürülürsek cennete gireriz" derler.

Yine Onlardan bir guruba göre, saçlarını uzatmalarını onların âdetleridir. Saçlarını yüzlerinden yukarıya doğru bükler. Saçlarının her tarafı örtülüdür. Şehristanî bunlara Bahâdumiyeye der. (48) Sağ başın her tarafından kötü bir manzara arzeder. Şarap içmek onlara göre sünnettir. Her'an dağı diye bilinen bir dağda hacı olurlar.

Hacılarından dönerken yolda bulunan bir yapıya gireceklerinin yollarını devan ederler. Geri dönerlerken yolda bir kadına rastlarlarsa ondan kaçarlar. Hacı ettikleri bu dağda büyük bir tapınak, bu tapınağın için- de de bir resim vardır.

Çin Rehberleri.

İbn-i Nedim Çin bölgesinin dini olaylarını (N.377) de Necranlı bir rahipten nakletmiştir. Bu adam Çinde yedi sene piskoposluk görev- vinde bulunmuş Necranlı bir kimsedir. Onunla birlikte dinlerinin salık- leri tarafından görevlendirilen beş tane de Hristiyan vardı. Bu rahip altıncı senenin son günlerinde Çin toplumundan ayrılarak geri dönmüştü. İbn-i Nedim onunla Bağdat'taki Rum mahallesinde karşılaşmıştır. Onu, iyi hay'et bilen, az konuşan ancak sorularlara cevap veren genç bir kimse olarak görmüştür. İbn-i Nedim Ona Çin'den niçin çıktığını ve uzun müddet orada kalışının sebebini sormuş, O da yolda belâzen bazı zaruretlerin kendisini alıkoymuşuna söylemiştir.

Çin de bulunan Hristiyan rahiplerin de uzak bölgelerde kaldık- larını bu sebeble de birisinin dışında onların hepsinin öldüğünü söy- lemiştir. Çinliler hâlen bu satın kendi şahısları olduğunu iddia et- mektedir. Rahip kaldığı yerlerde onlardan en az bir müddette değişen dini bir toplantı görmüştür. İbn-i Nedim Rahipten bir olay naklet- miştir. Rahip şöyle der, "Çinliler deniz ölgüleri konusunda munakaşa etmişler, buna paralel olarak da deniz durumu alt üst olmuştur. Bu- nun neticesi olarak yiyeceğini denizden temin edenler çok azalmışlar- dır. Bu munakaşa denizde, tehlikeyi sezenleri dışında kimse için kurtul- mağı, deniz usaklıklarını keskinleştiren, korku verici ve dalgalı bir afetin ortaya çıkmasına kadar devam etti." Kralın yaşadığı gahrin isminin Tacüyyin olduğu, kralın orada bulunduğu nakledilmiştir. Burada krallık iki kişinin elindeydi. Bunlardan biri Ölmüş meydan diğerine kalmıştı. Kralın hizmetçileri kumrularına çıkarken buşunla girecekleri övünç verici bir şeydi. Buşun, boyundan yapılan üzerinde resimlen bu- lunan bir parçadır. Buşun beş altın koruganla krala ulaştırılır. Sonra son kral buna ortaya çıkarak onlara altın veya benzeri bir madenini bulundugu bölgeye girmelerini izin verir. Orada buna benzer bir suret yapıldığı zaman ilk buşun değerini kaybeder. Rahip Çinlilerden birine bu soyunun mahiyetini sormuş sorduğu kimse de, Ona Çin felsefisi ve Onun bilgincilerinin bu boyuna taşıyan hayvanlar hakkındaki sözlerini

anlatmıştır. Çocuk dünyaya geleceği anda, onun boynuzunda hangi şeyin sureti ortaya çıkarsa çocuk dünyaya geldiği zaman yani ana rahminden çıkarken ilk önce ona bakar. Bonuzda ortaya çıkan suretin ekseriyetle kara sinek ve balık olduğu söylenir. İbn-i Nedim Rahibe bu boynuzun gergedan boynuzu olduğunun söylendiğini hatırlataş, Rahipte "Söylen-
diği gibi değildir." diyerek cevap vermiştir. Rahip, bu boynuz sahibi hayvanın Fiyk bölgesinde yaşayan bir canlının olduğunu haber vermiştir. Rahibe bu hayvanın Hindistan da yaşayan bir canlının olduğu söylenmiş Rahip de "en doğrusu budur." demıştır. Daha sonra rahip şunları anlatmış tır, "Çin şehirlerinden olan her şehirde dört tane emir vardır. Onların ilkinde Lancün denir. Veman manası emirlerin emiri demektir. Dğerinin ismi, Sarāsaba'dır. Bunun manası ordu komutanı demektir. Bu emir en büyük putun bulunduğu yer olan Hong-Kong sınırları içinde bulunan Curaz da oturur. (İbn-i Batuta Hong-Kong yerine Pekin'i zikreder) (X)² En büyük put ise Buğbur'un suretidir. Cuncun, Sibon, Cuncun başlıca Çin şehirlerindendir. Rahip Buğbur'un kendisine (M. 356) Çiki'li bir Çinlinin haber verdiğiğe göre, Çin dilinde Cügün Oğlu yani gökten inen demek olduğunu nakletmiştir. İbn-i Nedim Rahibe Onların dini durumlarını sommuş. rahip de onların çoğunun "Sümeniyye" ve "seneviyye" mezhebinder olduklarını, halkın knala tapıp onun resmini tazim ettiklerini söylemiş tir. Halkın Buğran şehrinde, altın, gümüş ve kaya çeşitleriyle yakılmış; yaklaşık olarak onbin arşın büyüklüğünde bir tapınağı vardır. Oraya varılmazdan önce, tapınağa kasitle, put çeşitlerine, temsillere, resim-
lere ve hayaller kindir, nereye konulmuştur, hiç birşey bilmiyen kimse-
nin aklını bozan hayallere bakılır. Rahip İbn-i Nedim'e şöyle demiştir, "Allahla yemin ederim ki yağ Ebâıl-Feraç eğer bu kavimlerin kendi şah-
sından faziletli krallarının suretini tazim ettiği gibi bizden, Hiris-
tiyanlardan, Müslümanlardan ve Yahudilerden bir kimse Allah'a tazim etseydi, Allah Onun şahsına yağmur indirirdi. Onkâr kralın resmini gördüklerinde bu resim karşısında tolaşlanırlar, titrerler, ve birgün akıllarını kaçırarak çeşilde sabırsızlanırlar." İbn-i Nedim de "Bu On-
ların toplumunu ve mehlekelerini şeytanın istila etmesindendir. Sapıklık larından dolayı da Allah'ın yolundan sapmışlardır." dedi. Rahip de "Eöyle olduğundan şüphe edilmez." dedi.

Çin Hususunda Ebu Düllef'in Nakli.

Ebu Düllef'in anlatığına göre, en büyük kralın yaşadığı şehir Hamtan şehridir. Bu şehir tüccar ve malhaz fani zenginlik şehridir. Uzunluğu kırk farsaktır. Rahibe göre ise bu böyle değildir ve söylenenden daha çoktur. Diğer bir isimden de Çin'in üyüs şehri olduğu, her elli şehrin Bağbur öncesinden bir kralı olduğu böylelikle her şehrin bir idarecisi bulunduğunu nakledilmiştir. Rasnev, Bansev ve Brangil denilen şehirlerde Çin'in şehirleri arasındadır. Tibet, Türkve Tagaskus sınırlarına ulaşan Bansev senenin bütün kışında ve yazında mesirehettir. Zaten Çialiler için yerleşik bölge Horasan'dan Tibet'e kadar olan bölgedir. Başladığı noktadan itibaren Çin'in sahili Uçbin Farsaktır. Seylan'da Çin sınırları içerisindedir. Seylan, memleketlerin en güzeli ve en şirini. Maden olarak çoğunlukla altın vardır. Çin de Rimel nehrine kadar vadiler, dağlar, çöl ve arkasından güneş doğan dağlar vardır. İngiliz toplumundan birisinin ileri sürdüğüne göre, kendi memleketleriyle Çin arasında çöllük vardır. Ona göre Çin büyük kıta parçası, indül de kuzeydedir ve bu sebeple güneşin doğduğu yere yakındırlar. Çin de bizden misafirler vardır. Onlar sefere çıkacakları zaman mesahini, siynetini, yaşını, yanında olan parayı, kölesini, haşiyesini, makasından ulaşmak ve Çin memleketinde ortaya çıkan kimselerden korku yüzünden emin olmak için yukarıda sayılan gerekli şeyleri yazdırmaları gerekir. Aksi takdirde krala karşı bir eksiklik olur.

Çinlilerden bir kimse ülkesinde tahta bir sanduka içinde, evinde bir sene kalır. Daha sonra da bir çukura gömülür. Gömüldüğü yerin mesarlık olup olmaması bir şey ifade etmez. Ölen kimsenin, ailesine ve muhaliflerine kütüpheleri sorulur. Ölünün ardından üç sene, üç ay, üç gün ve üç saat matem tutulur. Bu zaman zarfında kederli rüya gören kimse olursa "Onu sen öldürdün" diyerek odunla başına vurulur. Bir 610 doğdu ayda, günde veya saatte kendi benzerinden biri doğarsaın defnedilmez.

Eğer Müslümanlardan biri onlardan bir kadınla evlenir, sonra da vazgeçmek isterse Ona "toprağı bırak ve gölü al" denir. Eğer bundan sonra kadını gizlice tekrar alırsa Onun gafilte düşmüş olduğu ortaya çıkar. Bundan dolayı O şahsın para cezası vermesi gerekir. Eğer vazgeçme kararından dönmezse hapsedilip ve bir miktar dövülür. Ne kral, ne emir bu suçta taşıyana yardım eder, ancak O kırk sene hapsedilir. Bundan daha az bir müddet yoktur. Çinlilere göre çoğunlukla adalet de bu şekilde

gerçekleşir. Bu durum diğer memleketlerde de ortaya çıkabilir. Te ora-
ya girilmez de, çıkılmaz da. Ancak bu durumda olan kinse yüz yerde veya
mesafe durumuna göre daha çok zaman arada kalmış olan kinse serbest bir
rahilır.

Ölünün kabrine taşınacağı gün, yol ölünün durumuna göre ipek
ve dilağla süslenir. Böylece ölen şahsın kıymeti yüceltilmiş olur.
Eğer çabuk gidip çabuk dönerlerse ölen şahıs kendilerine tabi olan kin-
se demektir. Çinliler kendilerinin, ilk önce Begashan'da oldukları hal-
de sonradan Çin'e yerleştiklerini iddia ederler. Ve yine Çinlilere göre
Tibet'le Çin'in arasında yaklaşık olarak beşyüz arşın olan mesafenin ,
batısından doğusuna kadar, dibinin korkunçluğu ve vahşiliği bilinmeyen,
derinliği anlaşılmayan bir yer vardır. Bu çukurun üzerinde iki arşın
kadar genişliğinde Çin sanatkarlarının ve hakimlerinin yaptığı bir
köprü vardır. Bu köprüden koyun sürüsü veya diğer hayvanların bağış
veya çekilmeksizin geçmesi mümkün değildir. Zira köprü bir daha geçme-
ye müsait hale gelmez ve üzerinde hayvan duramaz. Bundan dolayı insan-
ların bir çöğü hayvan veya insanın sembil şeklindeki bir kutuya koyar-
lar, bir taraftan diğer tarafa geçiren adamlar, o sandığı çekerek kar-
şıya geçirirler.

Çinlilere göre, krallara ibadet ve hazin sünnettir. Bu daha
ziyade halkın takip ettiği olduğu yol olup kralların ve aristokrat sı-
nının mezhebi Sünniyye ve Şaaviyye'dir.

SONUÇ

İbn-i Nedim dördüncü eserde Ön Asya'da yaşamakta olan din ve mezhepleri incelemiştir. Günümüzde bu dinlerle ilgili bilgi, onunki kadar açık ve etraflı şekilde ortaya konmamıştır. Çünkü O, bu inançları üç kaynaklarından inceleme fırsatının bulunmuştu. Bu dinler, temas kurdukları her toplumun dini inançlarından bir şeyler almışlardır. Bazıları da Hristiyanlık ve Yahudiliğin şekil değiştirmiş olanlarıdır. Bu din ve mezhepler kurulduğu bölgelerin dışına pek taşanmışlar, İslâm bölgesinde olanlar da zamanla İslâm'ın ışığından dolayı sönüp gitmişlerdir. Meselâ bu gün Hıristiyanlık, Maniheizm hiç bir millet veya topluluğun resmi dini değildir. Bununla beraber, Hint ve Çin dinleri günümüzde dahi değişikliklere rağmen varlığını devam ettirmekte tedirler.

Arguman eserde yer alan akideleri günümüz akideleriyle karşılaştırmak, bunları ortak ve ayrı yönlerini meydana çıkarmak, daha toplu bir sonuca ulaşmaktır. Ancak tezminin bir lisans taa'i olması, öte yandan vaktimizin, son derece sınırlı ve az olması dileğimize engel olmuştur. Bununla beraber ileriki çalışmalarımızda bu hususun gözetiminde bulunduracağız. Hidayet Allah'tan, Gayret bizdendir.

Gözetim Kurulu

Paydalanılan Eseler:

- 1- İbn-i Nedim: Kitabu'l-Fihrist, Beyrut 1964 (Cutav Flügel Baskısı)
- 2- İlmî Ümr Buddha: Dinler Tarihi, Ank. 1953
- 3- Chailley, Felicien: Dinler Tarihi, (Ter. Sâmih Nizyakioglu) İst:1960
- 4- Prof. Dr. Annemarie Schimmel: Dinler Tarihine giriş, Ank: 1955
- 5- Prof. Dr. Mehmet Taplamacıoğlu: Dinler Tarihi, Ank. 1966
- 6- Ahmet Kahravan: Dinler Tarihi, İst.
- 7- Abd-al-hessâ k al-Hasanîk al-Seyyid: Al-Sâbia, Mısır, 1951
- 8- Yakut:Kitabu Muğem al-Bulâdn: Mısır, 1906
- 9- Dr. Dozy: Supplement, Paris 1959
- 10- Sâmî Üngr: Coğrafya Lügat, İst. 1959
- 11- Amerikan Ansiklopedisi: U.S.A. 1957
- 12- Lisamu'l-Arap el-Kuhit, Beyrut.
- 13- Mâms Tencümesi: İst. 1908
- 14- İslâm Ansiklopedisi.
- 15- Meydan Larousse.
- 16- Münayin Prof. Dr. H. Gasi Yurdayın: İsl. Tarihi Dersleri, Ank. 1971
- 17- Kitabu Mukaddes.
- 18- Beyza Dügünge: Kitabu'l-İlmân, Ank. 1968
- 19- İbrahim Ağah Çubukçu: İsl. Dügünceci Mak. Arac. ANKARA